

6

RUDOLF SIRGE · KOLMEKESI LAUAS

RUDOLF SIRGE

Kolmekesi lauas

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT“ · TALLINN 1970

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
75918

Рудольф Сирге. Трое за столом. Роман. На эстонском языке. Оформление: У. Пloomипуу. Издательство «Ээсти Раамат», Таллин, Пярнуское шоссе, 10. Toimetaja M. Käbin. Kunstiline toimetaja E. Järv. Tehniline toimetaja K. Kallaste. Korrektor O. Kajando. Laduda antud 25. IX 1969. Trükkida antud 9. XII 1969. Paber 54×84/16. Trükipaber nr. 1 — Staicele Paberivabrik Läti NSV-s. Trükipoognaid 9,5. Tingtrükipoognaid 7,98. Arvestuspoognaid 8,66. Trükiarv 28 000. MB-09452. Tellimuse nr. 2867. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

Hind 48 kop.

7-3-5

Võserikud ja väljad, metsatukad ja lösakil talumajad, harva sekka vastseid silikaadist lautu, sigalaid, kahe- või kolmekordseid elamuid kui silotorne keset lagedat põlluküüru. Piinlikult ühesugused, alasti, ebakodused. Igavledes süütab õlgadest veidi kühmus mees korksukulisega sigareti, puhub suitsu vastu klaasi. Puhub vaatevälja tuhmiks.

Kuid ratas vurab ratta kõrval, ratas traavib ratta järel, ja — rong läheb, roomab loojangupäikesest ergavas sügismaastikus kui röövik lehel.

Kollast lõõskavad kased, tuld uhkavad haavad, pruuni mähkunud lepad, rohetavad kuusekuhikud, ruskavad niidud, haljendavad orased. Inimesed töödel, inimesed teedel, luusil — igapidi. Aina mööda, mööda. Viirastuslikult, nagu tulpadest. Midagi ei jää peale hallika hägu. Milleks see pillav piduehe vastu kadu, priiskamine enne varisemist?

Ning suur tõsiste silmadega nägu pöördub pikkamisi aknast ära, sõidust rappuva koja poole, kus seisab salguti mehi ja naisi. Puha võõras rahvas, võõrad rattad, kellega veered küll samadel roobastel, kuid kelle hulgas tunned end ometi üksi, alati üksi... Inimesed ratastel, rahvad — ei, terved ühiskonnad. Veerevad, kihutavad. Aga kuhu, milleks? Mis teab ratas rattast...

Kinnise ja karmivõitu, otsekui puust tahatud näoga mees hakkab vabandusi pomisedes enesele teed rajama otsaukse poole. Parem liikuda kui vahtida seda monotoonseks kangaks paakuvat värviuhka.

Andrus Vihtra võiks astuda kupeesse, viskuda selili asemele, kuulata, pilk laes, rataste taktilööke, puhata. Aga inimene, kes iga mõne nädala takka loksab komandeeringutes, konutab päevade viisi ooteruumides, magab, kus juhtub, sööb, mis kätte saab, seltsib, kellega kokku

satub, — säärasele inimesele on vaguniase vastik, ta ei püsi seal lebama. Rahutus sunnib teda aina liikuma, sekeldama. Nüüd rühib ta veidi kõikuga kõnnakuga, aeg-ajalt õlanukkidega seinu või möödalaskjaid müksates, läbi vagunite sennapoole, kuhu teab kogunevat teisi omasuguseid — igavlejad.

Ühel uktsel jookseb talle risti rindu nahkjakis mees, õllepudelik kahe käega vastu kõhtu surutud, hüüatab tehtult peenutsedes: «Pardonks!» ning kaob väikest vilet lastes vagunisse. Andrus Vihtra astub puhtusest säravasse ruumi, toetub toolile, palub ettekandjal avada ühe «Žiguli». Keelekasteks, nagu ütleb.

Parajasti siis, kui Vihtra klaasi suule kummutas, astus üle restoranvaguni läve siravvalges nailonsärgis, ristlipsu kandev, kenas tumedas ülikonnas mees. Nõtke sammuga tuli too sale, peadligi kammitud juuksega, otsekui press-raua alt pääsenu õllejooja juurde, ulatas käe.

«Ohoo!» häälitseis Vihtra üllatatult.

Teine laskus sõnatult vastastoolile. Laskus, ent leidis otsemaid, et oleks võinud pigem mööda marssida. Ehitaja hüüatusest kõlas vastu varjatud tõrje. Või tundus see ainult nõnda?

Vaevalt kumbki neist ammu teineteisele kaugeks jäänud endistest väikelinna poistest oleks osanud aimata, et söidavad ühes rongis, on ehk varemgi sõitnud. Veel vähem teineteist otsida teadnud — kui mittekooiseisulise asjalisena poleks kaastegev olnud juhused ning kui rongi koosseisu poleks kuulunud too üldkasutatav vagun. Vaevalt üksi neist kumbki oleks end ka pikemaks istuma seadnud. Ootamatu kohtumise puhul aga vaadati kord teineteisele silma ning sellest piisas mõistmaks: ebaviisakas kohe lahku minna. Pealegi raiub jutt tee lühemaks. Nii oli asi otsustatud. Et Vihtra tõsitõredalt vastu põrnitses nagu vanasti? Põrnitsegu, ega ta napp poiss polnud! Ka välimusest — maha arvatud eaga kaasnev tublidus — oli ta endist plaani. Ikka veidi kantud tumehall ülikond, kirju, ilmselt numbri võrra suurem särk, odav lips. Üldiselt korras, ei saa laita — tüüpiline tööväest tulnud intelligent. Aga märgatav vanapoisihõng man. Kas sellest samast pole ehk tingitud ka tema tõredus?

«Mis meelega murelikuks teeb?» päris juurdeistuja isalikult.

Iga teise seda värki familiaarsuse oleks Vihtra likvidee-

rinud lõõbiga. Veidi ülevamal tuulel andnud nina peale ka omaaegsele voorimehepojale ja praegusele õpetajale Herkile, kelle vanemate korteris ta allüürnikuna paar aastat oli elanud ja kellega kenasti seltsinudki. Nüüd aga, kus silmade ees väreles veel koltumisvärvide uhk ning ta otse tarvidust tundis seltsi järele, vastas nukra tõsidusega:

«Vaata aknast välja, vaata mulle või iseenele otsa, ja sa näed, et sügav sügis on käes, talv ukse ees... Mis ikka!»

«Kahtlemata. Meie sinuga oleme aastatesse jõudnud, kus illusioone enam ei maksa teha, kuigi idee igavesest elust, sinu sõnastuses ehk edust, võiks leevendada norgu, mis...»

«Ah, jäta leevendused pühapäevajutluseks! Kas siis inimene teeb kindlat vahet idee ja illusiooni vahel, mõlema õnge ei lähe ühtemoodi nagu ablas kiisk?»

«Kuidas sa seda mõtled — üldiselt või isiklikult? Idee võib teatavates tingimustes muutuda illusoorseks, illusiooni vastuoksa võidaks esitada ideena. Ka iseenele. Tuleb ette,» arutas Herk, välgutades teraseid silmi, mis olid pigem sinkjad kui hallid. Ta mõistis Vihtrat oma-moodi.

«Individuaalselt, teadagi. Rangelt isiklikes raames, mitte rohkem.»

«Jaa. Sel juhul — anna andeks — näib, oled sa kellestki enesele ebajumala voolitsenud. Harilikult saab selleks naine, kes... Noh, sa tead isegi seda lugu Aadama küljeluu ja maoga. Inimene unustab, kipub idealiseerima... Idealiseerida aga — eeldab kannatada. Idee nõuab ohvreid...»

«Ja surnud austamist.»

«Vabanda. Minu kaastundmus! Ei võinud arvata, et ka sinusugune, liiatigi selles eas...»

«Ei. Ma pole matnud naist. Matsin ainult idee. Või illusiooni. Sellest ma räägingi.»

«Nii. Kas võtta seda nüüd kujuka kõnena või sõna otse-ses tähenduses?»

«See oleks pikem iutt. On näha, et siia sihhib naabreid...»

Tallinn—Moskva kiirrong on juhusele paljupakkuv. Sõidavad igat sorti asjamehed, rääkimata tootva töö tegijatest, muudku löö sekka, vii kokku — kas sõbrad või vaenlased, targad või tuhmakad, ükskõik — ja kuula,

kuidas see rahvas keerutab, üksteise eest oma mõtteid peidab või viisipäraselt valetabki, et mitte poetada ülearust.

Seda kõike pigem aimates või nägudelt välja lugedes kui otse tundes surus end piki kitsaid käike, aeg-ajalt tuttavaid tervitades, praelõhnalisse tõmbetuule sabasse ka ajakirjanik, laia kibrus otsaesise ja pigimusta parukaga Henn Taran. Rongile jõudnud sörki lastes, piinas teda nüüd janu. Meeleldi oleks ta vajunud esimesele vabale toolile ning seal vaikselt joonud ja siis sünnudki. Aga tühja tooli polnud näha. Peale ühe, mille seljatuge silitas Vihtra tugev sooniline käsi. Too teine — nojaa, ei olnud ka päris võõras.

Kopikas pole raha, mida kahju kaotada või rõõm leida. Kopikaleidja tunne, nii umbkaudu, sigines ka ajakirjanik Tarani südamesse. Vidusilmi vahtis ta mehi. Kuna samal ajal vaguni teisest otsast tuli trobikond sõdureid, ei jännudki tal muud kui lõpetada kahevahelolek hoopsa samuga.

Nii sai neid kolm — puhtalt juhuse armust.

Kolm — see aga on juba seltskond, mida tunnistab teennidaja tähelepanu.

«Rõõm jälle näha ära kadunud poega,» tervitas juurdeastujat siravvalge särgiga Herk, kelle piht istudes oli sportlikult sirge ja hoolitsetud küüned kätt andes läigatasid, silmavaade aga nii keskendatult terane ja bariton puhtalt kõlav nagu lavalauljal. Hädaga võis mehele anda nelikümmend, kuigi ajakirjanik teadis ta olevat astunud üle poole sajandi künnise.

«Tervist, seltsimees pastor. Kas nüüd käivad luteri usu hingekarjased ka Moskva metropoliidi alla, et teel sinna poole?»

Hallitriipu juuksepahmakat riputav Andrus Vihtra, kes veidi kumeras triikis oma tellingutel ära joostud põlvi, surus sõnatult ajakirjaniku kätt ja mägistas ebamäärast ratastest, mis vuravad pärastikku ega saa ial kokku. Inimeste teed ristuvad ikka kuskil — kas või lendavas kõrtsis. Imestama pani teda üksnes see, et ajakirjanik ja õpetaja teineteist tunnevad. Kuid keda ajakirjanikud ei tunne!

«Moskvas käib kõik maailm — mustad ja kollased kaasa arvatud, miks mitte ka mõni protestantliku kiriku teener,» pareeris Ferdinand Herk tillukese naeratusega suunurka-

des. «Iga oma ideega inimene ei tarvitse olla idealist. Samuti nagu iga materialist pole veel marksist. On varjundeid, palju varjundeid elus...»

«No kuulge, dogmaatikud! Esimene varjund: tellida, siis seletada!» juhtis Vihtra tähelepanu juurdeastunud ettekandjale.

«Mis me siis teeme?» võttis Taran kaardi.

«Ootamatu sümposiooni puhul üks sarviline, tähendab tärniline,» kerkis Vihtra töömehenäpp.

«Aga karahves, palun,» tingis õpetaja.

«Et jätaks marjamahla mulje, mis?» muigas ajakirjanik, silmad vidukil.

«Ka seda. Olgem eeskujuks mõõdukusega.» Avalikus kohas ei unustanud ta kunagi oma head mainet.

«Kõik vist sõidavad samasse sihtpunkti,» arutas Vihtra klaasi silmitsedes. «Mina muidugi nende igaveste tüüpprojektide pärast, sina, Herk, kindlasti tüüprahu asjus, mis pidada valitsema saama nii maa peal kui taevas. Ja küllap sina, sulerüütel, ka millegi taolise nimel.»

«Kuidas siis! Ikka selleks, et tüüpilisi elunähtusi eredalt käsitleda,» vahtis Taran vidusilmi eemale, nagu otsides kuskilt toda kujutat tüüpilist.

Ent kas oli nüüd Vihtra ebamusikaalne mees, kes pausi väärtust noodis hinnata ei oska, või riius oma projektidega, igatahes noris ta kohe eelroogade lauale ilmudes:

«Noh, sind, lehemees, on vist küll nädalapäevad söödud vesiste sõnadega, tellid õkva soolakala...»

«Inimene ei ela ju ükspäinis...» ruttas vaigistama kirikumees. Aga teda ei lastud löögile.

«Teadagi mitte,» rõhus Vihtra salatit tõstes edasi. «Inimene ajab taga mitmekesisust. Mul on juhus tunda mõnda, kes alles eile tuli teab-missugusest tareubrikust, täna sai linnamajasse korteri ja — teeb koledat kisa, et miks peab tema oma taguotsa toetama sama liiki klosetipotile kui teine. See jälle omakorda, et miks naabri rõdukene on täpselt tema oma kõrgusel. Ta ei saavat end seal alasti koorida, o m a päikest võtta ja nõnda edasi... Nagu peaks sotsialism olema mingi eramõnude juurutamise katseaed... Olen virisejatele vahel pörutanud, et kui ei kõlba, kobigu tagasi sõjajärgsetesse barakkidesse. Aga kus sa sellega! Irvitavad näkku, et mine, vanamees, ehita kolhoosidele sigalaid. Karjas lehelugemise ja mitme perega ühes kambris elamise aeg on läbi. Vaata, kuidas

Ameerikas... Nadikaelad, ise pole Pihkvatki näinud! Anna siis elamispiinda niisugustele, kes mitte tuhkagi ei mõista kaasaja ehitamise printsiipidest, milleks on standardsus, odavus, kiirus. Mõne aastaga likvideerime korterikitsikuse...»

«Vahest ehk siis, kui lastetegemine ka plaani alla panna,» urahtas ajakirjanik.

«See asi on kord juba nõnda seatud, et inimene...»

Kuid hoogusattunud ehitaja naeris ta välja:

«Seatud? Kehvalt seatud — kui ütelda, et üldse on. Taevased seadmised — see on nonsens. Inimesed seavad ümber. Ja paremini.»

«Puu kasvab, aga silm ei näe,» arutas ajakirjanik. «Umbes samamoodi on lugu üldise edasiminekinga. Kiirus võib näida paigalseisuna, täius tühjusena. Vaata seda klaasi. Pilgeni täis või tilgatumaks tühi — klaas ikka klaas. Niipea aga kui jätta piisake põhja, kohe paistab, et ahaa — joovad...»

«Juba suures raamatus on öeldud, et kõik inimese püüdlused on tühi töö ja vaimunärimine, kui nendega ep ole õnnistust.»

«Need kaanonid kõlavad ka kuradi õõnsalt. Kas inimese seisukohast taotluse teokstegemine, ürituse kordaminek ei tähendagi õnnestumist ja õnnistust? Ja kas meil neid vähe on? Kuid asi ei seisa selles, mitte üksi selles... Meil lasuvad kohustused. Sellest aastast peale, kui fašistid puruks peksime, küsib maailm meilt: kuhu ja kuidas edasi? Kui eesminejad vastutame meie, kas rada on õige, kas pinnas kannab.»

«Alles sa naersid absoluute, nüüd kipud ise libisema samasse sohu,» märkis ajakirjanik.

«Ka soodest tehakse viljaväljad.»

Õpetaja Herk vaikis diskreetselt. Teda huvitas vägagi trügijate-pusijate — nagu ta endamisi neid nimetas — ametlikku usku meeste meeololu, nende arvamused ja suhtumised. Kuid jutt tuli siledamatele roobastele juhtida, vestelda toonis, nagu seltskonnas kohane.

Rattad tümpsisid takti ja mehed sõid. Sõid nagu pikamaareisijad kunagi: ruttamata, mõnuga, inimeste rahuga, kes kuhugi ei kiirusta. Nii või teisiti tundsid nad end oma ülesannete väärilistena, meestena, kelle töö tuleb üldsusele kasuks. Võib-olla lubas ajakirjanik enesele mõningat kahtlust õpetaja suhtes. Kuid taktiküllase inimesena ei

kippunud ta seda kuulutama, vaid valas oma hõljuva irdmeeleolu süütusse kalambuuri:

«Olgu elu või kõver konks — ikka istub väike lonks.»

«Mis saab teil olla kõver või konks?» haaras Herk otsemaid võimalusest kinni. «Toimetajad siluvad, sekretärid juhendavad. Aga vaadake minusugust: iga sõna, mis suust tuleb, olgu vaetud ja praetud . . . Meietaolise positsioon — teate isegi, missugune ta on.»

«Minu arust suurepärane. Lunastate patte, jagate litsentse igavesele õndsusele. Hoolitsete selle osa eest inimeses, mis riiklikku sektorisse hästi ei mahu . . .»

«Lihtsustad, noormees!»

«Sugugi mitte. Ka meie usume asjadesse, mida veel ei nähta . . .»

«Käegakatsutavasse uskuda ei saagi. *Homo novus* vajab subtiilseid endeid, et oma elu mõtestada. Kas ideaalid üldisest heaolemisest indiviidi seisukohast uduseks ei jää? Muidugi, uskuda võib ka udusse. Eriti minul on võimatu väita vastupidist, sest usk on ikkagi eksaltatsiooni asi. Kiri ütleb: lunastus, õndsakssaamine pärast surma. Materialistid: hea, külluslik elu kõigile maa peal. Kiri lubab hüvesid, mis on sealpool inimlike võimete piire. Materialism — käegakatsutavat reaalsust kuskil eespool, aga siinsamas . . . Mis siit järgneb? Ühtedel annab vastutust veeretada kõigekõrgemale. Aga millega vabandavad end välja teised, kui kord nende töötused illusoorseks muutuvad?»

«Tarbetu! Inimest veendakse uskuma mitte udusse, vaid iseenese võimetesse. Ehitaja ise elab tolles tulevikuhoones.»

«Marksistid ei kujuta kommunismi paradiisiaiana, sugugi mitte,» pistis Taran järsult vahele. «Võib savist või kipsist modelleerida tulevase inimese kuju, tema psüühikat, hinge ja vaimseid vajadusi ette ei modelleeri. Seal ei aita mingi plaan ega seaduspärasus. Illusoorsusemoment eksisteerib, tõepoolest . . .»

Ta oleks ehk veel midagi lisanud, aga juurde astus ettekandja, särisevad biifsteegid ovaalseil liudadel. Nende lõhn kustutas targutamiskihu. Loomuliku agarusega asuti prae kallale. Iga mees võttis söögialust suva järgi.

«Papihõlst uue inimese eestvõitleja — olgu kõrtsijutuks. Mujal ma pistaksin säärase soni häbiposti,» volksas Vihtra karistav pilk üle laua.

«Ja talitaksid niisamuti, kui on talitanud kirik sajan-
deid, püüdes inimest kättpidi talutada . . . Ajad aga näita-
vad, et sellega inimese loomust ei muuda. Ajad näitavad,
et tuhat ja veel kord tuhat aastat poputamist on tühi.
Vana Adam jääb Aadamaks, kõigi oma kirgede, pahede
ja vigadega . . .»

«Nii et sinu arvates siis — käed rüppe. Ootame tuhat,
kümme tuhat aastat?» nõudis Vihtra.

«Seda mitte, seda ei luba meie loomus. Elame ja ela-
takse edasi — kujunetakse. Igaüks lisab jõudumööda natu-
kene, kellel lisada on. Sina ehitajana, mina jutlustajana.
Ka selles on oma mõte.»

«Tervitan hinge- ja elamuehitajaid, kes te siia kogemata
olete kokku sattunud, et ühiselt tõsta tõe ja unistuste
tiibu!»

«Diplomaat!»

«Sõnaväänaja!» urahtas Vihtra oma laia lakka raputa-
des. «Vorbib salmikuid, mida ühel hoobil ära trükivad nii
partei päeva- kui kiriku laululehed!»

«Niisuguseid pole juhtunud. Ainult naiste žurnaal pani
ühele au ja hinna peale. Teised võõristavad — veel, nagu
öeldakse.»

«Nonoh, see sulg on ikka õigel vaol, kes naistest laulu
lööb. Kõik maailma kuulsused olevat naiste õrnade kätega
tehtud . . . Kuidas sina, Vihtra, sellest õnnistusest mööda
hiilides oled osanud ehitajaks saada?»

«Mis mööda? Eks naisest sündinud ole minagi. See ütleb
kõik.»

«Või liialdad nõudlikkusega? Pensionipäevad mehel
peagi käes, aga tuba tühi. Kuidas sa siis Peetruse ette
astud nõnna — noh, organiseerimatult, nagu kuiv, võrseta
puu?»

«Kuiv . . . Nüüd saite, jah, kondi hambusse.»

Kaaslased muigasid. Mõlemale olid hästi teada ehitaja
iseäralikud maneerid. Kõneldi, ta ei laskvat naisjoonestajaid
mitte oma kabinetigi, lahendavat nendega tööasju
püstijalu üldruumis, et kiusatusi ei tekiks.

«Jaapanlannad pidavat meest, kes üksi jääb, bioloogiliseks
praagiks,» kuulutas ajakirjanik.

«Mitu naist sa tanu alla oled pannud?»

«Mina — mul on veel aega.»

«Siis kuula, enne kui äigad. Ühe tõelise naisega kokku
hakata — see on keerulisem kui linna ülesehitamine.»

«Jutt või asi!» hurjutas õpetaja. «Nad hakkavad tänapäeval ise.»

«Eluline jutt. Pükse ei kanna meie ajal ainult mehed.»

«Pükstega, õigemini püksid neid ka enam ei magnetiseeri.»

«Kus sa sellega! Kõlavad sõnad on nõuded kõrgele kruvinud. Töös mehega samaväärne naine ihaleb samaväärsust ka muus, ehkki ise sealsamas neelab kas või mürki, et pääseda teo tagajärgedest. Vaat sulle täisväärtus ja idee! Ilutsemise-, lõbutsemise-, seebimullikultus!» raevutses ajakirjanik.

«Nagu moodsat luuletust ütleb üles, mitte midagi ei taipa.»

«Mida siin taibata! Tunde ja elamuse ärälörtsimisest, elu tühikäigust räägin, mille määr sedamööda aina kasvab, mida rohkem sõnu teeme.»

«Jajah, inimlikkudes vahekordades näib tõepoolest midagi paigalt ära nihkunud olevat. Üliasjalikkuses on kõik liiga maiseks saanud. Ka kõige salajasem, püham. Ja nüüd, kus seda aimama hakatakse, ollakse kui metsa eksinud lambad, kes ei leia enam teed tagasi karjase juurde...»

«Eksinud oinad ainult nohisevad nõutult ja utekesed jäävad ahtraks, mis ei ole sugugi jumalale meelepärane tegu. Kas nii või?»

«Õelgem või nõnda. Igatahes ilma kõrgemate eetiliste printsiipideta inimene on armetum mõistusetu loomast.»

«Palun väga. Sina, Herk, peaksid ehk mäletama, et õigeusu esimene õndsuse käsk ütleb õndsad olevat need, kes on vaimust vaesed. Ka lihtsustamine on liik vaimuvaesust. Abieluasjad käivad keerulist teed. Ja ehkki sina teinekord veel mehi-naisi paari paned, neile taevalikku õnnistust jagad, ei sõlmita abielusid taevainglikeste vahel. Poolteks on lihalike meelte ja kirgedega olevused. Kui nüüd eeldadagi, et inimene pole üksnes bioloogiline nähtus, et niihästi mees naisele kui naine mehele jääb mingiks ideeks, teise sugupoole ideaali kehastuseks, siis põhiliseks selles operatsioonis on ikkagi suguvalik, see algelisem tungike elavas materias...»

«Ütle küll, miks sa kõik nii raskelt sisse soolad?»

«Ütle, miks sina paljaste reitega ringi ei kalpsa?»

«See pole see.»

«Paljuski pole see just see. On kuidagi nii või naa, sinna- või tänapoole kiivas, längu, kõveriti, puseriti —

kui tahad. Tugipunkt kaob vahel jalge alt ära. Kas sinul pole juhtunud?»

«Mis sammas nüüd mina, ekslik inimene nagu teisedki.»

«Eks seegi tulene siis sellest samast... Taotlused ja püüdlused käivad võimetest üle, kujutlused ja idealiseeringud vahest ka... Paar kuud tagasi läks mul jutuks ühe oma kaastöötajaga. Uskumatu, kuidas võib teinekord kujuneda. Näidislugu...»

Vagunisse tekkis uuesti too üleni heast tujust särav mees lakksäärikutest, sinises tööpluusis ja lühikeses, piha ümber nahkjakis. Traktorist, autojuht või montöör — hakkaja, operatiivne inimene sõrmeotsani, igatahes. Nõksas oma kastanikarva tuka uljalt üle pea, astus puhvetinaise kõrvale leti nurgal, puus puusa vastas, pani käe kosivalt ümber piha, vaatas silma ja ütles nii, et vagun pidi kuulma, ehkki Vihtrale, kes teda juhuslikult jälgis, näis, et keegi peale tema meest tähele ei pane:

«Kullakene, minul on sinuga tõsised mõtted. Anna veel kuus õlut.»

«Minul sinuga samuti. Lepi kolmega,» edvistas rinnakas, kõrgete jalgadega, valges kitlis naine. Edvistas nii sõnade kui kehaga.

«Koonerdamine on kurja eide osa. Ei sobi sulle.»

«Keegi alles kiitis naist maja lukuks, mäletad?»

«Õige. Aga passib siis pruutis inimesel teist janus kõrbeda lasta? Ta laob lauale, mis tal on.»

Naine lõkerdas selle nagu nalja peale. Ahnevõitu, paksude huultega suu avanes kui kuristik, kuhu oleksid võinud kaduda pudelid ühes neid manguva mehega.

Vihtra kulm kiskus kipra. Veider oli vaadata seda terise ja jõu kudrutamist.

«Huvitav, kas annab?» uudistas Taran.

«Annab! Niisugune annab alati. Pane tähele: niipea kui siin kinni lüüakse, neelab see kittel kitsa vesti ära. Kuskil ametikupees. Nagu hakkmasin...»

Nahkvest sai tõesti oma kuus õlut, ei teinud liigutustki maksmiseks, surus ainult korraks veel andja pihta, kopsas käega kergelt tuharaile ja läks.

«Kui lihtsalt see neil käib!» imestas õpetaja.

«Kas äkki viga selles ei seisagi, et ilutseme üle — igas asjas?» sasis ajakirjanik oma juuksepuhmast nagu midagi ebameeldivat.

«Arvad?» vahtis Vihtra pudelitega minevale mehele järele.

«Tõepoolest, vennas,» tegi Herk teemaga pöörde tagasi. «Meil, endiste aegade elukooliga meestel, võib romantitsemine, ilutsemine, nagu sulamees ütleb, vahest olla hingeliseks vajaduseks. Kas sellest ei tulegi solvumistunne, trots, ummik... Tean omast käest. Ja kas pole ka sinuga midagi taolist lahti, kui küsida otsekoheselt?» uuris ta üksisilmi Vihtrat.

«Minuga? Kunagi pärast sõda elasin kuskil sovhoosis, kellegi tallimehe juures. Tal oli seal üks vana taltsas ruunakene ja mitu nooremat looma. Sõita tuli tihti. Tuli vahel ka endal hobune aisade vahele pista. Valisin muidugi nobedama. Ja iga kord, kui ruunake teise väljaviimisel hirnatas, tekkis tunne, et temagi ootab veel sõidukuljuseid kaela, ehkki on määratud ainult töörange tarima... Minuga on siis sinu meelest lugu umbes samasugune: ihkan pulmakõrinaid, aga kannan töötaoseid...»

«Siiski, siiski. Kas sa ei tee solvusteräbust eneseõigustust? Viltulöömisi juhtub igaühel. Nende pärast trotsida — kuule, issanda karjamaad on õhvakesi täis. Isegi vihane silm selgib, kui praotad veidi suud, rüüpad sõõmu ligimesearmastuse karikast.»

«Kutsud pihile?» hõõritas Vihtra end toolil, nagu oleks tõesti valmis rääkima iseenesest.

«Mis pihtimist siin! Tead ise, millest pajatad, millest vaikid.»

Silm kaunikesti kilamas, kergitas Vihtra tühja karahvini.

«Selge. Kohvid ja sidrun juurde. Kuiv suu kisub suitsema.»

«Minu poolt,» tõstis õpetaja käe.

«Sel juhul,» muigas kõveralt Vihtra, «jääb vabadus luuletada kokku, mis tahad. Kulud ja kirjad on kindlad.»

«Pole keelatud. Ka igast luiskeloost koorub välja oma ivakene. Muidugi, kui ta ei ole täiesti kokkukeerutatud rosolje, päris jams, on ikka tõsieluline.»

«Sooh!» müristas Vihtra. «Vahest tingite koguni, et olgu õigete nimedega, täies konkreetuses olukirjeldus!»

«Mine nüüd! Olud võivad olla. Peamine on illusioonid ja ideaalid — moraal, mitte faktid, *alias* aktid, mis kõlavad kui anekdoodid.»

«Jaah, mis idealiseeritud illusioonidest või illusoorsest moraalist sa ilma faktita räägid. Fakt peab olema...»

«Kas sul siis neid puudu on?»

«Ütleme, et neid leidub, et leidub ka kujukas lugu, pealegi minavormis, nagu nüüd kirjanikud teevad... Kõik aina iseenesest, siira pihtimuse korras ja patukahetseja näoga. Ütleme. Aga kas teiesugused võrukaelad usuvad?» vaatas Vihtra kordamisi kummalegi kaaslasele väljakutsuvalt silma. «Möödamines ma ennist vihjasin ühele avameelsele jutuaajamisele. See sündis siinsamas vagunis, sellesama laua ääres umbes paar kuud tagasi. Mõistagi nelja silma all ja kergelt sooja peaga...»

«Siis oli see küll siiras!» torkas ajakirjanik.

«Arusaadav... Aga võtke ette teatavaks: sellel lool ei ole vähematki ühist minu elukäigu ega minu isikuga. Kas ta käib siin üleskerkinud idealiseeritud illusioonide teema kohta, otsustage ise. Ainult nimesid ärge nõudke, andsin sõna...»

«Ei, milleks,» ütles õpetaja. «*Nomina sunt odiosa*. Nimi — see on isik. Ärgem puutugem isikut...»

«Hea küll. Veel üks tilluke remark. Mees kinnitas end kõigest ausalt rääkivat. Aga mina ei tea, missugusesse peeglistse ta iseennast joonistades vaatas. Kunstnikud teevad autoportreesid peeglit abiks võttes. Mina pean antud juhul jälgima peegelduse peegeldust. Tuleb tahes-tahtmata leppida kaudse käsitusega. Kui see teid sellisena huvitab, siis...»

«No, kuule, see sissejuhatus ise...»

«Ei luba palju, tean. Ja lugu on ka üpris argipäevane, nagu ikka lood elust, kus juhus ja...»

«Juhus on õige jumal — pime, loll ja rumal!» hüüdis ajakirjanik. «Laksab lagipähe, ole sa pai või patune.»

Lauale pandi teine kollaka sisuga karahvin...

«Igas inimeses näib varjul olevat sädemeke, oma unelm, mis nõuab teokstegemist. Ajakohast keelt tarvitades otsekui individuaalne algoritm, millest lähtudes toimuvad reageeringud, käivitub elumehhanism. Mõnikord räägitakse ka kahest tegelikkusest. Isiklike kogemuste põhjal ma parem räägiksin olemisest ja unelemisest. Üks on see, milles ollakse sunnitud elama, teine, kuhu kisuvad soovunelmad, ihad ja püüded. Selge, et mida rohkem indiviid suudab olemist unelemisele lähendada, seda õnnelikum ta on... Meie noormehes, kes õppis ühes väikelinna tööstuskoolis, siples leiva- ja riidemuredes nagu paljud kehvast kodust tulnud, igritses unistus parema ja ilusama järele. See viis ta õpilaskoori ja deklamatsiooniharjutustele, vähehaaval sinnapoole, kuhu kiskusid huvid. Ta ise pidas kõige äratajaks üht õpetajat. Kuid algame sealt, kust ta ise alustas — ilulugemisest...

Kuuludes niisuguste liiki, kes samades sulgedes peavad rüsima nii töö- kui pidupäevil, ning harjunud rühmas esinema sellele tähelepanu osutamata, sai ta täiesti ootamatu elamuse osaliseks, kui pidi üksi lavale minema. Tallad! Paksud punased kummitallad, mis isa oli kodusel teel poolsaabastele alla löönud, panid ta jahmatama, kippusid põranda külge naelutama. Parajasti eesriide serva tagant esileastumisel viiksatas kummi värvitud laual nagu vitsatud kutsikas... Haihtuda, põrmuks põruda, läbi lava vajuda oleks häbi pärast tahtnud. Ent pääsu ei olnud. Kõrgeid kuresamme võttes tuli kohale kihutada, ruttu ja räpakalt. Ning alustada masinlikult, krampis kurguga, toonil, mis tundus endalegi võlts. Noore kuke kiremine...

Lugesin ja lõpetasingi. Ei võinud teisiti, ei saanud ühe häbi otsa kuhjata teist. Sest hetkel, kui kummitald kriiksatas, silmasin lava vastasserval, samuti eesriide varjus, turtsatavat tüdrukut. Seisis seal, viiul kaelapidi käes, koos

oma saatja, sihvaka mustas ülikonnas noormehega, peitis naeru taskurätti ja mõotis minejat nagu meest, kes tuigerdab libedal jääl. Et kas jääb või lendab . . .

Läbi pöruda — nende lõbuks seal? Oh ei! Pidi kindlaks jääma, ära lugema, ehkki torus püksid ja vääksuvad kummitallad kõrvetasid. Kõrvetasid palju narrimalt kui too hirmus valgusevihk, mis prožektorist näkku juhiti. Häbi on alati kibedam kui hirm.

Peeti koolinoorsoo kirjandusringi kevadpidu. Edevusest, mis tihti paarub ujedusega, olin lasknud end ahvatleda esitama Tuglase «Lembitut». Deklamatsiooni järel esines gümnaasiumi tuntud viulineitsi. Teda oli siin-seal nähtud, nii möödaminnes, nagu ikka omaealist, huviga vaadatudki . . . Ja seal ta nüüd seisis, õhkõrnas valges peokleidis, vahakad säbrus tukad kulmudel, pea püsti, väike heledas kingas jalg pool sammu ette, elevil kui hüppevalmis hirvetall; kuna poiss, pikk ja tugev mees, puretud enesetundega, kõrvad peedilõikudena punetavad, juuksepiire higipärlites, pingutas oma palast teha, mis olukorras vähegi teha andis . . . Kaotanuks ta hetkeks sõnajärje, olnuks kõik otsas — kooliga, võib-olla ka eluga —, nii ta tundis. Ning seepärast ehk ei kaotanudki. Mälu ja teadvuse tagamaad on tumedad asjad. Kuskilt tulevad sõnad, haaratakse toon ja veetakse välja . . . Kummeldus ning koos sellega — vabadus kaduda, peita end nende hulka, kes täidavad saali nagu puhmiti-rühmiti karikakrasse kasvanud ristikunurm . . . Kui mõnus oleks all teiste keskel end nähtamatuks teha! Et ainult tallad, nood hirmsad punased tallad ei välguks tüdruku silmade ees!

Kuid kirev väli lõi lainetama, nagu oleks teda puudutanud iilingusõrm. Sajad käed kerkisid, plaksutasid, sajad näod naeratasid elevuses vastu. Anti mitu punast tulpi, suruti kätt. Tähelepanuavaldustest segadusse sattudes tegi ilulugeja kobava sammu ühele, siis teisele poole, enne kui kadus eesriide varju. Ent kujutletud ärahiilimise asemel juhtus seal silm silma vastu viulineitsiga. Kes vasema paremaga ära vahetab, satub paratamatult sinna, kust tahaks kõige kaugemal olla. Sambana jäi ta otse selle ees seisma, kes valmistus lavale astuma. Ent talle ei pandud tormakust sugugi pahaks. Üksnes noogutati kergelt, kallati üle linaõiesilmade särahtusega. Siis sosistati kustuvasse aplausi:

«Kui hästi te loete!»

Heatahtliku huvi kõrval hoovas pilgust imelist rahu — ainust, mida deklamaator hetkel vajab. Kas ta mõistis seda, kust ta võttis selle? Tema, kes ise ootas tulleminekut? Ega noormees seda küsida suutnud — ta ei mallanud kummardada, kiitmise eest tänadagi. Ta pillutas üksnes oma tulbid neiu viiulit hoidva käe küünarpeaõndlasse ja tormas lavalt alla, unustades isegi kummitallad, nende kurja kriuksu.

Hetk hiljem oli ta saalis, surus end seinä ääres seisvate poiste vahelt läbi, kotta. Pabinas ei kuulnud ta kohe järgnevat viiulisoolotki. Ärkas alles uuest kiidutormist, mis oli veel ägedam, tungivam kui talle enesele, nõudis käratsedes lisapala. Viiulineitsi tuligi lavale tagasi...

Tuli... On mitmeid sõnu inimese kõnnaku, käigu, liikumise tähistamiseks. On imetlevaid, hellitlevaid ja kallistavaid. Eriti meeste suus naiste kohta. Kohmakusest jagusaanud deklamaator vaevles uksel sellega, kuidas iseloomustada neiu kõnnakut. See kujutas endast väga sujuvat, kergelt õõtsuvat lainetust, milles elas pürgimus kauge, vahest eneselegi tundmata sihi, veetleva eesmärgi poole. Selles oli kärestikuvete tõttu, oli lauge voolu majesteetlikku rahu. Kuid samal ajal ka tütarlapse tipsi ja naise hõljuvat nõtkust. Kes teab, mida... Ei oska seda öelda, aga tema tagasitulek lavale sai mulle elamuseks, ilmutuseks, nägemuseks avasilmi...»

Õpetaja Herk pidi nägemust möönma. Kas ta isegi polnud kord vahtinud üht naist nagu saadikut teisest maailmast? Habras ja heljuv ja graatsiline Sulniit... Sulniit aga oli fantastilise romaani kangelanna mingilt võõralt planeedilt. Teda ei saanud ihusilmaga vaadata. Ka mitte unes näha, sest Herki unenäod, tänu taevale, ei kippunud kunagi reaalsusest väljapoole... Tähendab, on olemas naise, kelle liikumine loob nägemuse mulje. Kes, kus, milal? Kas suudab inimene mäletada, kellega ta aastakümnete jooksul kohtub?

«Vahtisin vist toda elavat ilmutust nii ennastunustava andumusega, vahtisin veel siiski, kui ta viiuli uuesti helisema pani ja Tšaikovski romanss maheda joana saali

uhkas, et üks klassikaaslasti küünarnukiga ribidesse toksates ühmas:

«Tühja kõõlud! Näed, et rüütel sabas.»

Rüütel! Kas ma siis teda niisuguste silmadega vahtisin? Mõtteski polnud midagi taolist. Imetlesin kui pilti, kui skulptuuri, mis inimesena liikus ja mängis. Ning küllap oleksin sealsamas kaaslastele rusikaga mõõtnud, kui me poleks seisnud sadade silma all, kui poleks lavalt saali voolanud värisemapanevad helid. Austusest helide, aga võib-olla ka nende väljavõluja vastu keerasin poisile selja. Kuid lõin ise õhetama. Tundsime higipiisku otsaesisele tekkivat. Korrapealt, paari sõnaga oli mind teadvusele toodud, näidatud, miks kujunes neidis mulle ilmutuseks, miks mõjus minusse nii haaravalt tema kõnnak, miks õieti häbenesin seal laval nii hirmsasti oma vanu punaseid kummitaldu, nende kriuksu... Noor inimene on veidrik, ei saa iseenesest aru...»

Uje, elava kujutluslennuga nooruk, mis muud, nentis endamisi ajakirjanik, et mitte segada jutustajat. Imetles tüdrukut kui ilu kehastust. Igati mõistetav puberteedieas koolipoisist. Kõik muu on mälestuste ilu või ilutsemine mälestuse juures, mis iseenesest ajapikku moondub elamuseks. Aga mis on mälestus? Romantiline udu! Samasugune udu kui nägemuski...

«Oleksin pidanud ära minema, matma kõik enesesse. Matma, nagu maetakse paljud kaunid unenäod, unistused, kujutuspildid. On küllalt niisugust meis, millega me iial teiste ette ei astu... Kuid ma ei raatsinud minna. Mingist kummalisest trotsist aetuna jäin paigale. Isegi narrid kummitallad ei suutnud enam kohutada — teiste omasuguste hulgas polnud vajadust ennast demonstreerida, võis kõrvalt vaadata.

Ettekanded lõppesid. Lillelisest ristikuväljast sai sahi-sev-kahisev mets — noorte mets. Kümned tarmukad käed haarasid pingid, tirisid need seinte äärde, tegid tantsuruumi. Orkester kogunes lavale, mürtsatasid rütmikad helid ning paar paari järel libises avavalsile. Teda ei ole ega tule. Vahin nurgast, pean silmas ust — asjata. Ning vastiku tühjusetundega sean minekusammu. Mida enam!

Kuid just ukseaval satume vastamisi. Tuleb oma saatjaga, käsi selle käes, valmis asuma tantsuringi. Ta nägu läheb naerule, juuksetukk pooliti silmil, heidab möödudes väljakutse:

«Oodake ainult, kui tuleb daamide valss!»

See kõlab ehk natuke ka tänu moodi lilled eest, aga minu kõrvades rohkem küll ähvardusena, sest ma ei oska tantsida, pole kunagi tantsinud... Kummardan jäigalt ning — lendan trepist alla, tänavale. Eemale peomajast!

Rumalus! Aga kui ta tõepoolest?

Ei, kus sa! Noorhärra kummitaldadega annab viiulineitsile korvi. Skandaal, solvamine! Targem juba põgeneda... Las kriiksuvad ja vääksuvad su koledad jalavarjud kividel, las kasvatavad kivi südamesse, nagu on inimestel neerukivid...

Jah, nood tallad, tallad!

Kauaks jäid nad mind kõrvetama. Toosama tühine vahejuhtum tegi noorukist jalanõude suhtes väga nõudliku, hella mehe. Temast sai üksvahe peaaegu pedant, kes samasuguse hoolega valis lipse, särke, jah, eelkõige kingi, kui naised valivad kübaraid. Ei lugenud hind ega vaev: kõik pidi olema fassongis ja moodis... Kuid pidin ju rääkima muust. Olgu veel niipalju, et säärikud ja poolsaapad on ikkagi jäänud mehe põhijalanõudeks, millega jookseb ehitustel ringi, mitte lakk-kingad. Aga need peavad olema täiesti vaiksed, seda küll. Vaiksed...

Iga inimese elupäev on isesugune. Minu oma algas pilvisena, rebivate tuuleilidega, oli aastaid ligilähedane oktoobriilmadele. Madal hall taevas, aeg-ajalt haavlitena rabisev vihm, sekka haruharva kahvatuid päikesevilgatusi, ilmetuid nagu selle naeratus, kelle süda on jääkülme... Ja ega ta arenedeski suurt muutunud — jäi kogu noorusaja viluks.

Et tullakse talu- või popsitarest, võrsutakse kõrvalisest kohast kui nõges aia ääres — see on vana, aga ikka veel moeuus lugu. (Kui paljud küll oleksid viimase veerandsajandi jooksul sõnast «kehvik» teinud enesele kõlava tiitli!) Seepärast kuluks õieti hoobelda: tulin ilmale mõisniku pojana. (Eestlaste hulgas oli kord neidki!) Kuid halastamatud tõsiasjad teeksid peagi neist ehteist narrihilbud. Niisiis, ajagem läbi karmi tõega: olen külakolka üüritoa laps. Minu isal pole iial olnud oma katust pea

peal ega jalgu kindlalt oma laua all, ehkki ta käed tegid teistele surmalaupäevani mitte üksi laudu ja kappe, vaid kõike ilusat, mis ehib koda või maja. Ka elu.

Peitli ning hõovli otstarbe nähtavasti enda teadvusse imenud koos ema piimapiisaga, polnud mul pärast kuue klassi läbikäimist raske saada alevitisleri õpipoisiks, sealt soovitustega pääseda tööle maakonnalinna parima meistri värkstuppa. Minutaoliste noorukite igapäevane saatus ja — leib. Millest muust oleks osanud alustadagi?

Kuid elupäeva koidik ei määra veel loomust. Vastupidi — varem või hiljem hakkab seda kujundama päevise. Olin töökas ja vähesõnaline poiss, aga uhke ja auahne. Kas see uhkus sugenes tähelepanekust, et iga tööriist laulis minu käes õiget laulu, et omasin iseenesest seda, mida väljendatakse sõnadega: silm sirkel, nina vinke — meistrimehe meelt —, või pärines see esivanemaist, kes teab. Igatahes hõlpsasti võttis puu minu käe all kuju, mis talle kavatseti anda. Seda märgati varsti ning mulle hakati usaldama peenemaid töid. Enesetunnet see teadagi tõstis, kuid ujedust ei hajutanud. Jäin linnaski pigem pealtvaatajaks seal, kus teiste kombel oma oskuste asemel oleksin pidanud käiku laskma nõudlikkuse ja suuvärgi, mille abil ju palju edukamalt raiutakse tee ellu kui teo või tööga. Ujedusele vaatamata sain siiski hakkama sellega, et tegin endast tööstuskooli õhtukursuste õpilase. Seda ainsana töökojast, ühe harvana puutööliste perest üldse. Edasiõppimine omal jõul ja enda heast tahtest, ilma vähemagi väljavaateta paremusele — eks seegi võis paisutada enesetunnet. Unistused käivad alati tegude ja saavutuste eel, on nendeks virvatulukesteks, mis teele kutsuvad. Mul ei olnud mingeid plaane või kavatsusi, mida kinnisilmi jälgida, mille poole püüda. Kuid ma ei saanud rahulikult vaadata ilusaid maju, mu mõtted tiirlesid sagedasti selle ümber, kuidas teha veelgi ilusamaid. Need vähesed tunnid, mis vabaks jäid, pühendasin raamatutele, enda meelest kõigele õigele ja ilusale. Õppisin, aga õpingute kõrval lugesin nii ohtrasti, et enesele märkamatult omandasin peagi hoopis teise mõtteviisi, teise sõnavara, mõõdu- ja stiilitunde, kui oli neil, kellega päevast päeva töötundidel jagasin ühist õhku, tööruumi ja -riistu, muidugi ka lihtsaid murekesi ja rõõme. Jagasin väliselt, olude sunnil, sisemiselt aga, nagu peagi viisati, kaugenesin neist järjest. Noor inimene muutub ruttu. Ent kumma-

lisel kombel ei kujunenud minu paleusteks mitte töökaas-
lased, vaid hoopis teised inimesed: targad, täpsed ja nõud-
likud meistrid-kasvatajad koolist. Kooldusin kui keldri-
taim nende valguseakna poole. Mida kuu edasi, seda vöö-
ramaks jäid töökodalased, nende õhkkond; omasemaks,
aina omasemaks sai kool, sealne tegevus ja elu. Hirmuga
mõtlesin olukorrale, mis tekib, kui lõpetan, aga pean
endiselt leppima töökoja tõmbi argipäevaga, ilma tol-
lest piskustki pühapäeva-meeleolust, mida sisendas
kool.

Ei mäleta end kuskil kuuldavalt sõnastanud olevat neid
kartusi, ka mitte usaldanuvat kellelegi iitsata oma unis-
tustest. Või kellega mul oligi neid jagada! Kuid nähta-
vasti kajastuvad inimese mõtted, tema ihad ja unistused
ka käitumises, olekus, igas ta liigutuses. Kas olin ma lah-
tine raamat neile, kelle asjaks oli kooliõpetajaid suunata,
või ajendas neid puhtpraktiline vajadus — ei või teada.
Igatahes enne kui lõputöö jõudsin ametlikult üle anda,
kutsuti mind direktori juurde ja pakuti algklassi päevase
kursuse tööjuhendaja — nii umbes noorema meistri asen-
daja kohta. Muidugi esialgu katseliselt, aga siiski kindla
kuupalgaga, õppejõudude koosseisu loetuna.

Paluti järele mõelda. Aga mida mul mõelda! See
tähenas ju võimalust jätta töökoda, pääseda kooli juurde,
jääda ihaldatud õhkkonda. See tähenas väljavaateid,
otsekui esimest sammukest ahvatleval rajal... Mida tore-
damat võiks saatuselt oodata üks hädavaevalt meheikka
astuja? Ta haaras sellest kahe tugeva tiserikäega kinni
kui hõvli pakust. Haaras ning tõmbus veel rohkem
trammi, suurendas nõudlikkust nii enese kui ka tema käe
alla antud poiste suhtes. Ning kui lõputöö heaks hinnati,
õppeülesannete täitminegi tubliks tunnistati, lasi ehk
kraadikese kerkida ka väärikutundel. Noorim õppejõud
koolis, ei, kogu linnas — miks siis ka mitte! Iga inimene
tahab midagi olla, peab olema. Enesetunne ja uhkusi —
mis nad muud on kui teatavad pulgad väljakujunemises
või ühiskondliku edasimineku redelil. Öieti öelda, ega ma
seda ise täpselt jagada ei suutnudki, kas jäin erakuks
uhkusest või ujedusest. Kindlasti oli mõlemal oma osa sel-
les, et tuhnisin endiselt raamatutes, ilma sõpruskonna ja
lähedaste tuttavateta, omaette. Säärane üksiolek vaevas.
Samas aga leidsin, et noorel õppejõul ei sobigi ringi joosta,
kedagi taga ajada, tema asjaks on enesetäiendamine ja

distsipliin, väljavaatega jõuda kunagi tolle päris oma asja juurde.

Mis asi see just pidi olema, jäi kauaks täpsustamata.

Edulisema eripraktika huvides võttis kool tol suvel teha mitmeid remonditöid. Kolme-neljaliikmelised poisterühmad töötasid juhendajate käe all päevi ja nädalaid linnast väljas. Omavahel nimetati neid — mõistagi kadedusvarjundiga — suvitajateks. «Suvitama» pääsesid eeskätt vanemad ja paremad. Kuid juhtus ka teisiti.

«Viljapeksumasinat näinud oled?» küsis minult ühel päikeselisel juulihommikul osakonna meister mõnusa muigega. Tema õlgadest veidi ettehooldvast kujust, viisist, kuidas ta end jalgadel kõigutas, silmi kissitas, käed sügaval sinise overalli esitaskutes, soni kuklas, muretu habemetüügas täis päikest, jäi mulje, nagu kavatseks ta minust teha masinisti. Nii naljaks teistele kui eneselegi.

Nonohitasin veidi puudutatult, et mis ta õige arvab.

«Võta siis kolm viksimat, üks raua-, kaks puutöönokka, ja riistu kah jagu, puurikomplektid kõik. Kell kümme hoovis. Tuleb Tarvitajateühisuse masin. Jääd Kupule ühistu viljapeksja keret lappima. Ise viskan silma peale ja lasen edasi Mustla kanti. Kupul oled peremees ja vastutad sina. Selge?»

Miks ta selge polnud! Väike suvitamine küll, ent ikkagi võttis südamealuse kihelema. Esimene kord masina kallal. Ja poisid ja täpne töö... Aga ka rõõmu tegi: usaldatakse. Võib-olla usaldus tähendas rohkemgi kui võimalus pääseda tolmusest töökojast, kus nagunii sekeldad aasta läbi, mõneks päevaks välja põuapalavasse, päikese ja tuule kätte.

«Pikemaks või?» kohmasin küsida päris süütult. Kuid meister nähtavasti mõistis noore mehe muret teisiti.

«Puhtamad hilbud ikka ümber, töötunked kotti. Mõni päev läheb ära. Kes teab, mis kõik. Ja kooli hea nimi kah, tead küll.»

Miks ma ei teadnud! See oli mullegi jõudnud juba saada väärtuseks omaette, mida kuskil ei tohtinud unustada. Kell kümme ronis neli igati naksis-traksis poissi nagu pidulist autokasti, riistad ja riidepambud ilusasti pakitud. Sõit läks mäest alla teelahkmele, sealt piki järve kõrget kallast lõunasse. Päike lõõmas ja tee tolmas. Aga kaarde

niidetud, närbus või värskelt rõuku tõstetud ristik lõhnas nii magusasti, et hammaste alla sattuv tolm maitstes kui kärjemesi. Ning paatjas, tuules hälliv rukis hõngas otse peenleivast. Iseenesest tõusid sõnad suhu ning hooga lauluga kihutasime kitsale haruteele, ülemealikud ja vallatusvalmid kütkest pääsenud sälud. Alles kui auto rohtunud roobastele keeras ja tasase surinaga künkal uhkeldavale talule lähenema hakkas, jäime äraootavalt wait. Nii talu toredast asendist põliste puude vahel kui hoonete arvukusest paistis, et viiakse jõukasse kohta. Seda muljet süvendas veelgi masinapark: väike traktor, heina- ja viljalõikaja, looreha, mis kõik juba künkajalamile paistsid. Talust vasemal, sügavas nõos, helkis vastu kaasikut tilluke järvesilm, teist kätt, tõusangul, aga jooksid pikad looklevad nisu- ja odrakangad eemal mustava kuusiku sülle.

«Poisid, siin saab ujudagi!» hüüatas keegi.

«Patisaks!» vastas teine põlastavalt.

Madala pehme muruga ussaia jagas kerge lipptara kaheks. Künka harjale, rippuvate okstega leinakaskede alla jäi vanamoeline, kuid ärklitubade ja värvitud vooderdusega elumaja. Lillepeenrad, sireli- ja jasmiinipõõsad selle ees. Lõunapoolsel nõlvakul aga tihe, osalt võsas viljapuuaed väikese põikpalkidest riideaidaga. Laugjalt itta laskuvat õue teist osa piirasid kolmnurgi tõllakuur, tall ja ait. Kõrge maakivist müüriaga laut seisis talli kõrval, omaette karjatahras. Nii jäi lehtpuudest varjatud ning põhjakaarest kuusehekiga kaitstud tööhoov elamust täiesti eraldatuks. Sinna puude vilusse, nagu silmasin, oligi tõmmatud luitunud-punane «Munktells» viljapeksumasin, mille põhulont rippus kui tapetud hane kael. Murtud laudade vahelt välkusid puistajakäpad. Nii, sellele seal siis tulebki tagasi anda toimekas välimus ja reibas kuju...

Meister hüppas juhikabiinist, meie veokastist maha. Pikk ja kõhetu, kiilaspäine, kuid lakksäärikutel, kalifeedes ja khakivärvi pluusis mees astus kärmelt vastu, tervitas meistrit kui vana tuttavat, tänas ajalt kohaletuleku eest ning juhtis, meile vaevu pilku pühendades, meistri kohe masina juurde. Teel seletas, et nii ja naa, masin aetud sügisel halva teega kivide otsa külili, nüüd tulevat teha uus põhulont, panna uued sarja vedrulipid, söotelavatsi jätk ja muu, mis katki.

«Tore, et juhtusin veel saadaval olema,» kiitis mees. «Näitan ära, mis vaja. Võite kohe pihta panna.»

Ja näitaski. Viis surmkuiva lauavirna juurde, juhatas kätte tarbepuuvarud küünis, kruupingi tallikambris ja värvipotid masinaruumis. Viimaks viskas uuesti poolhindava, pooluudistava pilgu meile, neljale sellile, ütles peaaegu kurjalt:

«Kes suitsetab, magab perekambris. Teised võivad suvitada tallilakas värsketel heintel.»

Suitsumehi meie hulgas ei olnud.

«Hüva. See on sellega. Siis veel paar vajalikku asja. Esiteks: söögiajad on Kupul kell 00.8, kell 00.14 ja 00.20. Pesuveed, seebi, rätikud saate köögist. Naisteenijaid ja üldse talu naisperet,» vaatas ridamisi käsutavalt igapäevase otse silma, «mitte asjata tülitada, mitte viita lobaga nende aega. Kupu on kontrolltalund, siin käib kõik ettenähtud korra kohaselt, elatakse töökat ja toimekat elu. On klaar?» Ning lisas, enne kui keegi oleks suutnud suudki paotada: «Ja nüüd — nägemist. Pean kell 00.11 vallamajas olema...» Hüppas samas aia ääres seisva tsikli selga, käivitas ainsa jalatõukega ning läks, haisev suitsujutt taga.

Säärast tooni kuulsin esmakordselt.

«Peremees või?» küsisin meistrilt, kes, peadpidi masinas, uuris lähemalt selle vigastusi.

«Tulevane. Praegu maakonna agronoom ja kaitseliidu pealik...»

Nojah, sellest siis see kamandav kõneviis, need nullnullid ja puha. Vaatasin poistele tõsiselt otsa, et katsuge te mul siin... Ebaledes rändasid nende pilgud üle õue, üle kogu talu. Ka minu omad, kui olla täpne. Kuid tundes end kohustatud olevat nende meeoleolu ülal hoidma, ütlesin:

«Töö on töö. Mis siis ikka. Tunked selga ja käed külge.»

Meister ajas end sirgu, sügas kukalt.

«Tormama ära kipu. Laota üksipulgi lahti ja tee täpselt vana järgi. Võtku aega, mis võtab. Katsun ülehommese ise kah sisse keerata.» Ronis autojuhi kõrvale ja oligi läinud.

Vahetasime sealsamas riistakuuris riided ja võtsime kõigepealt maha ripendava põhulondi, ise imestades, kui tuimalt endassesulgunud võib õieti olla säärane maaidüll. Kogu talu otsekui tukkus keskpäevarahus, ainsateks eluhäälteks meie eneste kopsimised ja kangutamised, neid saatvad harvad vandesõnad, sest kinniroostetanud mutrid ei tahtnud järele anda.

Pea kohatuks võhikuna kirjeldama kippuda talu elurütmi tema üksikasjades. Polnudki seal mingit õiget

rütmi, sest tööpere öeldi kaugel Raudna luhal heinal olevat, kodus ainult karjapiiga, perenaine ja reumahaige vanatädi, kes aeg-ajalt peenramaal kopitsedes end kõige sagedamini näitas. Näitas vajaduste pärast või lihtsalt viskas järelevalve mõttes meile silma peale, sest linnaselle peeti tollal külakohas ulakateks, kellest kõike võis karta. Seda teades hoidusime oma töö juurde. Ning seepärast piirdun ka ainult nende värviliste killukestega noist päevist, mis otseselt loo juurde kuuluvad . . .

Saabumispäeva päike vajus veretades kaasiku taha, ilma et keegi talust oleks nelja tööselli toimingute vastu huvi tundnud, neid vaatamagi tulnud. Monteerisime vajalikud masinaosad lahti, sõelusime edasi-tagasi tööruumide vahet, rehendasime ja sehkendasime materjali kallal, sorteerisime, valisime paremat. Lõunastasime, aga ka õhtustasime omaette, pikas perelauas ja perekambris, nagu paistis. Kehakas, tõntsi jalaga perenaine — üle viiekümne, väga napolisõnaline inimene — ise kutsus sööma, hoolitses ka laua ääres. Valvas ja ülimalt tähelepanelik, aga nii kin-nise suuga, et vahel tekkis tunne, nagu õiendaks meiega tumm. Ainult õhkas vahel, et oh neid jalakesi. Tema õõtsutas end õhtul koos meiega ka aida juurde ja andis välja puhtusest otse krudisevad linased palakad, kodukootud ristitriibus tekid, kinnitades sealjuures uuesti, et kõrvalhoonetes ei suitsetata, oldagu viksid poisid. Olime. Märkasin küll, et väikeses aidas oli voodi ja voodilaua tuhatos konidega, kuid jätsin selle enese teada. Meil polnud põhjust kaubelda. Käisime järves suplemas, hullasime väikese künaga, siis leidsime kaasiku servalt kiige, kiikusi-megi veidi. Aga see tundus lapsikuna. Videviku hakul keerasime magama. Või kuhu sa kipudki võõras kohas?

Uni tallilakas ei kujunenud loodetult kosutavaks. Handed kägisesid kuskil lähedal öö läbi, koerad haukusid elumaja pool ja kukk hakkas juba hämaras hõikama uut päeva. Sellele järgnes peagi lehmade ammutamine, lüpsikute klõbin ja lüpsjate kurjustamised. Võõrdunud säärast muusikast, virgutab mind iga hääliitus, sundis unisena visklema. Jalule ajasin end tülbilt. Taoliste ööde järel olen ma tuimavõitu, ei süuda nagu ligi pääseda kõigele ümbritsevale. Tavaline erksus uinub, jään loiuks, tihti tähelepanematukski.

Seetõttu ei tea ka õieti öelda, kust ja kuidas tekkis enne keskhommikut masina juurde vestiväel taat. Halli kaabu-

lotti kord kuklasse tõugates, kord silmile nihutades takseeris ta meie tegemisi, libistas pihuga üle värskelt hõõveldatud lauapindade, kapsis ja keerutas, ilma et oleks sõnagi lausunud. Pidades teda mõneks masinaühisuse liikmeks naabrusest, küsisin naljatamisi:

«Kas papi kardab, et ei saa peksuajaks valmis või mis?»

«Hm,» pöördus ta krapsilt minu poole, nagu segatud tähtsas toimingus. Kuid vastas päris lahkelt: «Ei pelgä. Näta om, et sa tüüd tunnet. Ma niisama mõtli, et kas poiss näütas kõik, mis taht tetä.»

«Siis vanaperemees ise!» tõmbusin veidi kohmetult tagasi.

«Todapite jah. Ma üüse luhast tulli ja lää varsti tagasi. Inemestele vaja süvva ja juvva viia.»

Agronoomist pojaga võrreldes oli Kupu taat hubane mees. Näitasin talle veel mõned pragunenud laudad ja pärisin, et kas panna ka uued.

«Körd man olet. Vaihta välla, mis muud . . . Kui vanake sa, meistremiis, esi mul ka olet? Pääkoolin käüdu?»

«Kroonusõit sügisel ees.»

«Nujah, ma võtse ütsätõistkümmeselt naase . . .»

«Asi nüüd naist võtta, kui talu taga,» naersid poisid.

«Tollen tu asi omgi. Mulle jäi talu esäst kätte, ma pidi pernaase majja tuuma . . .» Seletusest kõlas omajagu iseteadvust, aga mitte upsakust, pigem raskuste meenutamist. Tavaline vanema inimese jutt. Temaga oleks tahtnud kohe vestelda. Ja vahest ehk meie jutud oleksidki pääsenud liikvele, kui mitte põõsaste tagant poleks kurjustanud perenaise hääl, et Jaan, kuhu sa ometi jääd . . .

«Näet sa, sarviline, ärä uneti. Pernaane kuts süümä.»

Läksime. Kupu peremees ise istus laua otsa, lõikas leiba ja käsutas sööma. Temaga koos tundsimine end palju kodusemalt. Ta ei võtnud meid sugugi poisikestena, kes upitatud tähtsale tööle, ei tõganud ega nõganud, vaid ülistas meistrimeeste kuldseid käsi, kiitis kooli, kus sääraseid oskusi õpetatakse, seadis need koguni etemaks tudengikoolidest, kust harva tulevat muud kui võlgu teha oskavaid härrakesi, peenutsejaid ja haukujaid, kes rahvale tegevat ainult puhast kahju. (Kas ta ka oma agronoomist poja nende kilda arvas, seda muidugi ei kõlvanud pärida.) Niisugune härrastumine panevat maalapsed, terve väikesese rahva pikapeale nahka. On sul vaja töömeest — too Poo-last või Leedust. Oma noorpere: vuih, rikub pehmed käe-

kesed ära! Sarviline, kas emad-isad maakohas selleks lapsi kasvatavad, et linnasantide karja suurendada?! kergitas ta mornilt küsimuse.

Meist muidugi polnud temaga tõsiseid vaidlejaid. Üks poistest ainult pistis, et linnas tehakse ka tööd. Ja mina lisasin, et ilma haritud peadeta riiki ei juhita. Igal rahval peab neid omajagu olema. Taat nõustus selle kui endastmõistetavusega, et olgu sõke. Tudeerigu need, kelle rahakott kannab ja aru lõikab, mitte igaüks, kel aga pähe tuleb ja kes arvab, et temast võib saada advokaat vai tohter, ei saa aga muud kui isatalu pankrottiajaja, vekslimeister. Sellega meie keskustelu ka piirdus.

Hommikupoolikul töötasid poisid tallikambris, lõikusid, hõoveldasid ja tappisid. Ise õiendasin kokkuklappimisega, rihtisin ja sihtisin, nagu mõistus võttis, vahel sekka kirusingi, sest tollistest laudadest oli käsihöövliga raske saada täpselt kolmveerandtolliseid, liiatigi peegelsiledaid, ühtesobivaid masina vabrikukattega. Materjali käsitsi ettevalmistamine võttis aega ja tegi tignedaks. Talu kui mõis, aga ei saa parajaid lauaotsi!

Põuapäike lõõskas täie ägedusega, ajas higistama, kiskus peagi särgi seljast. Askeldasin masina juures palja ülakehaga, sonisirm kaela kaitseks kuklas nagu müüriladujal. Oli juba selge, et kui vähegi laabub, ümber teha ei tule, lõpetame järgmiseks õhtuks. Ja pressimatagi. Poistele ma sellest hõiskama ei rutanud, ütlesin vaid, et täna peame lõunatundi niisamuti kui muu talupere. Parajasti kui ma üht sarjavedru klambritesse sobitasin, peitel pihus ja vandesõnad suus, hüüdis reibas, veidi kõrahtav naisehää:

«Jõudu, meistrid! Lõunale palutakse.»

Ma poleks olnud oma ea vääriiline, kui ei oleks auto maatselt pöördunud hääle poole.

Pöördusin ja — pidin pillama terava servaga kaselipi jalgadele. Veidra hüppega õhku päästsin jalad, aga mitte meistrimehe väärikust. Miks küll minuga peab alati sääraseid rumalusi juhtuma? küsisin mõttes. Jäin aga päris nõutuks, kui pilk tabas hüüdja. Jah, kaks kätt madalal taral, vahkjas kahupea tuulehilbel, seisis seal tema — viulineitsi. Muidugi mitte pidurüüs, pill käes, vaid päris tavalises tööpiiga kirjus sitskleidis, paljajalu, käsivarred, nägu ja kael üleni päikeseküpsed, peaaegu pruunid nagu inimesel, kes nädalate viisi on olnud välistöödel. Pleegita-

misel säärast tooni ei saavutatagi. Selline tähelepanek, aga küllap vist ka teadmine, et kannan jalas häid korvjaid suvekingi, pühkis minust mu tavalise kohmaka ujeduse. Vastasin päris loomulikuna tunduva ükskõiksusega:

«Suur tänu, preili, kohe,» olles ise enam kui kindel, et mind ei mäletata, ei tunta siin teises ümbruses ära, ei tahetagi ehk tunda. Üle aasta ei olnud ma temaga sõnagi vahetanud, olin koguni temast kõrvale põiganud, kui silmasin eemalt tulevat.

Kuid muusikaline kõrv on iseäralik riistapuu. Minu sõnad viskasid ta kulmud kõrgele.

«Vaat kus... Teie, ilulugeja...»

Ilulugejana, lavalt, pean möönma, võis ta mind tõesti näha ja kuulda ka viimasel talvel, sest olin koolipeol jälle paari palaga esinenud. Ja mitte enam vanades poolsaabastes, närvipingel all, vaid endalegi üsna meeldivalt. Nii kaotasin, meelitatuna kohesest äratundmisest, võime teeselda võõrast või esmakohtumist ja kohmasin seletuseks:

«Juhtub, preili. Kohustused kooli poolt.»

«Aga teie ju ei õppivat enam, olevat ülemuseks?»

Ahaa — teab.

«Jah, lõpetasin mullu.»

«Mina sain gümnaasiumiga alles tänavu hakkama. No küll oli tegemist ja vaeva!»

«Teie andekuse juures?»

«Viiulit käaksutada — mis erilist annet seal! Mativana ja keemiaonu ei lepi noodiga, neile vurista muudkui valemeid... Ära pusisin. Nüüd ei tea, kuhu... Ema ajab ülikooli, isa jälle, et Kehtnasse perenaiste peakooli...»

Pajatas ta oma päevamuredest sellise lapseliku soravusega, nagu oleks leidnud tööpoisis enesele usaldusaluse, kellele peab südame tühjaks puistama. Sealjuures hõõrus ise ühe jalaga teise kihelevat säärt, tõrjudes parme, kes siin karjatahna naabruses ühtilma võristasid, igaühele kallale kippudes. Kuulasin ja vaatasin hoolega seda linnas mulle peaaegu võõrast, nagu teisest maailmast pärit noort daami. Siin, maal, kodutalus, näis ta nii lihtsa tüdrukuna, et torika või käsi ümber piha, löö tantsutuur maha — kui juhtub. Olin vahepeal tantsukursusegi läbi teinud ega tarvitsenud enam väikese valsi eest putku pista. Üldse tundusin enesele — sealt meistripostilt vaadates — narri jõmpsikana, kes pole osanud tütarlapsele ligineda, ennast

vajalikuks teha. Et asjakäiku järsku pööret tuua, võtsin nõuks aktiivseks jääda, vähemalt jutus.

«Muidugi astute ülikooli.»

«Kas teie lähete?» küsiti käbedalt vastu.

«Niipea kui abituuriumiga maha saan, tingimata. Eks-ternina, teate, pole see niisama nuusata!» hooplesin, ehkki pelgast unistusest kord ka keskkool lõpetada ma tookord kaugemale polnud jõudnud. Ent vajadus enda väärtust tõsta sundis unelmaid esitama plaanidena, mõtteid näitama tegudena. Kes ei püüaks sümpaatse tüdruku ees rohkem olla, kui ta on! Ja ilmselt läkski see mul korda. Käsi kokku lüües hüüatati aialt:

«Issand — eksternina! Põnev poiss. Kas ei karda, et põrute läbi?»

«Kui kehvasti, siis uuesti,» surusin mehe kombel, kes millestki ei kohku, rinna ette. «Mauruse koolist olete lugenud? Mäletate, kuidas seal habemega mehed...» Samas meenus äkki, et mu enesegi lõug oli paar päeva kraapimata, kenakeses karvaädalas, ning silmi maha lüües jäin vait. Milleks meenutada noid vanu habemikke, kui oled ise samasugune!

Tema seadis midagi ütlema, kas Mauruse koolist, selle habemikkudest või minust — kes teab —, kui elamu poolt lõi kostma vali kõne. Käsi kargas risti suu peale ning rohkem silmade kui suuga naerdes pigistas ta sõrmede vahelt:

«Issand, Kupu minutipealsed söömavahed, ja meie jahvatame juttu!»

Noogutasin, panin lipi käest ja hõikasin teistelegi.

Tüdruk kadus õunaaja poole viibates põõsaste varju. Kadus sääрте välkudes, pagevalt, nagu oleks kartnud kuri-teolt tabamist. Mida ta pelgas? Tahtmatult kargas mõte talu korrale ja kommetele. Kontrolltal, ajad 00 täpsusega... Pilas ta neid? Või koguni tööhullu taati, kes teda, muusikainimestki, sundis Kehtnasse? Kuidas siin õieti elati?

Pilk lendas üle väliselt õitsva Kupu ning minusse signenes veider tunne. Aimasin, et vaatamata välisele siledusele siin asjad sugugi nii libedasti ei liigu. Kuid keda kartis õieti viiulineitsi — isa, ema, venda? Või koguni tööperet, meid, võõraid, kes kogemata võisid pilgu heita sinna, kuhu pole vaja... Poisid, tulles tallikambrist, piidlesid mind uudistavalt (küllap nägid aknast aialrinnutajat!), aga mina manasin hästi ametlik-karmi näo ette, lubamata üritada

mingit päritlemist. Asja siin seletada, kui isegi seisad mõistatuse ees.

Lõunastasime sedapuhku jälle omaette ja üksi pika laua ääres, perenaise vaikselt hoolitsemisel. Veider, kuidas suudab inimene teiste ümber keereldes, neile isegi üht või teist pakkudes sõnatuks jääda? Või peabki see nõnda olema, on vana hea kooli tunnus? Põlistest perenaistest olin mõndagi kummalist kuulnud.

Teel lakka lõunauinakule silmasin peretütart aias, väikese riideaida madameil. Ehkki ta mingit märki ei andnud — teiste pärast anda ei võinudki —, arvasin mõistvat ta ennistist viibet. Tegin lühidalt: poisid puhaku, ise lähen uurin, kuidas on järves kalaga . . . Järve asemel aga seadsin sammud mööda aiatagust rada nõlvakust alla, aida poole. Põrgusse käigu Kupu korrad ja mõistatused! Kui ollakse peres juhusliku võõrana, ei tarvitse rangelt arvestada iga ettekirjutusega — mõni neist võib ju ununeda. Pealegi ei raisata lõunatunnil peretütrega vesteldes kellegi tööaega, ei segata naisperet talitustes. See otsus tuli vist küll pigem magamatusest kumiseva pea tuimusest kui reipusest. Aga seal ma olin.

Ta puhastas aidamadameil tikreid, tooreid keedise-marju, sõrmed väledalt käimas kui vardaveeretajal.

«Et teilegi lõunatundi jääks, lubage aidata.»

Istusin teisele poole korve ja haarasin peotäie marju. Nähtavasti võeti mu abi üsna oodatult vastu.

«Jagub rohkem, kui meie jõuame,» ütles ta pisut pikimoki. Kallutas pea viltu õlale ja sihtis mind kelmikalt läbi rippuva juuksekaulu, otsekui uurides, et kas tulin tõesti ainult appi? Püüdsin teha ükskõikset nägu. Aga küllap ta luges mu ebalevast ilmest ära viimase kui tundeõnke. Pisut piinlik olukord — siin tehti ju tööd! Ent kord trottsiva hoiaku võtnud, jäin selle juurde. Peab pealetükki vaks — pidagu! Katsugu keegi väita, et segan — kui töö käib kahe käe asemel neljal! Ning näppisingi marju varsti vapramalt kui pärispuhastaja.

«Nii et sihite siis kunsti- või kirjandusajaloo poole?» võtsin üles ennist katkenud jutu.

«Kust te sellele . . . Ons mul sihuke ajaloonägu?»

«Kunstiinimene, loogika ütleb.»

«Või kunsti! Issand, kui teaks, mis see kunst õieti on! Viiliõpetaja tampis nooti ja rütmi ja puhast tooni — kunstist mitte poolt sõnagi . . .»

«Mängite, ja endal läheb ja teistel teete südame soojaks, et kas hõiska või nuta — see ongi. Loete juturaamatut või vaatate mõnd pilti, tuleb kuskilt niisugune isemoodi tunne — see samuti...»

«Jah, et viska kõik muu, aja taga seda tunnet... Aga kuidas seda õppida? See on vist väga raske?»

«Paljud õpivad.»

«Kas teie lähetsite õppima — kunsti?» vilksati mulle otsa vaadata, nagu oleks kuulnud naljatust.

«Mina? Mina olen töömees. Ehitaks ja teeks plaane, kui...»

«Hakkate toredaid maju ehitama, ei lähegi Tartusse.»

Möötsin teda põneva pilguga. Aga ta ei vastanud, tema silmad olid hoolikalt töö küljes. Neid tõstmata lisas ta vaikselt:

«Imelik, kuidas poistel kõik alati selge ja kindel on, kuidas nad teavad, mida tahavad, kuhu minna ja mis teha... Meie, tüdrukud, — lihtsalt loll, miskit ei oska enesega peale hakata, muudkui vaata ja unista...»

«Unista, kuidas suureks prouaks saada!» torkasin, keelel sügelemas veel seegi, et mis talutütardel, kel isa rahakott toeks, viga vaadata. Kuid jätsin. Milleks norida!

«Minust prouat? Oh ei! Kui võttagi kätte ja minna Kehtnasse — mis sealt? Pärast tambi päevast päeva teistele seda sisse, kuidas lauda katta, süüa teha... Prr!»

Ametivennaks! muhelesin sisemiselt. Kah tore.

«Võib ju ka teisiti juhtuda,» ütlesin jahedalt.

«Juhtuda? Ikkagi juhuse peale loota... Aga mis te arvate, kas pilliga saab ära elada?» päris ta järsku säärase põnevusega, et unustas käed tegevusetult rüppe.

«Viiulist? Oleneb — kus ja kuidas.»

«Õde on Tallinnas. Tema abil konssi ja edasi... Kodus ei tohi sellest hingatagi.»

Minu lugupidamine temast tegi suure hüppe üles. Mõtlesin veidi, siis kinnitasin kui asja kõigiti läbikaalunud mees:

«Teadagi mitmeti riskantsem kui Kehtna.»

«Mis teha? Olen viiulisse nii rumalasti kiindunud, gümnaasiumiski läks selle tõttu, nagu ta läks... Ja kui ollakse millessegi kiindunud, siis muudkui summdi pea ees sisse — olgu sügav või külm, mis sellest. Kas pole?»

Lugupidamine kippus tahtmatult üle minema austuseks. Ise missugune, ja räägib poiste sihiteadlikkusest... Uuri-

sin ta käsi, pihta, tervet habrast olemust, uurisin imetlevate silmadega. Niisugune nääpsuke, ja — unistab muusiku elukutsest, enda elatamisest viiuliga. Peab olema julgust. Ning sedapuhku vastas ta minu vaatele vabalt, avalalt nagu kunagi inimene, kellel oma ideed häbeneneda ei tarvitse, kes endamisi juba otsuse on langetanud.

«Siis muidugi... Siis on klaar,» pomisesin segaselt, endal nagu kahju sellest, et nõnda võidakse pillisse kiinduda. Miks kahju, seda ei osanud seletadagi.

«Kus ta klaar! Iseõppija, kas lasevad eksamitele? Ja eksamid ju — puhas õnneasi.»

See oli nüüd hoopis teine jutt, teise kõla ja kandevõimega. Inimene muretses tuleviku pärast, oma elumõtte ja eesmärgi pärast. Ainsa löögiga seadis ta end samasugusena ja samaväärsena minu kõrvale, minu, kes ma seni kõik ise olin saavutanud. Muidugi meeldis, ülearugi meeldis mulle selline vaatekoht ja ellusuhtumine.

«Peaaegu, et ühesugused hädavaresed mõlemad,» muhelesin.

«Issand, jah. Ka teil on ju eksamid ees!» murdus ta hääl kõrisevaks, kõrgeks ning ta naeris, nagu oleksime naljatanud.

Minu eksamid! Alles siin, praegu olin ma esmakordselt neist kõnelda sõandanud, oma äratundmise ja sinnamaale jõudnud, et neist üldse rääkida. Ning alles siinsamas, Kupu aidamademeil tajusin õieti ka seda, et olen saamatu jõmpsikas, kui kohe, hommepäev eksamiteks valmistuma ei hakka. Mul on töökoht, teenin kena palka, oma toakene, on aega ja võimalusi, kuid venitan ja kõhklen... Klee- nuke tüdruk aga ähvardab viiuli kaenlasse kahmata ning maailma minna, isatalu kuradile saata, pillimänguga läbi lüüa, võib-olla kuulsakski saada...

Tõusin püsti, sirutasin end jõuliselt, rinna paisudes ja kontide ragisedes, ning kinnitasin kui töotust andes:

«Eksamid — need teen ära. Palju edaspidi vastu peab — eks näe...»

«Nonoh! Nii suur ja tugev mees.»

Tol hetkel tundsin end tõesti mehena, suurena ja tugevanagi tema kõrval. Aga taktitundeliselt ütlesin siiski:

«Kui õpitakse töö kõrvalt...»

«Mis sellest!» vilksas ta mulle niimoodi otsa vaadata, nagu oleks tahtnud ütelda: ära karda, oleme ju kaks ühesugust, koos on hubasem ja kergem. Kuid ütles kuulda-

valt: «Tööd tuleb igal pool teha. Muide, teie näite seda siingi võtvat kui ülitõsisist tööd,» venitas alahuule põlglikult pikaks.

«Olen harjunud kõike tõsiselt tegema, mis teen.»

«Päh! Kui teada tahate, see on — puhtalt karistus. Tulin luhast ära, ühe kirja järele. Nii memm sukkaski karistuseks kaela: korja, puhasta...»

«Noh, aitan ära kanda, saate rutem priiks.»

«Kah seadusemees! Palju targem oleks minema pühkida...»

«Kuhu?»

«Kas või järvele... Veidi ujuda ja... Nädal läbi rassistud, küür kohe kange.»

«Aga marjad?»

«Pärast...»

Meelitatav küll, ent küsitav temp. Kui tullakse otsima — olgu teda või mind... Aga enne kui jõudsin suudki avada, varistas väike pihk marjad korvi tagasi, kõlas lühike, nõudev noh!, oli tusane puhastaja jalul ning lippas, ise mulle narritavat pilku heites, aida nurga taha.

Olin püüdnud tema vastas istudes hästi nähtavale seada oma uusi ilusaid poekingi, vahetevahel jala üle põlvegi heitnud. Nüüd, tema nõnda hoolimatult ära lipates näis mulle, et ta polnud neid märganudki. Selle-eest oli ta märganud mind ennast! Kord ometi! Põrgusse kingad, tormasin sõjakalt mööda rohist rada nõlvakust alla, iseene se tallaplagin kõrvus... Ent sedapuhku ei ajanud mind jooksma väljanaermise hirm, ei kõrvetanud häbi. Jooksin hoopis teiste tunnetega...

Leidsin ta kõrkjapuhmast üksiku kivi otsast. Kükitas seal kui kajakas, seljast ärakistud kleit ümber piha. Tõmbas rindu peites end kõssi, keeras pea viltu õlale, kiikas mind linnu kombel, ühe silmaga juuksetuka alt, ja hüüdis väljakutsuvalt:

«Kas teeme... üle järve, mis?»

Hääles helises poisikeselikku trotsi ja ülemeelikust. Kui ta poleks seal kivil kõssitanud nii läbi-läbi tüdruku moodi, võinuks arvata, et mind aasibki nelja-viieteistkümnene poisiklutt. Aga ta ümar, sujuva kaarega puusajoon, mis kükkasendis eriti nähtavaks sai, ümber põlvede käsivarred, kitsad õlad, nokkivõrritav vaade — see kõik rääkis

hoopis muust, naelutas mind juba kümme-kond sammu eemal paigale. Riideteta tütarlapse keha pigem jahmatas kui ahvatles. (Omavahel öelda, olin tollal ainult korra näinud naise alasti keha, sedagi hämaras toas...) Ei suutnud hetkelt mõista, mis kiire tal oli kleidi maharebimisega või selle üle järve «tegemisega». Tammusin niiskel rohul jalalt jalale kui üllatatud hobune, püüdes nägu teha, et vaatan hoopis teisale, ehkki tegelikult ei saanud pilku lahti ta meelispruunilt kujult. Tõmbas hirmsa jõuga talle juurde astuma, puudutama ta õlgu, selga. Aga ühtlasi vabistas ka sisemine hirm ära rikkuda, minema peletada midagi säärast, mis enam iial ei kordu. Olin oma nõutuses ühtaegu nii õnnelik kui õnetu. Ootamatus teeb saamatuks. Ja arupidamiseks ei antud aega.

«Noh? Olete valmis?» nõuti kärsitult, seekord pilku tõstmata.

Ma ei olnud. Mitte sinnapoolegi.

«Ärge kohmerdage. Nij hakkab jahe.»

Mõistsin, et nõuti minultki riiete äraheitmist. Sõrmed rabistasid saamatult nõõpide ja kingapaelte kallal. Kas pidin enesegi viimase hilbuni paljaks koorima nagu tema või jätma trussikud jalga? Ebamugav oleks pärast töö juures küll... Kuid seal ta juba kamandaski:

«Mina lähen enne... Teie tulete siis, kui olen üleni vees... Ja teie ei tohi, ei tohi mitte segama tulla...»

Töötasin, töötasin koguni selja pöörata. Alati on kõige kergem töotusi anda, kui neid ei mõeldagi täita...

Ta sulpsas kivilt põlvekõrgusse vette ja hakkas kahlates, veepritsmeid vikerkaareks lüües sügavamale minema. Töötus ei takistanud mul põrmugi näha, kuidas ta vooljad lihased naha all pingusid, puusad tiirutavaid kaari joonistasid, vahakas juuksekuubar tuulevirus kähardus... Rohkem poleks mul midagi näha olnudki, kui ta ise, niueteeni vees, poleks poolpööret tehes uurivald selja taha vaadanud, et hüüda:

«Nüüd!» heitis end laatsatades vette.

Vaatamatagi jäi silma, et tal olid tillukesed, peaaegu poisilikud rinnakühmud ning kaenla all kerged, udejad, kuid juustest tumedamad karvatupsud. Sealsamas sulpsasin ka ise vette, tegin paar vägevat tõmmet ja olin ta kõrval. Viivukese rühkisime vastaskalda poole sõnatult nagu hasardis võistlejad.

«Kas ei ole meil tore vesi?»

«Üle prahi,» vastasin viisakalt, «nagu ujujadki.»

Ta ujus naise kohta tõesti rahulikult, ühtlaste, mõõdukate tõmmetega, ujus külili ja rinnuli, pead püsti hoides, nii et juuksed jäid peaaegu kuivaks. Vähemagi uhkustamise- või edvistamisevarjundita hääles seletas ta:

«Maast-madalast, vennastega koos harjutud.»

Mõistsin. Mõistsin, kust pärines tütarlapse poisilik algatusvõime, julgus, häbenematus. Ning süda läks veejaadusest hoolimata soojaks: mind võeti omasena, vennavõrdsena. Usaldus tõstab enesetunnet, aga ka kohustab. Hoidusin ilusasti poole keha võrra tahapoole, nagu teine hani kiilravis, kuid igaks juhuks lähedal ja abivalmis, ehkki taipasin selle tarbetust. Vaevata, nagu veeloom, jõudis ta vastaskalda kõrkjapiirdeni, lasi seal korraks jalad põhja, ning kaelani vees, hüüdis reipalt:

«Üks, kaks, ja — tagasi!»

Ning juba ta läsksi — sujuvalt, kergelt ludistav part.

Järv ei olnud küll lai — vaevalt paarsada meetrit —, ent ometi kiikasin murelikult kodukalda poole. Hullus: ühe hooga — puhkamata! Milleks säärane temp? Et uhkel-dada oma järvega, võimetega, kiusata? Mina polnud sugugi nii kindel, mu ujumispraktika mitte eriti suur. Üsna jõudu säästes, kiirustamata järgnesin talle kiiluvees, ise vist küll salamisi oodates hüüatust või märguannet väsimusest, vahest koguni võimalust toetades ulatada käsi ta rinnalehe alla, tunda peopesal ta südamelöoke, lihaste tõblemist, jah, haarata madalas vees ta sülle kui laps ja asetada kaldal kivi kõrvale maha... Rumalad, erutavad kujutlused, kuid viljatud kui tuumata pähkliid puus. Leiad, pured katki ja viskad ära. Pettununa või peaaegu petetuna tundsin end tol hetkel, kui ta üle õla tagasi vaadates jälle käsutas:

«Nüüd jääte vette, kuni mul riided seljas.»

Vastasin lahtise peotäie veepritsmetega, mis käis üle ta pea, särastas hetkeks seal värvihelgid. Kuid sain kohe sähmaka vastu, nii et tuiskas. Tema positsioon oli parem: jalad põhjas, kühveldas ta mulle kahe käega vett näkku. Kaitseks sukeldusin, sirutades käed haarama teda vee alt. Kuid taandumiseks valmis, oli ta ainsa tõukega veest väljas ja kadus kõrkjasse.

Tegin paar tiiru krooli, nagu auringi, siis astusin kaldale. Narr tundus vallatleva tüdruku kāske täht-tähelt võtta. Vähemalt veidi kiusata tohib ikka. Aga riided olid

kivilt ära, omanikust mitte jälgegi. Pentsik näis alasti kaldal seista, sama pentsik teda otsima tõtata. Kuivatasin end veidi päikeses, tõmbasin riided selga. Oma kenad kingad aga võtsin näppu, et neid märjas roostikus mitte trotsida. Mõned kõrkja- ning rootukad läbi vaadanud, huikasin tasahiljukesi. Vastati kohe — pajupõõsastest, kõrgemal kaldarinnakul. Kleit ümber põlvede, istus ta päikesepaistel, tervitades mind juba eemalt aasiva päritlusega, et kas olen ainult maal nii orienteerumisvõimetu või ka linnas.

Laskusin ta kõrvale.

«Kes vilgas kui sisalik on, kaob näpu vahelt ka ära.»

«Mis siin kaduda, pidi ju kuskil riietuma.»

«Kui segasin, siis vabandan.»

«Teie . . . on ka teisi silmi . . .»

Ah nii! Preili kartis siis nägijaid. Aga paljalt üheskoos ujuda ei kartnud? Põgus pilk teatas, et ollakse endasse-tõmbunud, sorgitakse kõrkjaga mätast. Mis siis ikka!

Nöörides kingi jalga, keerutasin ja kergitasin neid meeleka kauem kui vaja, oodates, et poetatakse sõnakene nende kiituseks või meenutatakse kuidagi mu toonaseid hirmsaid kummitaldu. Ei lausunud sõnagi, keerati end kummuli rohule. Uhke oma valitud jalanõudele ja uudishimulik, alustasin ise:

«Priima kingad, mis? Mitte mingid loivad nagu siis . . .»

«Ah kingad? Inimene — seal oli muudki vaadata!»

«Nii et ei näinud?»

«Häbematu! Peol poiste kingi vahtida . . .»

See asi oli siis korras. Või salgas maha? Kuidas ta muidu kohe taipas. Vaikib peenetundeliselt . . . Et näidata end seisukorras täiesti üle olevat, põrutasin taldadega vastu maad:

«Kombes kui üks mees!» Ja sirutasin end tema kõrvale.

«Mees . . .» tegi kõrkjas õhus suure kaare.

«Meistri sõnad. Ütleb alati nõnda, kui millegagi valmis.»

«Teeb teiega nalja!»

Kõrkjatüügas leidis mu kõrvataguse ja torkas.

«Parm, näh!» rahmasin teeseldes käega.

«Maal on, jah, raske . . . Parmud ja sääsed ja järved ja . . .»

«Ja näkid ja viiulineitsid ja . . .» torkasin vahele.

«Kes teile põrmugi korda ei lähe. Teil on ainult kingad . . .»

«Ja teil . . .» Tahtsin kuidagi iseloomustada ta haaravat kõnnakut, aga jäin sõnadega jänni. Ei osanud ütelda.

«Noh, mis?» kraapsas kõrkjas uuesti mu kaela, torkaja ise aga tõmbus järsult eemale.

«Olen ma's murdja?» tõusin kätele.

«Murdja, hirmus murdja ikka!» naersid valged hambad säravalt vastu.

Haarasin kõrkjast kinni. See katkes. Sain pihku käe, mis oli väike ja kitsas, aga küllalt tugev, et väänata end kohe lahti. Manasin kiskja näo ette ning talle silma sisse vahtides mõrisesin:

«Ja kui nüüd murdja murrabki . . .»

«Kuss, kuss, küülikukene! Kiisul on hambad!»

Selles ma ei kahelnudki. Aga ka minu hambad kihelesid. Kuid kas võis käele lubada seda, mida tegi silm? Rinnutasin põnevuses ta kõrval, korraga tumm kui kala, käed-jalad tina täis. Ju ta seda märkas.

«Head und!» krapsas püsti.

Vaistuliselt, enesele täiesti aru andmata, mis teen, klammerdus mu töökäsi ümber pahkluu. Ta kukkus mulle sülle, hetkeks. Otse minu silmade kohal särasid kelmikad linaõiesilmad. Kuidas see juhtus, ei tea, aga korraks puudutasid mu huuled teisi, niiskeid ja tuksatavaid. Siis lakatas kõrv lukku. Nägin läbi põõsaste ta välgahtavaid sääri . . .

Ma peaaegu et nuuksatasin — muidugi mitte valust. Võib-olla Tšaikovski romansi küünistavad helid . . .

Järgmisel päeval pilvitas. Kauged kõminad töotasid äikesevihma, aga pärale see ei jõudnud. Keskhommiku ja lõunakutse tõi perenaine ise. Kuidas ma ka silmi lahti ei hoidnud — tema oli Kupult otsekui kadunud.

Aga lõunatunnil, kui lipsasin aeda, leidsin marjapuhastaja taas aidamademeil, töösse nii süvenenud, nagu poleks ta sealt jalgagi tõstnud. Ei võtnud vaevaks kulmugi kergitada, kui ma äkki nurga tagant välja astudes käe korvi sirutasin. Üksnes torutas kergelt huuli, nagu oleks imestava «oo» tahtnud kuuldavale tuua, siis aga kohe ümber mõtelnud. Töötasime mõni aeg sõnatult, teineteist kas pisut võõristades või peljates, tema pilk kõrvalepööramatult enda sõrmedel, minu oma aeg-ajalt teda komplemmas.

«Haute ka äikest või? Ma lähen siis ära,» ütlesin viimaks.

Huuled liigahtasid korraks, aga vastust ei kuulnud.

«Olete pahane?»

«Ah, teie ei saa millestki aru! Mina tahan, et minuga ilusasti ollakse, mind austatakse ja...»

«Armastatakse... Hellalt ja meeletult!» pistsin lõõpimisi vahele ei-tea-kust pähekaranud banaalsuse.

«Loll!» lendasid marjad pihust mulle vastu silmi. Ainsa sөөstiga oli ta jalul, kadus aita. Uks paukus tagantkätt kinni. Töötasin paar minutit üksi, ootuses, et ilmutakse välja, antakse võimalus selgitamiseks, tagasivõtmiseks. Pika-peale sugenes südamesse hirm, et olin vist toime tulnud rumalusega, mida ei andestata. Piineldes näksasin hammastega huuli. Milleks küll oli mul vaja seda öelda? Kihklesin ja kõhklesin, kas minna talle järele. Oleks tobedus üritadagi, kui ta ukse sulges. Katseks tõukasin. See vajus lahti. Kui silmad videvas ruumis seletama hakkasid, nägin teda samas ukse kõrval voodis kummuli, pea sügavalt patja surutud. Kikivarvul, nagu haigele lähenedes, astusin voodi juurde, kummardusin ta kõrva kohale ja enam hingasin kui sosistasin otse lokiidesse:

«Andke andeks, armas, ma ei tahtnud teid solvata...»

Ootasin hoopigi rindu või näkku, peletavat sõna. Ent selle asemel tundsin, kuidas soe käsivars kaelale pandi.

«Keegi ei ole nõnda ütelnud... See on nii imelik...»

Kergitasin hellalt ta pea padjalt, pöörasin näo enda poole.

«Sina, armas!» sosistasin uuesti.

Ja siis nägin: ta silmad ei olnudki nutumärjad, neis viskles kummaline sulav helk.

«Moll!» hingas ta mulle näkku.

«Sol, sol-bemoll,» hingeldasin vastu. See oli noodist, teadsin. Aga mida tähendas, ei mäletanud.

«Sina, sina — Moll!» sakutas ta mind õrnalt.

Haarasin kahe käega ta järele.

Sellest sai suudlus, mille kestel olin endale märkamata vajunud põlvili põrandale, rind vastu tema hõõguvat rinda, õlad minu embuses.

Vaikse lummum lõpetas tööpoisi räme hüüd õuest:

«Õpetaja, meister tuli!»

See oli kutse, see oli käsk. Kohusetunne kihutas kui signaal sõdurit rivisse. Tahtsin tõusta, joosta.

«Mängime, et meid ei ole . . . Meie ei kuule!» habises ta, hellalt mind tagasi hoides.

«Mind otsitakse!»

«Ära kuule, ära!» sasis ta mu juukseid, huul nutuvõrul. Raputasin tummalt pead, ajasin end kohmetult püsti.

«Ära . . .» sähvatas mulle vastu terav pilk.

«Pean . . .»

Ma tõesti pidin — kui ei tahtnud end naeruväärseks teha, oma õpetajakohta mängu panna. Pidin. Sest poisid võisid väga hästi märganud olla, kuhu ma kadusin. Puudutasin kergelt ta pehmet palet ja hüppasin hämarast heledasse päikesse.

Hüppasin päikesepaistesse, kuid — kukkusin ülepea kaela külma, tarretust uhkavasse sügavikku.

Säärastel kärsemishetkedel on meeled haiglaselt helledad. Võidakse tunda seda, mida pole olemaski, kuulda, mida pole eales öeldud, nähagi, mida näha ei saa. Ei suuda tõendada, et mulle aidast midagi järele hüüti: olin ähmil ja segane. Kuid millegipärast jäi kõrvu kumisema põlastusest õhkuv sõna: «Käsuhans!» Võib-olla tähistati sellega minu käitumist ainult mõttes, hoiti hetk keeleotsal ning heideti siis enesest nagu tubakaviha, üldse häält tegemata, võib-olla . . . Ta viimane pilk igatahes sähvatas vahedalt kui pussiots. Kes teab? Aimasin ihmjalt, et oma kuulekusega solvasin teda, avasin haigutava hundiaugu seal, kus hetk tagasi hõljus elevil lembemeleolu. Taoliselegi arusaamisele jõudsin vast kuuldes, kuidas uks mu järel kinni pörutati. Seesama uks, mis alles vaevalt mu ees oli avanenud, millest sisseastumine tundus enesele julgustükina . . .

Süüdistasin enneaegselt saabunud meistrit, manasin poisse — mõttes, teadagi — ja enda rumalat kohusetunnet. Püüdsin leida selgitussõnu, valmistusin anuma mõistmist. Käisin hilisõhtul aida ukse taga koputamaski, rääkisin seal poolsosinal pikad jutud maha, kuid miski ei muutnud asja. On südameid, mis kord solvumisroostet peale võttes kattuvad aina tiheneva sööbevaibaga. Nagu mõned terasesordid.

Ta ei näidanud end kuskil ka järgmisel, lahkumispäeval — ehkki meeletult otsisin kohtumisvõimalusi, otse häbematult läbi lonkides talu viimased kui nurgatagused ja teerajad, aia ning järvekaldagi. Huvastijätul kehtis perenaine õlgu, et keda's enam, polegi teisi majalisi — puha luhas.

Luhas, luhta läinud oli kõik. Jäänud paljas näriv rahu-
tus.

Sol-bemoll, teadsin nüüd, pole ainult noot. See on helistik. Kurvavõitu, nukrate meloodiate helistik. Või eksis in-
ma? Noodis tähendas märgike meeoleu muutust. Kas ka
elus? Võib-olla tema...

Autokastis väravast välja sõites valdas mind igatahes
tunne, et lähen siit ära hoopis teisena kui tulin. Oli see
võidetud ujedus või vastärganud, kuid löödud mehelikkus,
mida leinasin? Või vaevlesin hoopis eneseteostamise pala-
vikus? Kes teab. Oleks ehk liiga julge, ennatu kinnitada,
et kihutasin sealt minema täis otsustavust tagasi tulla ja
võita. Nii mehised tolles eas ei olda — kui üldse kunagi
ollakse. Inimene kõhkleb, aimleb ja piinleb. Alles tagant-
järele selgus, et võib-olla poleks tollest löödud poisist
saanud ei eksternina eksamite sooritajat ega Koplisse
astujat — kui ta poleks kohanud teda, Sol-bemolliks
nimetatut...»

Vihtra lasi keelele piisa konjakit ja niisutas siis kohvi-
lonksuga suud. Vaikides jälgisid teised ta eeskuju.

Nendepoolne vaguniots näis hetkel hõredana. Teises
käratses paar laudkonda sõjaväelasi parajasti sedavõrra,
et üksiku jutustaja hääl sulas sellesse kui orkestrisaatesse.

Teades mõndagi Vihtra nooruspäevadest, püüdis õpe-
taja Herk algul mõistatada, missugusest naisest on jutt,
kas ta seda tunneb. Kuid jättis selle jahi varsti. Võidi
tõesti rääkida ei-tea-kellest. Oli talle eneselegi ju kunagi
nipsakalt visatud, kui toonitas, et enne õpingud, siis pere-
kond: ajagu mehed tarkust taga, kui see neile löbu teeb,
naise asi on elada. Missuguste näojoontega, kes too hal-
vustaja just oli, seda ei suutnud ta kuidagi kätte saada
suurest muljetekartoteegist, mis ta kirju naistuttavate
pere oli jätnud. Sõna «elada» kõlab naise kui eluandja
suus ju nii ehtsalt ja loomulikult. Teisiti ta tunda ei saagi.
Teisiti väljenduvad — need on kas juba võitluse minetanud
muuseumiesemed või erandlikud gümnaasiumiplikad,
keda juhtub rohkem kiusama mõni kunstiala kui eros.
Huvitav, kas Vihtra viiulineitsist sai muusikus, mõne tege-
linski musitseeriv prouake — nagu neid leidub — või pal-
jalt armuke, olgu siis rahamehele, olgu endasugusele tuule-
tallajale. Ligikaudu seesugune on säärase naiste saatus —

enamikus. Üksnes väga tugevad löövad läbi, teevad iseisvalt end tuntuks, kuulsaks. Kuid hetkel ei meenunud talle ühtki umbes selleealist väljapaistvat naisviuldajat. Tähendab... Et Vihtral temaga ei õnnestunud — kui ta üldse endast rääkis —, tõendas asjaolu, et ehitaja elas, nagu ta elas. Kord räägiti ühest töökaaslasest. Hiljem teati seegi taas kadunud olevat. Eks üksildusenukrus sunnigi Vihtrat nii tundeliselt nuuskima nooruse tuleasemeil, olgu või teiste omadel. See annab tooni, arusaadav. Sest muidu üldiselt kaine ja asjalik Vihtra, jaa... Juhtub nooruses meeletuid kiindumusi, on vahekordi, mida ei suudeta unustada, mille kaja veetakse endaga kaua kaasa... Kujutas äkki vana Vihtra endast üht säärast erandit, möödunud aegade hale-armast rüütlit?

«Kuule,» tõstis õpetaja järsku silmad, «räägitakse, nagu ei oleks Kolumbus sellepärast Ameerikat leidnudki ja satunud saartele, et pannud kursi nõörsirgelt maha?»

«Aga ta aimas õieti. Tegi seda, mis pidi tegema. Igaüks käib oma unistuste jälil — olgu need või petlikud virvatuled.»

«Jah, igaüks ajab oma tähte, oma õnne taga,» kiskus ajakirjanik taas nagu kimbatuses juuksepuhmast. «Ainult meiesugune laulab üldisest, kõigile... Anna aga igaühele tema täht kätte, siis nohisevad kõik jälle omaette, üksikult... Kurat küll seda värki!»

Läbi vaguni läks taarudes neli ühesugust sassis peaga, kitsastes pükstes, lapsenäoga poissi. Üks neist löi käe teisele ümber puusa. Teine hõikas heledalt vastu:

«Pet, ära valenuppu katsu!»

Esimene vastas löögivalmilt:

«Oota, küll õige jaoks ka aeg tuleb...»

Alles nüüd said mehed aru, et oli tegemist poiste-tüdrukute segakambaga. Kuid juba langes üks nende taga lartsatades kinni...

Vehkides end kui pahane Zeus suitsupilvest välja ning saades taas nähtavaks, alustas Vihtra retooriliselt:

«Teil on nüüd õigus küsida, et milleks naiivsed lood poisipõlvest, mida on igaühega juhtunud, kuid millest ei jää järele niigi palju kui talvistest hangedest? Näiliselt.

Tegelikult ei pea analoogia paika. Seepärast esitaksingi vastuküsimuse: kui iga kuumutamine muudab metalli, kas elamustelõõsas ei muutu inimese hoiakud, suhtumised, kandejõud? Väliselt jääme küll otsekui samaks, alateadvusse setib aga igast, isegi igast tühisemast nooruspäevade elamusest midagi, mis pidevalt edasi mõjudes meid vormib ja teisendab, juhtmotiivina kaasa heliseb kõiges, mis teeme või tegemata jätame, on tegelikult selleks, millest varieerudes saab muusikateos — nii- või teistsugune saatekääk — elu.

Küpsemisjärgus nooruk on hästi vormitav vaha. Temast võib saada aususe apostel, tugev teoinimene või ka tühine luru, aatleja või kaabakas, petis, pilaja, koguni närune alfons — kõik olenevalt sellest, kuidas teda kuumutatakse ja maha jahutatakse. On mitmeid terasesorte ja hulk töötlemismenetlusi. Lindude, aga ka loomade juures räägitakse vermimisinähtusest. Midagi taolist — kaudselt ja väga omamoodi vastuoludes-seostes — näib toimuvat ka inimesega. Suhtlemine teise sugupoolega jätab igasse indiviidi jäljed, mis toovad iseloomus esile erijooned — hinnatagu neid kuidas tahes.

• Ema oli mul tasane, leplik inimene. Õpetas kuuletuma endast ülemaile, alistuma käsule. Isalt pärisin peale tööka vaimu ehk ka kübekese auahnust — seda meistrimehe väikest, ei-kuhugi-viivat püüet olla kiidetud. Muud ta mulle anda ei suutnudki, sest ta suri juba tol aastal, kui olin agulitisleri juures. Ema vaimne pärand aitas ehk sellipaberiteni. Aga edasi — mis pidi minust saama, kuhu pidin silmad seadma? Perekonnatava kohaselt tisler, rohkem midagi. Ja kui päris aus olla, siis ega tööstuskooli lõpetamise järel sõandanud teadlikult küpsustunnistuse peale rihtida. See oli pigem lapse unistus kui mehe sihi-seadmine. Alles Sol-bemolli ees kiitlemine tegi unistusest plaani. Kurat võtaks, sa teed selle tembu teoks. Millega tüdruk hakkama sai, sellega tuled sina ammugi toime. Sealpeale ei olnud taganemist. Nimelt iseene ees. Temaga samaväärseks saada tähendas ülikoolini jõuda. Kohe tolsamal suvel panin endale taosed kaela: sikuta, kuni jõud võtab. Uhkustades teatasin tallegi, et õpingud arenevad hästi, pärides, kuhu on kaldunud lõplikult tema huvid, mis ta teeb.

Aga vastust ei saanud . . .

Jonnib, mõtlesin. Jonnigu, küll ma veel näitan!

Sügisel tuli munder selga tõmmata. Sõjavägi ei ole isiklike huvide hellitamiseks, mõistsin ja lõin hoolega püstpikali, vasem-parem mahvi kaasa. Esialgu oleks nagu kõik isiklik inimesest välja roogitud. Aga kui pärast riviõppust meistrimehena üle viidi sidepataljoni töökotta, leidsin õppimise kroonuleival isegi väga soodsa olevat. Hankisin load ja panin end kolledžis kirja. Kevadel sain mõnede eksamitega maha. Järgmisel talvel õiendasin ülejäänud ning nõnda lõin varsti pärast sõjaväeteenistuse lõpetamist taskusse ka küpsustunnistuse. «Varsti pärast» oli paremgi kui enne sundaja teenimist, sest nõnda pääses lipnikukursustest Tondil.

Hakkab kord vedama, läheb edasi kui lepse reega. Töökoja juhataja, aastates veltu, kuuldes minu muredest eksamitega, oskas asjad nõnda seada, et samal päeval, kui kasarmust välja kõndisin, oodati mind tööstuskoolis. Meistriabiks nagu enne Viljandis. Tee tööd ja ela, kindla kutse- ja keskharidusega noormees! Kaasvabanejad kadestasidki: ei sellel pole muud muret kui proua koju tuua...

Proua! Kust ja keda, kui mu Sol-bemoll endast ka teise ja kolmanda kirja peale mingit elumärki ei andnud? Tundsind end sellisest hoolimatusest päris solvatuna. Vaevalt ma tollal teda kosima oleksin tõtanud. Pealegi, milleks naisevõtt, kui ees seisid uued katsumused eksamitega. Tehnikaülikool. Äratõugatus kiusas. Juba mundrikandjana sõbrustasin kohvikuettekandjaga, kellele meeldis sile noormees. Kuid ta tundus labasena. Esimesel sobival juhusel jätsin ta teistele. Seejärel tutvusin tantsul noore lesega, kellel oli pehme, lopsakas ihu ja Lillekülas majajonn. Taipasin ahvatlusi ja lõkse, mida üles seati. Ei olnud enam poisike. Mängukaru enesest teha ei lasknud — läksin taas oma teed... Vähepakuvad vahepalad, ei tasu leina, ütlesin enesele. Võib-olla ütlesin ka sellepärast, et mind ikka ja jälle torkas Sol-bemollist südamesse jäänud okas. Raske väita, et oleksin olnud temasse meeletult armunud, et ei möödunud päevagi temale mõtlemata. Möödus! Vahel arvasin ta unustanudki olevat. Ent kerkinud korra silme ette, jäi sinna taas hõljuma kui nägemus, millest lahti ei saa...

Teatasin talle kirjakesega, et olen pealinnas ametis, õpin, andsin aadressi, telefoninumbri — kõik vajaliku, nagu ikka inimesele, kes satub päevaks-paariks Tallinna, kel

pole aega raisata otsimistele. Kirja suunasin taas kodutallu, Kupule.

Vastust ei saanud. Külla mulle ei tulnud.

Tusatujuõhtutel jõlkusin vahel narrilasena tänavail, silmad pärani, lootes juhusliku kohtamise imet. Kuid ime jäi sündimata. Linnaga harjunud ning julgust kogunud, tegin otsimiskäigu konservatooriumi. Naeratati viisakalt: säärast preilit ei olevat neil nimekirjadeski.

Jäi veel võimalus õe kaudu järele kuulata. Ent kuidas leida toda õde? Teadmata olid nii õe mehenimi kui elukutse! Tammusin võõras linnas ringi nagu metsa eksinu.

Katseks Tartu ülikooli läkitatud kiri tuli tagasi ametliku märkusega: tundmatu. Kehtnast samuti.

Jäljed lõplikult käest kaotanud koera tunne. Koera, kellel muud üle ei jää kui koon kuu poole tõsta ja uluda. Ent noorus naljalt ei ulu, ta elujõud otsib tegevust, mis vaibutaks noru. Mulle sai selleks enesestmõistetavalt ülikool uute haaravate distsipliinide ja tulevikuväljavaadete-ga. Kaks aastat on pikk aeg. Püüdsin end mõttes valmis panna sellekski, et kohtan teda äkki mehe käevangus või lapsega. Kõike võib juhtuda. Surusin painavad kujutlused maha ja murdsin edasi — diplomi poole. Higi ja vaevaga, väikese rahuldustundega kordaminekute puhul. Neidki kogunes ajapikku. Esimene kursus jäi seljataha...

Võite küsida, miks ma isakodust sõnaselgelt järele ei pärinud, et kus ja kuidas. Seda kavandasin aeg-ajalt isegi. Kuid ikka pidin õlgu kehitades loobuma. Mis alusel, mis õigusega? Kirjast võidakse kohapeal pila teha. Lähen ise — koerad kallale võtatada kui linnavurlele, kes kipub vägisi võõrasse eluringi. Tema ju selliseks sammuks mingit alust polnud andnud. Vastupidi: ta võis oma käitumist tõlgitseda naljatuseks, ajaviitetembuks, millest rumal poiss ei-tea-mis järeldusi kipub tegema. Rumal aga, eriti tema silmis, ei tahtnud ma hoopiski olla...

Nii veeresid päevad.

Ühel juhuslikul olemisel kursusekaaslastega märkasin «Du Nordi» saalis tema null-null-täpsusega agronoomist venda kaitseliiduohvitseri mundris. Istus naabruses teise omasuguse ja kahe daami seltsis. Sõduriharjumused alles kontides, olin kaunis arg ohvitseriga juttu tegema. Kuid tõmbasin end hästi trammi, esitlesin kombekalt ja tõin siiski kuuldavale küsimuse ta õe kohta. Tegin seda hetkel, mil härra, tantsitatava daami kohale saatnud, valmistus

istuma. Vastuseks sain laia irvituse, et ta olevat propa-
gandapealik, aga mitte informatsiooniametnik või oma
õdede tutvustamiskontori pidaja... Noorema, tahtsin kui-
vast kurgust juurde pigistada. Kuid mulle põrutati peale:
olgu härra üliõpilane džentelmen ja ärgu tülitagu laud-
konda...

Jalust kange, näost kaame, tegin rivipärase täispöörde.
Ja pöörasin sellega ühtlasi otsekui selja ka kiusavatele
mälestustele. Vist adusin tol õhtul esmakordselt midagi
tõsisemat noist nähtamatuist seintest meie vahel, mis talle
ehk koguni veidraks tegid mõtte laskuda kirjavahetusse
ühe tööpoisiga. Töölisega, kes ta isatalu õues juhuslikult
parandas masinat ning kelle ta, samuti täiesti juhusli-
kult — igavusest või vallatusest aetuna — võttis ühekord-
seks kaaslaseks üle järve ujumisel. Mis pretensioone tut-
vuse jätkamiseks, mis õigusi unistamiseks võis anda sää-
rane juhuslikkus, kui üle järve oli ujutud ehk kümnete
külalistega?

Võtsin tol õhtul esmakordselt kilgi, päris korraliku kilgi
pähe ning tegin otsuse: jätta, unustada. Igati ja täieli-
kult.

Kas ja kuidas ma seda otsust täitsin, ärgem rutakem fik-
seerima. Muutumised meis enestes ning meie ümber toi-
muvad vahetpidamata. Veendumusest, mis postuleeritakse
printsii biks, saab kergesti iseenese vastand, selle hävitus-
tegur. Sest ta jääb aina muutuvale tegelikkusele jalgu.

Õuna lõhn on hõrgutavam kui õun ise. Ometi ei lepi me
lõhnaga, vaid haarame vilja järele. Olin juba eas, kus
paljad unistused nii-öelda kõhtu ei täida. Ja pole uudiseks
ütelda, et pettumuste vaevadest pääsemiseks tormab ini-
mene kiskja aplusega uusi elamusi jahtima. Ka mina tor-
masin. Mida pidin ma veel ootama?

Noorima õppejõuna, nähtavasti üliõpilasena pealegi,
sain koolis varsti naispere huviobjektiks. Eriti säravi silmi
ulatas mulle alati palgalehe väike tõmmu, kollaseid pluuse
ja kleite armastav neiu kantseleist. Ta silmade kallitlev
mäng algul riivas mind, hiljem hakkas ärritama. Ühel
järjekordsel palgapäeval kutsusin ta õhtust sööma ja juh-
tisin jutud sinnapoole. Tunnistas enesel olevat olnud noor-
mehe, kellega tehtud plaane. Aga minu ilmumine paisanud
kõik segi, ma olevat talle saatuseks, kiusatuseks...

«Kiusatus on rõõmu läte,» vastasin inglaste vanasõnaga
julgelt ja palusin ta endale külla.

Seda kõike peeti väga algupäraseks. Mina naersin — endamisi.

«Kuidas me teineteisega sobime!» hüüatati hommikul paljutähendava otsekoheusega.

«Abiellute ja — unustate varsti...»

«Ta lööb mu maha, kui kuuleb.»

Kas ei kuulnud või polnudki lööjat, pagan teab. Kuid meie ihalusmäng oli peagi sealmail, et mind seati valiku ette: kas teatavad kulud, perekonnaseisuamet või — otsitakse abi nõorist. See oli nii asjalik jutt, et palusin õppemaksu pikendust ja maksin — tüdrukule... Maksin otsusega silmapilk sellest sadamast välja klaarida, sest tundsin end kuidagi rüvetatuna, vahelevõetud tolana. Tema aga, vastupidi, tuli mõni aeg hiljem ise, õnnelikuna, et kõik taas korras, sulav ja liubuv, ütles:

«Poisu, osta mulle üks ahvijakk. Nii šikk ja moodne.»

«Sul omal ostja.»

«Aga mõtle, kuidas ma kannatasin... Mis see sul ära ei oleks...»

«Kannatus kaunistavat hinge.»

«Mul on ju nii väike palk...»

«Ja mina olen vaene tudeng.»

«Sa ei armasta mind. Solgutad niisama.»

«Armastust raha eest — kelleks sa enese teed?»

Hüsteriline naer ja punnitatud pisar. Uks löödi kinni.

«See häbematus läheb arvesse, seda ei kingita...»

Ega kingitudki. Mõni päev hiljem märkasin, kuidas õpetajad omavahel sosistades mulle veidraid pilke heitsid ja vastu tulles teisale vaatama kippusid, mind otsekui vältides. Jätkasin õlgu kehitades tööd. Ent niipea kui tervitus-tele vastaminegi neile raskeks läks, tegin meistri, oma otsese ülemusega juttu. See oli rahulik vana mees, tubli perekonnaisa.

«Hea, et sa ise... Räägi, mis sul õieti juhtus,» silmitseti mind isalikult. «Pead teadma, mis õppejõule sünnis, mis mitte.»

«Teangi. Aga tõesti...»

«Hm, kudrutavad, et Vihtra jäänud ühe plikaga Kadrioru põõsas politseile pihku, tassitud jaoskonda.»

«Kadriorugu pole ma tüdrukuga jalgagi tõstnud. See on vale!»

Ta uuris mind väga tõsiselt. Nähtavasti mõistis mu kitsikust, hingehäda. Ja jäi rahule.

«Kuulasin järele. Õige — mingit protokollit ei ole. Kes ja milleks seda kokku keerutab? Asi läheb õppenõukogusse. Oleks väärt teada...»

Ma ei suutnud teatavaks teha, kes — ehkki nüüd juba aimasin, kust tuuled puhuvad.

«Mõni kade eit äkki?»

«Võib-olla,» hammustasin huulde.

Ootasin tüdrukut koduteel, astusin juurde ja teatasin lühidalt: kui ta oma lori tühjaks ei tunnista, annan ta politsei kätte. Teab väga hästi, mille eest.

«Sinu rahad, istume koos!» kähvati jahedalt vastu.

«Väljapressija!» hüüdsin. «Sul... Tolle rahaga ostsid sa jaki!» silmasin ta seljas vastset riietuseset.

«Näe kui nupukas poisu!»

«Palun mind rahule jätta. Igati.»

«Olge heaks, läksitegi juba igavaks, härrakene...»

Õppenõukogus tuli paar piinlikku hetke üle elada. Ometi lahenes kõik minu kasuks, nagu pidigi, — jutu lendulaskja tehti kindlaks. Ja küllap mõisteti põhjustki. Ainult kantseleis ei võetud mind enam kui ilmuvust, lasti oodata, ignoreeriti, tehti nägu, et mis parata, tuleb ka see-sugustega õiendada.

Mehed muhelesid, ei võtnud tõsiselt ta kinnitust, et kuulnud minu lugu väljastpoolt. Mina mitte. Mõistsin, et rutates suust loputama mälestuste kibedust olin... Nojah, tuli taas endassetõmbunult aru pidada kahe naise nii erineva käitumise ning mõju üle.»

Vambitüüp, nentis endamisi Herk. Raha väljapressimine või laimumasina käikulaskmine — säärase lihtsamat laadi võtted. Tavaliselt sihitakse prouatiitlile. Nagu too noor daamgi kuulsast nais korporatsioonist, kes pähe võttis kindlustada endale varakult positsioon õpetajaproua Herkina. Juba siis, kui mees läks viimasele kursusele... Sel otstarbel lavastati terve külustusseen südamliku vastuvõtu, kaelastikkuolemise ja suudlemisega, millele sõbrannad «täiesti juhuslikult» peale sattusid ja muidugi lõpetasid õrnutsemise kombekohaselt kõlavate õnnitlustega... Poleks põrmugi hõlpus olnud noist võrkudest lahti rabelda — usaldusväärseid andmeid saamata daami kestva intiimvahekorra kohta hoopis teise mehe, pangaametnikuga... Proua Herk oleks võinud kergesti tekkida enne

ülikooli lõpetamist, kui mitte toosama solvunud pangamees poleks saatnud volinikke küsima, kas vahekorrad klaaritakse rapiiride või püstolitega, sest tema kui häid akadeemilisi kombeid austav mees ei suutvat taluda Herki kombetut, teda ja tema tulevast naeruvääristavat teguviisi, nõudvat hüvitust.

Herki volinikud said korralduse teatada: hüvitus loetakse antuks ausõnal kinnitamisega, et daami vastu vähe- matki huvi ei tunta, et too ise instseneeris vahejuhtumi, millest nähakse end solvatuna just siitpoolt.

Muidugi ei pakkunud paljasõnaline seletus teisele rahuldust.

Volinikud tulid ja läksid.

Kaks sama korpi meest valmistusid duelliks.

Alles «vanamees» sai kitsamas õllelauas asjad sinna- maale, et tühjast tõstetud vaenukirves maha maeti ja käed ulatati. Kuid lavastuse instseneerinud daam — kus Ameerika või Austraalia põhjas ta praegu ka ei õilmitse! — pole iial andestanud õpetajaproua tiitlist ilmajäämist. Päris kindlasti mitte, sest tema sapipritsmed jälgisid Herki aastaid kodumaal, ning nagu alles hiljaaegu teatati, on prouakene paguluses välja lasknud pamflettromaani «punasest pastorigest», endisest korporandist ja lakkekrantsist, kes end kommunistidele mahamüünuna kirikukantsli ja talaari varjus sahkerdavat ausaid eestlasi Siberisse...

Jaa-jaa, seda sorti naised ei unusta ega andesta. Nad on kui Jehoova viha, mis januneb kättemaksu kolmandast ja neljandast põlvest saadik. Ime, et ta mere tagant pole saatnud kaebekirju! Või ongi, ega seda ju keegi kuulutama tule...

Vihtra väike kantseleirott — kergesti loobus see saagist! leidis Herk. Ning lahti raputanud end oma mineviku taagast, küsis aasivalt:

«Ja see sinu kaunitar, kas ta sulle jumalakeeli ei kinnitanudki, et poleks seda mitte teinud, kui ta sõbral poleks nii väga-väga raha vaja olnud?»

«Ei, seda ta tõesti ei teinud. Siis ma vist oleksin andnudki...»

Mõlemad kuulajad naeratasid. Ajakirjanik, kel isiklikud kogemused puudusid, raputas pead, et kas tõesti tol- lal nõnda talitati, leidus seesuguseid naisi?

«Arvate, et praegu ei leidu? Naiiv! Väline kord ei

muuda inimese loomust. Patu maitse on alati magus,» kinnitas õpetaja ja kergitas kallamiseks karahvini.

Kõrvallauast käratas vahele kellegi räme hää:

«Kurat, mis ta endast peab! Mida ta nurub? Nagu oleksin mina, vabahärra, ühele tallatud eidele midagi võlgu . . . Ma maksan ausalt, maksan igast palgast, maksan täisväärtusliku Nõukogude rublaga, küsimata üldse, kes või kuidas talle too täisväärtuslik vääks tehti . . . Mina . . .»

«Jaa, aga kui küsimuses ei olegi rubla.»

«Milles ta siis on?»

«Näiteks täisväärtuslikus mehes.»

«Käigu . . . Riik arvestab mulle kõike rublades ja kopikates. Miks peaks kodanik talitama teisiti? Niikaua kui rubla on meie majanduse nurgakivi, võta raha ja pea lõuad. Kui kvitt, siis kvitt.»

«Rublapoiss,» urises teine hää vastu.

«Samasugune nagu sina ja kõik teised. Rubla eest müüd end sina ja müün mina. Teist valuutat meil pole. Või on sinul?»

«Kurdab, et laps vajab isa ja . . .»

«Väikekodanlik jama! Kui kohtuga pandi rubla selgusetegijaks, jääb rubla. Ja mina ei koonerda — ei kõrtsis ega alimentidega . . . Oober, kaks õlut!» hõikas rublapoiss ettekandjale.

Ta sai oma õlled, maksis kõlksatava metallrahaga, uhkelt, mituti korrates jootrahapakkumist sõnadega: olge lahked, proua.

Prouaks tituleeritu näis kuuluvat samasse käibevahendikumardajate mesti: laua juurest eemaldus ta tagurpidi, ülakeha kookus.

Rahapoiss, rahapiiga — raharahvas, meenus ajakirjanik Taranile ennistine jutt uuest inimesest. Niikaua kui on selliseid ja niikaua kuni neil on ebajumal, mille ees põlvi nõtkutada, — kas tõesti tühi pasunapuhumine uuesti inimesest . . .? Uitmolekulid, mis võivad täiesti ootamatult reageerida, üllatavaid ühendusi anda . . .

«Jätame vahele. Ärme meenutame kõike tühja-tähja,» jätkas Vihtra pärast mitmekordselt väljapeetud täispausi, mille kestel ta istus, tugev lõug käele toetatud, juukseahlud veidi sorakil.

«Mida rääkidagi üksikust, tööd rühmavast ja seal kõrval õppida püüdvast, liiatigi hellaks tehtud noormehest? Et talle ikka ja jälle aeg-ajalt igatsus nagu tusk peale kipus? Et ta ühel puhkeajal tiiru Kupu kantigi ära tegi ja naabreilt kuulis, Kupu noorem tütar, too viiulivääksutaja, olevat abielus kellegi Pärnu muusikamehega. Pärnu oli võoras. Või mida sealt otsidagi? Lõpp ja selgus. Oli jäänud ainult töö — see ainukene, mis veel ei olnud reetnud, mis lohutas ja omajagu südantki soojendas — sest ka ema olin vahepeal mulda viinud.

Ajad läksid.

Leinaajad — jah, sellisena ma neid vist võtsin — võivad rusuda, kuid ei suuda noorest mehest teha munka. Tekkis jällegi uusi tutvusi, sõlmus vahekordi, mis olid niisama pealiskaudsed ja möödaminevad kui eelmised. Kellesegi kiindumiseks, kellelegi tõsisemaks lähenemiseks puudus ikka nagu jõud. Mõtet abiellumisest ei tulnud pähegi, tundekäsust rääkimata. Välja arvatud üks juhus, üks eriskummaline ja ultramoodne tutvumine telefoni-preiliga kaugejaamast. Pidin tol sügisel tööde asjus korduvalt maale helistama ja kauplema kõnejärges. Sulnis hää, mis tihti vastas, puudutas nii paitavalt kõrvu, nagu oleks traadi teises otsas lauldud hällilaulu. Pärisin nime. Anti number. Number seitseteist, mis saigi mõneks ajaks mu lohutuse- ja õnneumbriks...

Nägime teineteist esmakordselt nende jõulupuul, muidugi enne telefoniliselt kokku leppinud, mida kumbki kannab eritunnusena ja kuidas välja näeb. Nii teadsin, et ta on sihvakas ja tõmmu, kannab pruunikirjut kleiti, kulutatud vahtralehekest rinnas; tema, et olen süllalaiuste õlgadega, tuhkblond ja lontkõrv, kel paremal lõualuul väike soolatüügas. Need viimased luuletasin juurde selleks, et teda eksiteele viia, endale kadumiseks võimalust varuda, kui telefonineius number seitseteist pettun. Ma ei pettunud, vastupidi — vaimustusin, niipea kui silmasin. Sale, harmoonilise kehaehitusega, parajalt pikk, kitsa nukravõitu näoga, mida ehtisid suured, avalad hirvesilmad.

Tantsisin temaga tol õhtul ja hiljemgi ennastunustavalt — nii kerge oli ta, nii tundliku jalaga. Tantsisin, käisin kinos ja teatris, mõnulesin ta häälest silitatuna ning imetlesin ta veetlevat, ent ometi ikka vaoshoitud väikest vallatlemist. Lapse kombel võis ta mu kõrval kepselda,

kui meenutas mõnd kaunist stseeni laval või üritas järele võtta operetimeloodiat. Lapse kombel, usalduslikult sirutas lahkumisel huuledki. Kuid keeldus tulemast minu vigvami, keeldus ka kutsumast enda poole vabandusega:

«Ema pärast, ta ei saaks sellest aru...»

«Keelab ema siis tuttav olla?»

«Ei, aga... Jäägu sinnapoole.»

Sinnapoole järgnes talv. Kuskil südatalvel määrati ta ootamatult kaugesse maakeskjaama. Sellest teatades värises ta hääel telefonis — halbadeist aimustest, nagu ise ütles. Kutsusin enda poole, et nõu pidada. Ta määras kõhklemata aja ning tuligi täpselt. Jõime teed, meenutasime ühiseid jalutus- ja muid käike, sordiini all, nukralt nagu ikka lahkujad, sest me ei suutnud midagi välja mõelda määrangu muutmiseks. Viimasele kaardile mängides ma siis pärisingi, kauaks ta kavatseb leppida säärase välja- saatmisega, lasta oma elu lõhkuda.

«Peab teenima, ema aitama. Ta on vana.»

«Kas tohib siis enda elu niisama jätta — vanemate pärast?»

«On see oma elu, kui käiakse jalutamas, teatris?»

«Aga kui oleks — tõsiselt?»

Ta pilk nagu läigatas minust läbi.

«Miks räägid sa asjadest, milles sul puudub selgus?»

«Kust sina seda tead?» ei suutnud varjata kohmetust.

«Näen... Su silmist, kogu olemisest. Tunnen...»

Tema tunne ei petnud teda: minu jutt tuli hetke iseärasusest, kaotusehirmust, mitte tunde kõrgrõhu survest või läbikaalutud otsusest. Teda imetledes ja austades ei tundnud ma ometi end küllalt meheks otsustavat sõna ütleva. Ebamääraselt, nagu mõtlemisaega võttes, venitasin:

«Olgu siis... Jääme sõpradeks ja kirjutame.»

«On nii tore seal metsade taga, lumes, saada kirja linnast,» vaatas ta unistavalt aknast välja.

«Kirjutan iga...»

«Ära ütle: iga päev,» pani mulle käe suule. «Ära luba iga nädalgi. Peaasi, kui sa ei unusta...»

Segiläbi nutu ja naeruga vastas ta mu suudlustele. Kuid me jäime süütuteks lasteks — ka lahkumisõhtul. Tema paitav hääel, tema graatsia aga kauaks kodustama mu väikest tuba. Üle pika aja oli mul taas siin hea viibida iseenesega, meenutada tema kerget lapselikku armsust ning käia kujutlustes temaga mööda tuttavaid teid, kirjutada

talle sellest, mis mõtlen ja tunnen üksi olles, pärast tema kadumist kauguste taha...

Aeg ruttas.

Kevad tuli, linn haljus, kastani tumerohelistes kroonlühtrites süttisid roosakasvalged küünlad, tuul hällitas tänavail sirelilõhna. Valmistusin puhkust veetma maal, temaga, valmistusin otsustavateks kõnelusteks ja sammudeks, kõik läbi kaalunud, enda arvates täiel selgusel sellest, et nõnda edasi ei lähe, kui vahele hüppas midagi hoopis ootamatut...

Ajaraamatus keerati teine lehekülg.

Baaside perioodil lavastas Töölisterater paar säärast tükki, kus oli vaja masse. Neid masse tehti võimlemisrühma poistega, kuhu kuulus ka rida meie õppetöökoja noormehi. Lavastuste meeolud kandusid enesestki mõista teatrist kaugemale. Olin isegi neist kõvasti haaratud. Kevadel, eriti pärast «Balti nädala» laialisaatmist, arutati töökohtadel juba üsna lahtise suuga riigiasju, oodati sündmusi. Meie väikeses ringis ei teatud kuigi palju sellest, mis toimus suuremates kollektiivides, ametiühingutes ja mujal. Kuid ega keegi imestavat nägu ei teinud, kui ühel kaunil juunihommikul endine ametiühingutegelane Priit Tarike, kes «vaikiva oleku» ajal oli koos meiega puupureja ametit jaganud ning olnudki meie teatrilavale sokutajaks, töökotta sisse astus ja ütles: täna kuskil tööd ei tehta, toimub suur ülelinnaline demonstratsioon, löögem kaasa.

Pikka aru pidamata viskasid töölisperedest poisid riistad käest, et kui teised, siis ka meie. Kõhklesin hetke — ikkagi kool. Aga ennastki kiskus: avalik meelevaldus üle mitme mitme aasta, pealegi Nõukogude Liiduga sõlmitud sõpruse ja vastastikuse abistamise lepingu täitmise toetuseks — mis võis selles paha olla? Õpetajana tundsin otse kohustust minna koos õpilastega, kui juba välja minnakse...

Ma ei hakka kirjeldama toda ajaloolist kahekümne esimest juunit neljakümnendal aastal. Kõik, mis sündis, on teil teada. Lisan ainult niipalju, et sama Priit Tarike, veidi laialiasetsevate kõrvade ja paljaksäetud peaga mees, kelle isevärki olemine juba hommikul nagu toonitas, et küll näete, päev tuleb erakordne, tegi minust ja mitmest poi-

sist õhtu eel RO, rahva omakaitse ühe salga, kes sai püsid kätte ja võttis koos teistega üle politseijaoskonna...

Massipsühhoos on isemoodi nõiajook — ta võib tossikest hoobilt teha pöörase. Minusuguse mõõt sai täis Kadrioru lossi ees, kus lükati tagasi poliitvangide vabastamise nõue. Patarei ette vange vabastama marssisin juba kui võitleja, ehkki mõni tund tagasi olin end alles tundnud juhusliku kaasaminejana...

Sealt see algas. Õhtul sõitsime veoautoga Toompeale, valmis toetama uut valitsust. Jõutunne teeb inimese ka hingelt tugevaks. Kas oli minul või teistel minusugustel varem asja olnud valitsuse vahetamisega? Neid oli tulnud ja läinud — kümneid. Aga todapuhku tundsimine: nüüd ütleme meie oma sõna. Ütlesimegi — riiki juhtima asusid hoopis teised mehed.

Varsti pärast rahvavalitsuse ametisseastumist algas miitingute ja demonstratsioonide eriajastu. Avalikel väljakuil, turgudel, vabrikuhoovides, kasarmuõuedes — igal pool särisesid tulised sõnad. Tuhandeid ja kümneid tuhandeid inimesi oli ühtepuhku liikvel. Ning sinna, kuhu kogunesid hulgad, paisati ka meid. Ikka linnid varrukal, ikka korrapidajad.

Selleks ajaks kui moodustati Töötava Rahva Liidu valimisblokk ja hakati valmistuma uue Riigikogu valimisteks, saime selga ka ilusa liivakarva suvevormi. RO-d juhtisid Hispaania kodusõjast osavõtnud Interbrigaadi eestlastest ohvitserid, nemad võtsidki tarvitusele brigaadi vormiriide. Nüüd nimetati meid uhkelt tööliklassi kaitsevääeks...

Töölaliste küll... Aga töö ise kannatas, nii koolis, vabrikutes kui mujalgi. Töötajatel oli tegemist-askeldamist kõige muuga. Meie hooleks oli nüüd ka tähtsamate valitsusasutuste kaitse ja valve. Puhkuseleminekust, nagu olin kavatsenud, ei antud aega mõeldagi. Veel rohkem: pidevas tegevusõhinas jäi tütarlapsele metsade ja mägede taga isegi teatamata, et ta mind ei ootaks... Ei mallanud oma viga enne parandada, kui saabus kirjake, milles õhates märgiti:

«... Näen, Sul ei ole praegu minusuguse väikese inimputuka jaoks minutitki aega. Sina rabeled riigi ja rahva asjadega... Tundsin Su ära ühel pildil ajalehest... Ning ma olen ühtlasi õnnelik ja kurb ka... Kurb sellepärast, et jääd minust aina kaugemale ja kaugemale, õnnelik, et saad ometi kord kaasa teha

asjades, millest Sa vahel vaikselt rääkisid, mis Sind erutavad, kuid mis mulle on nii kauged-kauged... Nagu teiselt planeedilt vaatan Sind ja seda kõike, mis linnas toimub. Siin, maal, ei ole ju midagi muutunud. Elatakse nagu ennegi, igaüks oma talus ja töö juures... Kui Sul veidi-veidikenegi mahti on, mõtle ka ootaja peale...»

See kiri kõlas veidralt vastuoksuslikuna, kui anuv lüüriiline laul keset süüdistavaid kõnesid, punaste lippude leegitsemist, revolutsioonilist paatost, marsiheliseid ja organiseerimisraginat. Kõlas — kuid pani mind ikkagi hetkeks mõtlema. Kas ma siis sellega, et seisan siin või seal, lint varrukal, püss käes, tõesti määran riigi ja rahva asju? Tarikestki olin näinud ainult paaril korral eemalt — siis, kui ta kõnetooli astus või sealt lahkus. Ikka seisin ma poistega kuskil taamal, kaugel sellest, millest kirjutati sealt metsade tagant, kust vaadates võisin ehk paista tähtsa asjalisena, tulipunktis keerlejana... Küsisin oma otseselt ülemuselt, kas võiksin paariks päevaks maale sõita. Vasitati, et mitte enne, kui uus Riigikogu on kokku tulnud, asjad selged. Egas revolutsionäär võivat revolutsiooni pooleli jätta... Kas nõnda saadakse ja nii ollaksegi siis revolutsionäär? arutasin endamisi, oskamata muud ette võtta kui ootajale maal saata tervitusi, üsna napolisõnalisi tervitusi palava päikese ja tuliste tegude linnast, soovida tallegi uusi tuuli purjedesse...

Siis tulid valimised, pidasime korda, kus vaja. Nende järel jälle miitingud kõvade kõnedega... Peatust mitte mingisugust, mahti ei jäänud tagasigi vaadata. Aina edasi!

Niipea kui Eesti oli kuulutatud sotsialistlikuks ning Riigikogu vastu võtnud deklaratsioonid maa, pankade ja tööstuse riigistamise kohta, tehti minust kui teatava ala asjatundjast natsionaliseerimiskomisjoni ühe allkomisjoni esimees. RO-sse kuulusin nüüd paljalt nimeliselt. Päevatööna asusin üle võtma mööblitööstusi, kauplusi, saeveskeid — kõike seda, mis tegeles puidutöötlemisega pealinnas. Puhata, kuhugi sõita, isiklikule elule mõelda — ei, selleks tõesti polnud mahti. Rügasin ja rabelesin oma kohustustes nagu klassivõimu peatugi, andunum riigipööraja. Mina revolutsionäär — endalegi näis liialdusena. Kui ma ka vahel olin uranud, mõne teravuse pillutanud, võimu ülevõtmiseni ma ei jõudnud. Pöörde asjamehe tegi minust ikkagi Tarike, tema läbematus... Aga kuna olin kord saa-

nud suure masinavärgi rattakeseks, mulle usaldusülesandeid pandi, siis polnud enam ringivahtimist. Ei saanudki olla. Igapäevases tegevuses tundus, et niipea kui keegi tõrkuma lööb, öla alt ära tõmbab, langeb teisele koorem, mida üksi kanda ei jõua. Pealegi anti komisjonide moodustamisel mõista: asjatundja, kes nüüd kaasa ei tule, ärgu pärast nurisegu, et jäi kõrvale... Mul polnud põhjust mitte minna ning ma ei tahtnud olla pärast nuriseja. Meie läksime, tegime, mis kästi. Kuhu just läksime ja kas see kõik, mis tegime, ilmtingimata vajalik oli — seda võib nüüd küsida. Tollal ei mõistnud, polnud aegagi kahelda: tegu kihutas takka, uudsus, ootamatu hoog pani pea pööritama. Vaimustaski paras jagu...

Sügis jõudis kätte ja ilma igasuguse vahepeatuseta, lihtsalt ületõstmise korras tehti minust Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadi ühe osakonna juhataja, töötusega kindlustada hiljem puhkus, hankida koguni tuusik Kaukaasiasse. Mis siis ikka — olin küllalt reibas, küllalt üksik, küllalt hoolimatu isiklike asjade suhtes (õpingudki jäid ripakile), et ohverdada end üldistele... Terve hulk asutusi ja pisiettevõtteid üle maa koondati komissariaadi alluvusse. Sellest tants uuesti algaski. Hommikust õhtuni küürutasid jutulesoovijate järjekorrad vana maja kitsastes koridorides. Komissar oma abiga ei jõudnud kõiki vastu võtta, tuli rakkesse panna ka osakonnajuhatajad.

Ühel hallil ja hämaral oktoobrihommikul, kui vana Toompea hoone lõomas alles elektrisäras, juhiti nõnda minu tööruumi väheldane naine. Laualambi valgussõõris ei näinud ma temast esimesel hetkel muud kui pruuni palitut ja üle vaiba libisevaid jalgu, nende samme, seda, kuidas ta peaaegu kooliplikaliku kniksuga mind tervitas. Alles pilku pabereilt tõstes silmasin ta peas väikest kootud sukkmütsi, mille alt heledad lokid õlgadele langesid. Käeviipega teda istuma palunud, märkasin, kuidas ta veidralt sirgu tõmbus, otse jäigastus.

«Palun!» ütlesin ametlikult.

«Issand, see olete teie!» vajus ta õhates tugitooli.

Kergelt kõrahtav toon viskas mind püsti.

Jah, sealpool lauda, massiivses nahktugitoolis kõssitas tema... Sõnatult tunnistasime hetke teineteist. Tema silm kilahtas korra, nagu kunagi järve ääres kivi otsas,

minus liigahtas miski, kuid — see kõik polnud rohkem kui mälestus, mälestuse õhe ühest suvepäevast... Välimuse poolest olime ju peaaegu samad, arusaamistes ning teineteisesse suhtumises aga ilmselt hoopis teistsugused... Kärsitu nõutusega lükkas mu käsi paberid laual koomale. Ka tema ei rutanud kõnelema. Ilmselt kogus end, küllalt hästi enesele aru andes olukorrast.

Esitlenud end viimaks kobamisi Rahvaloomingu Keskmajale alluva pilliparanduse-töökoja juhataja asetäitjana, ladus ta esile rea pretensioone materjalide asjus. Ta ütles muusikalise isetegevuse olevat hoogustunud, terved orkestrikomplektid pille ootavat kordaseadmist, aga puuduvat materjalid. Kas keskasutus ei aitaks?

Vaatasin ning kuulasin teda, ja — ei suutnud usaldada oma meeli. Hapra tütarlapse asemel istus mu vastas hea büstiga asjalik naine. Tal olid küll ülituttavad linaõiesilmad ja sepikküpsed juuksed, aga kõik muu näis võõrana, kui võõrana! Isegi ta vaatesse oli sügenenud midagi valvsalt uurivat, hoopis rääkimata palgest, mida vajutas vasemast suunurgast ülespürgiv peenike joon. Et temast, viiulineitsist, võis välja kooruda nii asjalik daam — see tunnetus otsekui ei mahtunud minusse. Lasknud tal jutu lõpetada, küsisin vaikselt:

«Kas te teadsite, kellega siin kohtute?»

«Ei!» vastati järsult. «Kui oleksin teadnud, poleks tulnud.»

«Miks nii? Oleme siis teineteisele midagi kurja teinud?»

Sähvatav pilk käis minust üle.

«Võib-olla jaa, võib-olla ei... Igatahes poleks ma tahtnud muljet jätta, nagu katsuksin ära kasutada kunagist tutvust.»

«Kui see tutvus selleks nüüd võimaluse pakub?»

«Siis meeeldi, enesestmõistetavalt!» naerdi kõrinaga, mis taas meenutas miskit tütarlapselikust muretusest.

«Ammu juba Tallinnas?»

Taipasin kohe, et rumalasti küsisin. Kuid ta vastas, nagu oodanuks pärimist, et ei, alles pärast juunipööret, pärast uut abiellumist tulnud ja läinud tööle asutusse, mille nimel on praegusel visiidil. Vajadusest maskeerida oma eelmine küsimus asjalikumaks, peita isiklikku huvi, soovitasin tal jätta oma materjalide loetelu paberil.

«Palun, siin on puha kirjas,» tõmbas ta portfelligist dokumentatsiooni. «Kas tohib teada teie telefoninumbrit?»

küsis ta tõustes, palituhõlmu kokku kohendades. «Ja kas lubate end tülitada järelepärimisega?»

«Olge heaks!»

Kätlesime. Imelik oli. Märkasin ta suunurgas muigevirvet kui kerget pilvevarju suvisel niidul. Siis tehti järsk pööre ja astuti sirge seljaga, tagasi vaatamata uksest välja.

Astuti... Astuti sellesama hõljuva sammuga, mis mind kord koolipoisina lummas, millest ma joobusin Kupu teeradadel ja mis nüüdki taas pähe löi kui uim. Veider, kuidas selle naise liikumine mind häiris. Talusin rahulikult ära jutu temaga, jäin normaalseks ta pilgu ja häälekõrahutuse ees, kuid see kõnnak, see kõnnak! Hea, et ta tagasi ei vaadanud... Põrnitsesin valgeks värvitud ust nagu sokk purret, kuni sellele koputas uus jutulesooviija...

«Kuradile!» põrutasin enesele mõttes, viskusin tooli, et näiliselt kõvasti töös ametnikuna taas kohe tõusta.

Õppisin valitsema oma meeleolusid, häält, vaadet, näolihaseid. Aga ka tundepuhanguid — nii madal- kui kõrgrõhulisi. Tühjagi polnud siin teha ei kaastunde, abivalmiduse ega ujedusega. Kuid asutuse ja süsteemi seisukohalt ei sobinud ka ülalt alla vaatav hoiak, ükskõiksus või irtvitamine. Isegi mitte nende puhul, kes tulid teesklevate tallekestena, suus kiususõnad, mähitud maitsvasse moosipiruka taignasse. Tuli ära kuulata, aina ära kuulata, ja hiljem klaarida, kes on kes, kuidas... Mitte sugugi kõik, kes esinesid unisoonis lauluga, ei ihaldanud ühise laulu kordaminekut. Leidus igasuguseid vigurivendi, omakasulisi pealekaebajaid ja kaikaviskajaid...

Kellena tuli tema? Kes on ta nüüd oma vaadete ja vahakordade poolest? küsisin eneselt. Ei tulnud pikalt aru pidada. Nädalapäevad pärast visiiti palus kõlav-kõrisev naisehääel selgust muusikariistade remondimaterjalide asjus. Tundsime ta loomulikult kohe. Ja kuigi teadsin ka juba ta nime, küsisin väarikuse mõttes, kes räägib. Kuulnud tema enese suust ta uue priinime (*nomina sunt odiosa* — leppisime kokku ja nõnda jäägu!), hüüatasin aupaklikult: «Tervist, lugupeetud proua...»

«Miks te mind prouatate?» pisteti kohe häiritult vastu.

«Aga kuidas siis, palun?»

«Olen töötaja nagu teisedki. Ja seega kas kodanik või seltsimees, nagu suvatsete. Või on teie silmis ühed töötajad seltsimehed, teised prouad?»

Nagu see mullegi nii selge oleks olnud! Et ma tolle

prouaga temasse irriteerivalt mõjuda olin tahtnud, tema enesekindlust kõigutada mõtelnud — seda ei saanud ju öelda.

«Lihtsalt harjumata,» kohmasin.

Kuid naise vaist orienteerus kiiresti.

«Minule mitte,» naerdi vastu ning jätkati pikemata: «Niisiis, seltsimees juhataja, on teil meie asi otsustatud?»

Ei olnud. Asjaga tegeldi alles ametkonnas. Nõnda vastasingi.

Teisel pool õhati.

«Vahest oleks kasulik, kui tutvuksite meie töö ja selle muredega kohapeal. On teil selleks mahti või tahtmist?»

Püüdsin tõrjuda, et pole asjatundja, ei oska seisukohta võtta. Aga ta naeris mu välja: võtku ainult vaevaks asjatundjad ära kuulata. Pealegi ei kutsutavat mind üksi. Tulevat esindajad ka hariduskomissariaadist ja täitevkomitee osakonnast. Nende juhataja valmistavat tutvumiskäiku ette. Andku ma vaid nõusolek.

Andsin — põhimõttelise, ühtaegu ise lootes, et kolme eri asutuse esindaja korraga kohaletoomine nii hõlpsasti ei õnnestu, et sellega on kava mõneks ajaks maha maetud, võib vahele tulla komandeering või puhkus ja... Ent endamisi ometi ka uudishimutsesin näha, kuidas ta on ning toimib oma igapäevastes ülesannetes nõukogude asutuse töötajana — see jõuka talu tütar ja viiulihaige, nagu mäletasin teda kinnitanud olevat. Minus olid liikvele pääsenud mingid üsna segased allvoolud. Ühelt poolt erutas ja segas tema uuesti silmapiirile kerkimine, teiselt poolt ei suutnud ma päris tõsiselt võtta tema sõnakat püüdlikkust, eeldades selle olevat tehtu või ebasiira. Milleks? Ja kuidas juhtus nõnda, et ta sattus ametisse just ühte minu allasutusse? Selle ümber võis targutada, vastust kuskilt saamata.

Töö käis kaugelt üle pea. Ametitundidele lisaks tulid õhtused organiseerimiskoosolekud, õppimine poliitringis, komandeeringud. Tiirlesin korrapäraselt oma süsteemi orbiidid, alati ajahädas ja laialikistuna. Tema oma töökojaga jäi kuskile mu teadvuse tagamaile, meenudes vaid aeg-ajalt muude rabelemiste vahel nagu vana tuim reuma, siis jälle ununedes nädalateks. Mõistusega tunnistasin end lõplikult kaotanuks: naine, kes nelja aastaga jõudis kaks korda abielluda ilma endast märku andmata, sellele naisele pole sinusugust meest olemaski, kui üldse kunagi

oli. Ainult su enese narrid kujutelmad... Aga tundepakitustes kiheles siiski veider rahuldamatuse koos uudishimuga teada saada, kas ta ehk end meelega minu silmasilmapiirile ei seadnud? Niipalju kogenum olin küll, et tunnistada ühepoolne kiindumus tobeduseks. Võib-olla aitas selleks kaasa ka kirjakeene metsade tagant, milles tütarlaps number seitseteist teatas, et lepib maamehest austajaga, ehkki see südant ei soojenda, ning jätab linnasaksa, kel temasuguse jaoks aega ei jagu, igaveseks rahule, ei tülita enam... Võib-olla. Sest tolleks ajaks olin ma muutunud üsna kaineks ja ettevaatlikuks — igas mõttes —, ehkki polnud veel midagi kuulnud muusikariistade töökojast ega selle perenaisest. Nüüd, kus ma temast teadlik olin, viskasin vahel pilgu peeglisse, uurisin ennast. Kuid kahekümneviiest südamehäire nähtavasti ei muuda, pidin õlgu kehitades tunnistama.

Sumedast sügisest sai hangine talv, aga tööd-tegemised uputasid endiselt. Ja selgust polnud ikka milleski — ei ametiasjades ega eraelus. Aeg-ajalt tundus, nagu keerleksin tohutul karussellil, maailm vuhiseb viirastusena mööda.

Siis ühel laupäeval kõrahtas telefonis jälle tuttav hääl: kas saadakse töö lõpul nende juurde sisse astuda, teised tulevat.

Ma sain.

Tutvumiskäiku töökojas ja laoruumis juhtis kutsuja ise, juhtis toimekalt, mõnusate seletustega nagu kohane asjatundjale. Ning imestust ei äratanud minus mitte tema praktiline taip, oskus kitsaskohti kujukalt esile tuua — seda teevad naised alati meestest paremini —, vaid asjaolu, et meid, tutvujaid, oli kohal ainult kaks, ning et haridusajanduse mees, ringkäigu lõpetanud, kohe vabandades minekut tegi, mind aga paluti veel hetkeks sisse astuda.

«Ainult mõneks minutiks,» kinnitas ta minu nõutust mõistes oma võlunaeratusega, mis säratas silmad ja tõi palgesse kerge jume — sellise jume, nagu oleks tütarlaps tabatud kelmustükilt.

Toakene oli kitsas, aga naisekäega koduseks tehtud: roheline paberiga kaetud kirjutuslaud lillevaasiga, väikesel nurgalaual linakene, vaip põrandal, seinal paar päikeselist maastikku.

«Juhataja tuba,» teatas ta. «Pidi ise teid vastu võtma, aga kutsuti ootamatult Keskmajja. Nõnda tulebki teil

kahjuks leppida minu vähese asjatundlikkuse ja seltskonnaga...»

Kas tõesti tuleb, küsisin vaikselt, endal mõningane põnevus põues. Sest kogu oma mõistlikkusele vaatamata tundsin end ometi kui kõuts, kes silitava käe all saba püsti tõstab.

Aitasin tal mantli seljast. Tumerohelises villases kleidis, mida kaunistas valge tärgeldatud krae, nägi ta peaaegu sama tütarlapselik välja kui kunagi kooliajal, kui punased kummitallad mind häbis põgenema ajasid. Nüüd polnud mul enda juures miskit häbeneneda. Märkasin isegi ta heakskiitvast pilgust: võrdne võrdsega.

«Palun, võtke istet,» viitas ta pehmet tooli. Enne aga kui jõudsin sellesse laskuda, ruttas väikese kasepuust kapikese juurde, klõpsutas väljalastava laua lahti ja lisas: «Paluti ka pisut kostitada, kui lubate.» Kapist paistis munajas pudel kuue klaasiga, vaagen küpsiste ja kristallkauss punetavate õuntega.

Ons see juhus, et joojaid ainult kaks, aga klaase kuus?

Polnud mul tollal suuremat aimu peenviinadest ega nende tarvitamiskommetest, kuid siiski panin tähele, et kavatseti serveerida kuulsat «Benediktiinerit».

«Nii peenelt kohe!» ei saanud jätta tähendamata.

«Sissesötmiseks — kas teie siis ei tea? Ülemusi pidavat ikka meelitama,» naeris ta laginal. «Või kui see ei sobi, siis, olgu, vanade tuttavate taaskohtumise puhul.»

Vanad tuttavad, kes aastaid enesest elumärki ei anna! Ta kiire rahutu pilk mulle näitas, et oli isegi taibanud selle okka olevat liiga kisulise.

«Eks vaevuge siis kallama — ikkagi kavalier. Daamil see nagu ei sobivat.»

Daam ja — seltsimees?

Pudelit, mis oli juba avatud, kallutades hoomasin, kuidas mu käsi värahtas. Mitte ei värisenud, vaid äkki nagu löögi sai. Ega ma teda ometi kartnud? Või ehk siiski? Komissariaadi töötajal tipsutada kuskil ametiruumis vana naistuttavaga — teadagi, pisut enesetunnet ahistav olukord... Jälgisin ta sihvakate sõrmedega kitsaid käsi, kuidas need sujuvalt, mänglevate liigutustega, nagu riistu hellitades maiustused lähemale nihutasid, ja — rahunesin. Kas nii rahulike kätega korraldatakse provokatsiooni! Või — kui olingi liimile veetud, ei sobinud nüüd enam kisa tõsta, mängu rikkuda. Milleks seda rikkudagi? Kergitasin

klaasi, vaatasin talle otse silma, vaatasin tungivalt, rõhuga. Mulle vastasid sama avalad, sama lapselikult vallatlevad sinisilmad kui toonagi. Rahunesin. Ning manasin endamisi inimest, kes ei suutnud õigel ajal oma õnnest kinni haarata. Käsuhans... Mis kuri küll tõkestas mu tee Kupule tagasi tol rumalal suvel!

«Mille peale siis?» kuulsin end tuhmilt küsivat.

«Teie edu terviseks!» kergitas ta kombekalt klaasi.

«Mina — ma ei otsi edu selle harilikus tähenduses.»

«Siis erakordse peale, ükskõik. Nagunii olete teinud kohutavat karjääri. Ja teete veelgi. Olete juba kord nüisugune — korralik.» Ei sõna ega häälevarjundiga vihjanud ta sedapuhku minu käsuvõtlikkusele, sellele, mis kord... Ei, ta lihtsalt jagas tunnustust.

«Mina meelsasti teie asutuse ja isikliku õnne peale.»

«Eeldusel, et tulete meile nõuks, aitate.»

Ei saanud varjata muiet: ta jutust kõlas tõesti läbi püüe võtta välja kas või kõige tagasihoidlikum lubadus. Minust üksi ei sõltu miski, asjata kulu katsuda minule seda kallist pudelit sisse joota, tõrjusin järgmist klaasi.

«Minu kavatsused ei saa ulatuda kaugemale teie suvast,» vastati täie diplomaatilise ümarusega.

«Olen väga väike viinavõtja.»

«Mina — ainult maitsja. See on juhataja poolt. Talle toodi siin, või kuidagi. Ma ei tea. Ainult sain käsu teid ilusasti vastu võtta... Aga kuidas on ilusasti? Mäletan, kui isa tahtis kedagi vahel sõbralikult vastu võtta, käsutas ta pudeli lauale...» Rääkides täitis ta käsi mehaaniliselt mu klaasi. «Teil on nii huvitav töö. Olete oma kohaga vist väga rahul?» küsis siis.

Kehitasin õlgu.

«Mõnikord tunnen, kantseldaksin meelsamini poisse, nagu...»

«Uskumatu! Kuidas võiks koolipink rohkem meeldida inimestega, kümnete suurte probleemidega tegelemisest! Või tahate mõista anda, et teil on midagi uue korra ja elu vastu?»

Sellest, kuidas rõhutati u u t, püüdsin kinni kerge torke, mis kutsus vastulöögile.

Korra ja elu ümberseadmisel oli minulgi tilluke osa täita, jah, mis peaks mul selle vastu olema? Huvitavam oleks teada, kuidas tema, muusikainimene, end igapäevases töös tunneb? Ja mis on saanud viulist?

Temagi tulevat suurepäraselt toime. Tallinn meeldivat oma rohkete isetegevuskollektiividega ja tormava hooga. Olevat vist ka ise seda tormajate sorti. Aga viiuliga, jah, iseõppijana ei saavat ju välja paista. Mängivat siiski kaasa ühes kvartetis, muidugi mitte tasu eest. Niisama.

Miks ta siis konservatooriumi ei astunud?

Mees astunud vahele — kui otse välja ütelda. Käed vaheliti süles, jätkati tõsiselt: kas on siis võimalik korraga olla Pärnus noor ema ja Tallinnas muusikaõpilane? Elu, seltsimees, olevat nõnda läinud, mis teha!

See kõik toodi esile impulsiivselt, ühe hingetõmbe vahel, nagu surve alt, vaevalt aimatava etteheitega iseenesele, aga vahest ehk ka kuulajale, et miks — kui olid kavatsustega mees — lasid asjadel sedapidi minna. Vahest ehk tema enda avalduses sellist vihjet ei kätkenudki, minule ainult tundus nõnda. Kes teab, sest ma pole iial unustada suutnud toda kuulnud või kujutletud käsuhanssu... On inimese hinges taolisi helli kohti, mis kunagi ei parane, puutekindlaks ei muutu... Istudes seal tema vastas, mugavas toolis, tundsin end taas järsku — naljakas küll — käsuhansuna, tema taatele allujana, veidrikuna, kes teise mehe naisega otsekui sihiks salasidemeid sõlmima. Aga ometi — niipea kui kõlab isanda hääl — jälle käega lööb, taganeb... Kes ma siis õieti olen, milleks siin lösutan? küsisin eneselt karmilt. Mängukaru? Temale aga ütlesin malbelt:

«Elu muidugi. Elu paiskab teinekord paremadki plaanid segi.»

«Teile on ta küll aina teed sillutanud — teed ülemale ja kõrgemale, tähtsamaks.»

«Ei tunne ega tahagi end tunda tähtsana.»

«Veel parem. Olla lihtne, rahvamehelik — see on nii moekas. Teiesugused demokraadid ongi need, kes elule uue näo annavad...»

«On see elu nägu siis nii palju muutunud?»

«Kohutavalt! Vaadake ainult kas või aknast tänavale.»

Mööda marssis parajasti tihedas rivis Punaarmee rühm. Kavatseti sellega millelegi vihjata? Vaatasin talle nõudlikult otsa. Ta viskas pilgu aknasse.

«Oh ei, ma ei mõtelnud seda. Kuigi ka see, jah...»

«Just nimelt, ka see,» jätkasin rõhuga. «Teie kui talulapse suust kõlaks seegi mõistetavalt.»

«No kuulge, kas siis mina olen süüdi, et minu isal oli vanemalt päritud talu?» peaaegu ägestus ta.

«Oli?» kordasin kõrvu teritades.

«Jah. Neli aastat tagasi läks see venna kätte — isa ei saanud enam võlgadega hakkama, häbenes konkursi alla sattumist. Vend lasi oksjoni välja kuulutada, kuid seadis enne selle toimumist paberid nõnda, nagu oleks ta talu tagasi ostnud. Meile, teistele, teatas, et loeb koolitamis- kulud Kupult väljamakstud pärandusosaks. Olime hoo- bilt proletaarlased. Minule tähendas see: jääda venna teenijaks või minna maailma. Muidugi tegin mine- kut.»

«Abielulaevukesega?»

«Mitte otse kodusadamast,» raputas ta pead. «Pidin saama koha Pärnu orkestris, aga noh... Oli teisigi kandi- daate, pealegi tutvuste ja toetustega... Sattusin veidrasse olukorda... Ja siis ägeduses läkski puha ülepeakaela... Enne kui jalad õieti maha sain, istusin karil — pealegi lapsega...»

«Nõnda, et viga tuli parandada?»

«Mis joodikuga muud teha jäi?»

«Teie energia kiituseks!» kergitasin klaasi.

«Jah, imelik küll, oma praeguse abielu registreerisin täpselt samal päeval, kui Eesti kuulutati nõukogude rii- giks. Ehtne uue korra abielu...»

Milleks seda nõnda alla kriipsutati?

«Olete nüüd igati enesega rahul, õnnelik ja...?»

«Mis on õnn?» küsiti õlgu kehitades vastu. «Selgub ehk alles kunagi tagantjärele, kas õnnega või ilma... Igapäe- vases elus on peamine sobivus, hea läbisaamine. Meid muidugi lähendab kõvasti muusika. Ta katsetab kompo- neerimisega, saab ehk veel kuulsaks heliloojakski,» nae- ratati otsekui oma ambitsioonide vabandamiseks. Aga võib-olla ka kõige juhtunu õigustamiseks.

Mõistsin: ei võta oma tiivad, toeta teist, mängi õigele hobusele. Kahjuks ei osanud ma selles kaasa rääkida. Ei sündinudki rääkida. Mõnedele naistele on abielud nagu kleidivahetus: õhinal haaratakse uue järele, kiidetakse seda, ilutsetakse natuke, kuid tüdinetakse varsti ja hei- detakse siis pettunult kõrvale. Kas temagi ei kuulu see- suguste kilda? Kas ta ehk juba ei vaata ringi, ei soojenda pinda uueks dekoratsioonivahetuseks? Minu karjääri kiit- mises võis peituda teatav tagamõte. Sellega võidi aga ka virgutada mind tööküsimustes vastutulekule. Poetasin vaikselt:

«Ohvrimeelsus on muidugi voorus, mis kindlustab abielu.»

«Ärge tehke järeldusi asjaolusid tundmata. Mingit ohvrit ei toonud mina. Vastuoksa — ohver toodi mulle.» Ning mõne sõnaga jutustas ta, kuidas pärast mehega sassiminekut ning tütrekese surma, hirmsas seisukorras, teine mees talle toetava käe ulatas. Raske kujutleda, mis ilma selle õigeaegse abita oleks võinud järgneda. Poleks ju ühel kaitseliidu orkestrijuhil naisel, pealegi seesuguse päritoluga, pärast juunipööret palju muud üle jäänud kui füüsiline töö kuskil sööklas või pesukojas... Aga et leidis inimesi, kes mõistsid, hindasid ning võimaldasid midagi muud — seepärast ta austab ja peabki lugu neist, kes uue korra eesotsas seisavad. Nad oskavad hinnata tööd ja püüdlusi. Poliitika ei puutu minusse, kinnitas ta, peasi, et mul on huvitav, võimetekohane töö...

Arusaadav — sööklas või pesumajas jäänuks ta muusikatundmine kasutuks.

Heitsin pilgu randmekellale. Olin kuulnud rohkem kui lootsin. Millest või milleks edasi veeretada juttu selle praktilise meelega, tänutundliku naisega? Tõusin, jättes täisklaasi lauale.

«Andke andeks,» oli temagi kärmosti jalul. «Aeg läks kole ruttu. Nii väga oleksin tahtnud kuulda ka teie elukäigust, aga näete, ei jõudnud. Lepime kokku, et järgmisel korral jutustate teie, mina kuulan. Ainult kuulan, eks?»

Oma seltsimehelikkuses oli ta nii loomulik, nii peale-tükkimatu, kuid ometi samal ajal uljalt särav, kodune, et mu enesevalitsemisse pragu kippus tekkima. Pilk kompas iseenesest ta timmis figuuri. Vaimuhaige! ütlesin enesele. Vastuseks aga pomisesin ebamäärase muidugi...

Kus ja kuidas — sellest ei teinud tema juttu, sellele ei tahtnud mõelda ka mina. Iga väiksemgi samm sideme taastihendamise suunas oleks võinud tähendada uusi endaga kemplemisi, koguni ehk enesealandust. Seda pidin suutma vältida. Küsimusele ukse vahel, kas tohitakse helistada, vastasin, et oldagu lahke, ehkki ise väga hästi teadsin: tolleks ajaks, kui ta uuesti päritlema jõuab, on asutus meie alluvusest ära. Käituda nõnda oli inetu, mõistsin. Aga seletusteks polnud võimeline — ei. Vaevalt ma tol õhtul muukski võimeline oleksin olnud. Mäletan, tui-kusin oma poissmehevigvammisse kui joobnu — ainsast klaasikesest...

Poisike, kirusin ennast, kes oma aega ja võimeid õieti hinnata suutmata laseb end mässida asjadesse, mis talle sugugi korda ei lähe. Kiskuda sammudele, mis lagastavad, nõrgestavad, langusele ja taganemisele vastu viivad, mitte püstipäisele edasiminekule. Poisike! Kas siis enese väärrikust hindav mees oleks laskunud kuulama üht temaga selliselt käitunud naist, üldse vaadanud sinnapoolegi? Ta oleks sülitanud, saatnud parajasse kohta, kindel. Ainult ujedat, togu võidi sel kombel hanitada proovida, püüda oma vankri ette rakendada . . .

Poisike! noomisin end vihasena.»

Õpetaja Herk silmitses Vihtrat, kuidas see, käed laual, pilk äraolev, sõnu ja mõtteid, nendesse kätketud mälestusi enesest otsekui välja pigistas. Vaatas ega saanud aru, kuhu küll oli korruga kadunud mehe ülemealikus, tema trots ja teravus? Kas tõesti elasid selles mürakas kõrvuti terase intellektiga, teovõimas mees ja vahukoorena õrn poisike, kes ikka veel pole jagu saanud nooruse õnnetust kiindumusest? Tõepoolest, pidas paika, et ta lasi end kergesti kaasa kiskuda sündmustesse, mis talle üldsegi korda ei läinud, temasse ei puutunud. Ta polnud ju mingi revolutsionäär, aga temast sai RO ja nõukogude aktivist. Ta polnud ettevalmistuselt linnade planeerija, administraator ega sotsioloog, ometi aga lükati ta sagedasti tulle vaidlustes keskasutustega, kus tuli kaitsta elamurajoone tööstusettevõtete umbropsu püstiajamise kavade vastu. Ta ei olnud ka vabrikehitamise ainuline õigustaja, siiski aga üks neid, kes sel meetodil püstitas esimesena üsna elamis-kõlblikke maju. Tema ligiolekut ja eestvõtmist täheldati ikka seal, kus ehitusajanduses toimus midagi edasipürgivat, uusi lahendusi otsivat. Kes ta siis oli? Kui mitte ameti poolest määrava tähtsusega funktsionäär ega kutsumuselt revolutsionäär, siis — kas mitte lahtiste silmadega unistaja, üks neid, kes end tahes-tahtmata ohverdavad üldise paremuse saavutamiseks, ise samal ajal leppides kõige tagasihoidlikumaga? Harva on inimesed kui kaljurahnud, ühtsed, harmoonilised, järjekindlad. Enamikus elab ja heitleb vastamisi mitu erinevat, mitu üksteisega vastulus mina, kellest kord üks, kord teine võidutseb, enese maksma paneb. Kas pole see niisama Vihtraga? Ühelt poolt ehitusajanduse Ristija Johannes mugandujate ning palgavõtjate lohutamatus körbes. Teiselt poolt enesega

alalõpmata kemplev unistaja, kes veel pärast viiekümnendat eluaastatki pole vaba noorpõlve kujutlustest, mis kord hardumushetkel vallutasid ta meeled.

Oh jaa, oh jaa — kes meist oleks kohane kivi viskama, kui veidikenegi mäletada iseenda nõrkusi! Veel vähem, kui mitte unustada iseenda muundumisi . . .

Koolijütsina ei näinud tema, Ferdinand Herk, undki talaarist või kirikuteenri karjäärist. Teda kui sõnakat, teo- tahtelist poissi kiskus hoopis ohvitserimunder. Vaiksest ja endamisi raamatutes tuhnivast Vihtrast oleks pigem võinud eeldada tulevast hingeõnnistuse kuulutajat. Kuid ometi kujunesid elukäigud sootuks vastupidiseks: see, kel olid eeldused armuõpetuse jagamiseks, ehtas inimestele maju, võitles nende linnade ja tulevaste põlvede asustusheaolu eest; see aga, kes ihales mõõka tõmmata, võitlushüüdega vastaseid rünnata, see — vedas selga musta kuue ja ronis altarisse murdma Kristuse ihu, jagama pattude andeksandmist . . . Kuidas kõlbaks siis väita, et meie teed on meie eneste teha, et igaüks on ise oma õnne sepp? Õpetaja Herk ei kuulu nende lihtsameelsete hulka, pole kunagi kuulunud, kes ütlevad käsi kokku pannes, et kõik on t e m a teha, et me ise oleme nagu noor rohi tuule käes. Ei. Temale on juhus samasuguseks juhuseks nagu materialistidele. Ning ta teab väga hästi, et kehvast voorimeheperest poisina ta vaevalt oleks kunagi pääsenud gümnaasiumi, hoopis rääkimata ülikoolist või talaarist, kui poleks tulnud lelle väikest pärandust suunitlusega koolitada Värdispoisist õpetaja . . .

Ning püüdes iseenesega täiesti siiras olla, ei saa õpetaja Herk möönmata jätta veelgi kaht seika. Esiteks: samal ajal kui ta kompab vastuolusid maises õndsuseõpetuses, kõiges, mis puutub sotsialismi sihtidesse ja teostamispraktikasse, tunneb ta küündimatust ka oma hauataguse, igavese elu teoorias. Sest mis lohutust võib inimesele pakkuda tõotus healuks seal, kus enam mingit olemist-tegelikkust pole . . . Teiseks: Vihtra oma meenutustega kaugetest aegadest võib ju näida veidrana, isegi poisikeselikuna, kuid kas tohiks Herk väita, et temas eneses midagi üles ei sula, miski tagasi ei kisu nonde õndsaliike noorusaegade rüppe? Oh ei! Inimene on ja jääb oma mälu mängukanniks ja orjaks. Joon alla tõmmata on üks, aeg-ajalt endamisi joone taha piiluda — teine. Sellest ei vabaneta ial. Pole vabanenud ta isegi. Ta mõistab vana majakaaslast, mõistab ega sega teda ennast välja puistamast . . .

«Taanduda on alati raskem kui rünnata,» alustas Vihtra uuesti pärast väikest keelekastmist. «Paar esimest sidemeteeuendamise katset telefonis tõrjusin teatega, et kahjuks allutati teisale, ei kuulu enam meie kompetentsi. Palve tutvustada komissariaadi töötajat, kellega tal tuleks kontakti astuda, lahendasin lubadusega sinna helistada, mida ka tegin, viisakalt soovitades teisel ametkonnal teda kuulda võtta. Nii näis taandumine, «vastasest lahtikiskumine» kaetumana, märkamatuna...

Kuidagi ajasin talve kevadesse, mattes end ülepeakaela töösse, askeldustesse, koosolekute kärinasse ja — kõrtsi. Jah, isegi kõrtsi, ööllu, mis käis tollal kella kolme-neljani. Palgad olid endistega võrreldes kõvad, raha jagus — kõigeks. Salgakesel komissariaadi töötajail sai harjumuseks koosolekute järel, mis sagedasti lõppesid alles kümneüheteistkümne paiku, minna koos «Du Nordi» õhtust sööma. Hilja alanud, venisid nood «õhtueined» tihti hommikuni välja. Restorani sulgemisel sõideti vahel edasi mõne kaastöötaja korterisse, vahel mõne juhusliku tantsu-partnerinna poole, kellel ikka leidus kodus väike varu ja lähikonnas sõbrannasidki, kes viskasid meeleldi klaasikese, mängisid seltskonda või koguni valmisolevalt kõrvaltuppa nelja silma all vestlema kehtasid... Selline eluviis oli mulle võõras, ajas tülgastama. Kuid hetkel ometi sobiv — riisus aja, jätmata võimalust targutamiseks. Jõuvarusid ka piisas. Korduvalt kõnniti hommikuti viinalauast otse töölaua taha, jätkati seal asjaajamist, ilma et ametkondki oleks tõsist märku saanud süvenevast ulalust...

Ühel säärasel «raske-pea-hommikul» lipsas ta ette teatamata minu tupp. Kas lõhnad või hele märtsipäike — mine tea! —, aga tema silmale ei jäänud minu seisukord märkamatuks. Lõpetanud asjaliku osa jutust, põrutas ta mulle otse näkku:

«Kipute ka nähtavasti nende usku minema, kes otsivad abi viinaklaasist. Kas aitab?»

Tahtsin vastata teravalt. Kuid tabanud ta pilgus kaastundevarjundi, mingi ilusa hoolitsushelgi, pomisesin:

«Juhtus. Sõpradega...»

«Korduvad juhtumid. Teid on ennegi nähtud — kõrtsides ja mingite mittekolleegeidest naistega.»

«Kellele see korda läheb?» hammustasin vastu. «Peaasi, kui töö ei kannata.»

«Töö ja revolutsioon, jah! Oh teid, mehi, küll! Aga teie ise? Teie tervis, kõik muu?»

«Kas ma jäin teile mõne selgituse võlgu?»

«Ma ei räägi sellest. Tõstan küsimuse, et kas tasub nende . . . noh, üldiste asjade pärast rikkuda tervist, lagastada ennast?»

Üldised asjad! Isiklik elu! Kas ei taipa või teeskleb?

Seisime vastamisi teine teisel pool lauda, mitte sugugi sõbralikena. Ahvatles talle näkku paiskama midagi soolast. Ent tema sulava, otsekui haletseva pilgu ees ei suutnud muud kui silmad maha lüüa.

«Hoidke ennast ometi! Meie kõik peame end hoidma — tulevikule!» surus ta tungiva sosinaga. «Teie ei ole veel nii halb, et end põhja juua . . . Ehkki vedasite mind alt, lausumata sõnagi ümberseadmisest, mis teil ammu teada . . .»

Lisas ja lipsas uksest välja.

Käed silmil, vajusin kühmu laua taha. Näeb läbi, näeb ikkagi . . . Või mis neis minu manöövrites oligi naisesilmale äraseletamatut? Males katsume vastase käike ette ära arvata. Mõttes olin teda vahel hakanud kujutlemagi vastasena, koguni vaenlasena, ning küsisin eneselt pahuralt: mis otstarbel otsib üks õnnelik noorik õieti sidet kõrvalise mehega, milleks? Sealsamas aga tundsin end siiski meeldivalt puudutatud olevat tema hoolitsusest, isegi etteheidetest, mis meenutasid kadunud ema . . . Vilets enesekiusaja! noomisin ennast. Sa ei raatsi põrutada, et jäetagu sind rahule, ootad juhust, mis kas või kogemata tooks ta uuesti sinu juurde . . .

Juhus tuli — raskekaaluline ja eripärane . . .

Jõudsin Riia kaudu komandeeringult tagasi kuueteistkümnenda juuni hommikul. Suur õitsev kevad oli käes. Lasnamäelt alla sõites paistis linn läbi nahkja pilveloori hõõguvas päikeses pastelltoonides maketina, mille kohal hõljub sirelilõhnu ja mida kastanid oma kumavate küünaldega valgustavad kui kroonlühtrid rauges rohelises kirikus. Kust võtsin ma tol hommikutunnil kiriku ja kroonlühtrid, seesuguse meeoleu — ei tea. Võib-olla sellest, et vana linn tundus eriti tõsisena, peaaegu pühalikuna. Rongilt vaadatuna näisid tänavadki pühapäevaselt tühjad. Ainult harvu, üksikuid inimesi liikus siin-seal.

Kavatsusega jaamast kohe Toompeale komissariaati minna jalutasin, kohvrike näpus, värava poole, silmad õieehtes nõlvakul. Sügavroheline rahu taustal ergas Pika Hermanni tipus eriti võimukalt punane lipp. Seal kõrgel näis paras tuuleõhk puhuvat ning lipp lehvis nii uhkelt, et mõte tahtmatult lipsas ajalukku, meenutas neid paljusid lippe ja värve, mis kõik on selle iidse linna tornis plagisenud, altvaatajaile valitsejate võimsust ning vägevust ilmutanud . . .

Väravakaelas tõkestas keegi naine mu tee.

See oli tema — jumetu, silmad tuhmid, näol kohkumuse kaame vari.

«Kui hea, et tulite,» ütles ta vaikselt mu kõrvale asudes.

Astusime edasi, tema suunamisel otse üle väljaku, Šnelli tiigi äärde. Esimesest sirelisõõrist leidis ta vaba pingi, vajus sellele. Panin kohvri maha, toetusin ta kõrvale.

«Teate juba, mis meil siin toimub?» alustas ta habinal.

Tühjagi ma ei teadnud. Ainult kuulnud Riias sulide, spekulantide ja prostituutide väljasaatmisest, noogutasin — ise segaduses, et mis tegemist peaks temal või minul olema nendega.

«Nad veavad ära, saadavad kõik Siberisse.»

«Kes, mis jutt see on?» nõudsin karmilt.

«Punased, venelased!»

«Ka mina olen punane. Välja saadetakse prostituute ja . . .»

«Issand, teil pole aimugi!» Ning ühe hooga vuristas ta mulle ette terve nimekirja, kus oli ka haritlasi, töölisi ja töölisvanemaid. Kõiki teadis ta väljasaadetute hulgas olevat.

«Ja mis te sellega tahate ütelda? Mina pole kedagi puutunud.»

«Teie olete ainuke tähtsam inimene, kellega julgeb rääkida . . . Ära viidud on ka minu õde, minu vanem õde . . . Ütelge, mis peab tegema, aidake ometi!»

«Mis tean mina teha!?»

«Teie olete ju ikkagi eestlane . . . See on meie rahva äravõtamine, ots.»

Olin tollal väga väike suitsumees. Aga nüüd läks käsi iseenesest «Polo» karbi järele. Kas ta halav hääl või olukord ise oli puudutanud helli keeli. Hakkas piinama teadmatus. Ise ka nagu aktivistiseisuses ja parteikandidaat ega tea vähematki, mis juhtub. Kümned haritlased — see ei

klappinud kuidagi Riias kuulduga. Hetkeks lõi süda külmaks isegi komissariaati mineku ees. Astud sisse ja... Aga mida kuradit oli mul siis karta? Naine on närvid kaotanud, ja kõik.

«Minge nüüd ilusasti tööle. Pärast helistage.»

«Ei suuda, lihtsalt ei saa. Kujutlege: õe rong läks öösi teele, nad ei ole veel Narvas, mitte Tapalgi. Mõned käisid autoga seal vaatamas... Kas te tõesti ei oska öelda, kelle juurde minna, mis teha, et teda tagasi tuua?»

Ei osanud. Kuid kalestanud end veidi, küsisin:

«Mis tegelane oli teie õemees?»

«Midagi ei olnud. Palgaline proviisor, apteegis. Issand, alles said elama... Väikesed lapsed!»

«Katsun kuulata, kui saan.»

Võtsin oma kohvri ja astusin rasket sammu märke. Õlad kühmus nagu löögi ootel, kadus tema põõsaste vahele.

Taas mõistsin, et kõigist püüdlustest hoolimata polnud ma suutnud end temast vabastada, et mu süda tahes-tahtmata resoneeris tema valule... Võib-olla oleks ta tol hommikul resoneerinud igale kaebajale. Olin kuuldust nii segane, et korraks vilksatas mõttes, kas mitte minna temaga, toetada teda selles ahastuses? Ent mis tolku on sõgedast toetajast! Surusin edasi üles, kus lehvis lipp. Muide, lippu ma siit ei näinud. Küsitav, kuidas ma praegu oleksin vaadanud todasama punast lippu, mille all võidujoovastuses marssisin alles aasta tagasi...

Pole mõtet korrutada kõike kuuldut, on asjatu rääkida elamustest või tundeist. Olgu märgitud vaid niipalju, et ka komissariaadist olid mitmed inimesed kadunud, isegi paar neist, kellega talveõhtuil istuti ühiselt koosolekutel või kõrtsilauas. Ning sedagi, et varsti sai selgeks: pole asja kuhugi tormata ilma eriliste sidemeteta. Kõik öeldi olevat ette valmistatud seal, kuhu hariliku inimese käed ei ulatu... Et talle seda teatada, palusin, kui helistas, õhtul sisse astuda. Teadku inimene vähemalt, mis ta teada võib, et asjata ei sibliks nagoonii kergesti murenema kalduvat kamarat...

Ta tuli õige hilja, õhtuvidevikus. Tuli veelgi masendatumas meeolus ning vaju sōnatult mu diivaninurka kōssi. Alles pikapeale sain kuulda põhjuse. Ta enda mees on ka väljasaatjate rühmas olnud, asjast osa võtnud...

«Ja niisugusega pean mina elama!» ägas ta. «Hulluks teeb!»

Hulluks — hulluks võis paljustki minna. Teda seal diiva-
nil meeleheitega võitlemas nähes polnud ka mina sellest
kaugel, ehkki mõistsin asju temast erinevalt. Aga mis on
kaine mõistus tundehoovuste ees!

«Kas te vene lehti olete näinud?» küsisin viimaks vaik-
selt. «Märkasite TASS-i teadaannet saksa vägede koonda-
misest meie piiride lähedusse ja meiepoolset seletust
pidada kinni sõpruslepingust?»

«Mis, kas see tähendab sõda?» kargas ta püsti.

Teadsin üht-teist materjaliladude dislotseerimise nõue-
test, nende nõuete täitmise raskustest, samuti esmaabi
ettevalmistamisest õhurünnaku puhuks.

«See võib tähendada sõjaks valmispanekut... Keegi ei
tea ju, kuhu Hitler sarved keerab.» Poetasin väga vastu-
tundlikult need sõnad üle huulte. «Sellest aspektist
tuleb võtta ja mõista ka väljasaatmisi. Rannariik, piiri-
tsoon, aktiivsed endised tegelased, praeguse korra vasta-
sed — mine tea...»

«Issand!» kargas ta püsti, silmad järsku kui hõõguv
malm, rusikas käed ülal. «Nad kardavad meid — seda
käputäit... Kardavad, tähendab, tunnevad ise, et teevad
kurja... Jumala veskid öeldakse jahvatavat pikka. Ja
minu süda, süda, see ütleb...»

«Ärge ajage suust välja niisugust, mis võib kahjustada
ainult teid ennast. Katsuge ometi mõista, missuguses
olukorras elatakse, kus me oleme!»

«Kas ähvardate või hoiatate — teie...?»

«Esiialgu hoiatan — heatahtlikult.»

«Mida? Keda? Naise südant, mis alati ja igavesti jääb
kisendama halastuse, armulikkuse järele? Oh, kui ma olek-
sin mees!» Ta tegi mitu pikka sammu üle toa, siis jäi äkki
seisma, langetas kui närtsinult pea.

«Ka meestel on südamed rinnus.»

«Südamed! Südametunnistusega, mis on veniv kui toor-
nahast pastel!» ägestus ta uuesti. «Nagu minu seaduslik.
Võimatu!»

«Ja mis tema siis teie arvates oleks pidanud tegema?
Mis ta oleks saanud teha? Mõtelge asjalikult!»

«Ei tea! Aga mina poleks läinud, ei. Ja kui ükski poleks
seda käsku täitnud, ei oleks läinud...»

«Võtke ennast kokku, rahunege kõigepealt.»

Pikapeale ta väliselt rahuneski. Kuid seda kuumemalt

küpses nähtavasti otsus, mis ta äkki taas jalule paiskas, vihaselt kähistama sundis:

«Ma jooksen ära! Ei lähe tema juurde tagasi... Lõpp!»

Selles trotsis, jõulises otsustamistuhinas sirgus ta jälle tõrd sihvakaks, tugevaks naiseks, ehkki oli keskmist kasvu. Ning oma meeleheiteseisundile, kõigele vaatamata paistis tol hetkel haruldaselt toredana. Kangekaelne, ilus ja jõuline — naine, kohane emaks suguvõsale...

Väga raske südamega, sisemiselt lõhkikärinatuna surus kuuldavale sõnad:

«Ärge tehke seda. Säärases tuhinas igatahes mitte.»

«Ja seda ütlete teie?»

«Ütlen, sest kui ma oleksin kohal olnud, kes teab. Tõenäoliselt oleksin pidanud tegema sedasama, mis teie mees tegi...»

«Ka teie... Issand, kuidas nad meid üksteise kallale ajavad!»

Ta laskus tagasi diivaniservale, vahtis mulle pärani silmi tükk aega otsa. Pidasin vastu, kuigi meeles mõlkus ühelt poolt õpetus klassivastuoludest (mida tema tol hetkel oleks vaevalt kuulanud!), teiselt poolt peale tükkis kiusatus teda sülle haarata, vastu rinda suruda, silitada pead kui kohutatud lapsel.

«Teil on vist õigus,» nõustus ta viimaks nukralt. «Teie olete tark. Võtan teie nõu kuulda, hambad ristis. Ei ole teist teed.»

Vaikisin. Tee ju oli, aga sellele viidata praegu — ei!

«Katsusin maale helistada, ei saanud ühendust,» rääkis ta, veidi rahunenud. «Võib-olla on ema ja isa ja vend, kõik teised ka ära viidud... Kui jooksen, võivad ka mind... Mees ise võib, kui on juba seesugune,» jätkas huuli närides ja ühtaegu neid taskurätikuga tupsutades nagu palavikus.

«Seda ta ei tee. Seda üldse enam ei tehta. Operatsioon lõpetati tänase päevaga.»

«On see kindel?» haaras ta minu käest kinni oma kuuma, võdiseva käega.

«On. Tean.»

«Jaah,» õhkas ta. «Aga kas äkki kõik eestlased pole venelaste silmis kahtlased?»

«Rahvas, kes päevast päeva tööd teeb, ei saa olla kahtlane. Rahvas ei ole mõni kõhklev haritlane...»

Ta ei vaielnud, ainult vaatas mulle ebalevalt otsa, nagu

selgust otsides, et kas ma ikka ise ka öeldusse usun. Ilmselt ei suutnud ta seletusega rahule jääda, ütles käsi laiutades:

«Oleme kui taevaalused linnukesed... Ühed püütakse kinni, pistetakse puuri, teised vaatavad hirmul pealt, abitud aitama või äragi lendama, oh kui abitud...»

«Katsuge mõista: neid ei viidud vangi, ainult asustati ümber, viidi teise kohta elama...»

«Elama!» tõrjus ta lootusetult mõlema käega.

«Inimesed elavad — ka Jäämere saartel.»

«Jah, aga kas meie omad? Tsiivilisatsiooni vahe on liiga suur. Seda kinnitavad sealt tulnud ise.»

«Saabuvad kirjad, kuuleme. Loota tuleb ikka.»

«Andestage,» ütles ta mantlinööpe kinni pannes, «et teid ülitasin. Aga mul ei ole kellegagi rääkida, ei ole enam... Kas tohib vahel südant puistama tulla?»

«Igal ajal.»

«Nägemiseni...»

«Saadaksin teid veidi, kui lubate.»

«Teie — ei karda niisuguse kõrval end näidata?»

«Kujutlete juba, nagu oleksite kurjategija! Asjata...»

«Aga kui — oleksingi?»

«Tuleksin ka. Ühiskondlik ja isiklik on siinkohal kaks ise asja.»

Ta haaras mu mõlemad käed, surus neid soojalt ja pikalt, silmad kimelemas, need linaõiesilmad, kuid pöörduis järsult ära.

Peaaegu sõnatult marssisime läbi tühja öise linna Sakala tänavale. Maakri nurgal, pimedas, jäi ta seisma, ulatas käe.

«Toas on tuli... Minge nüüd. Olen teile igavesti tänulik ja loodan, et meie sõbralik kontakt enam ei katke...»

Ta katkes — täiesti seaduspäraselt, nagu miljonid kontaktid tol painajalikul suvel...

Siinkohal poetasin töökaaslase loosse tavapärase märkuse tema ebaprintsiipiaalse käitumise kohta ilmselt vaenuliku naisega. Aga ta ei jäänud vastust võlgu. «Klassiteadvust, valvsuse nüristumist mõtlete? Vulgaarsotsioloogide lemmikratsu! Objektivse pilguga tagasi vaadates minu põhiviga ehk klassitundest tuligi. Algusest peale. Et ma Kupule tagasi ei läinud, oma alaväärsustunnet ruttasin kompenseerima õppekihuga. Et naine vajab ennekõike meest, alles siis mehe tarkust — liiga hilja taipasin seda tõde... Inimlikes suhetes poliitikaga üledoseerimine on,

noh... Mulle meenutab see india kastisüsteemi, kus inimesi hinnatakse sordi järgi. Ühest kastist teise ülekipputat ähvardab surm. Klassikuuluvusest ei tohi kastikuuluvust teha, kõige vähem isiklikes suhetes. Kes täna ei ole meiega, võib homme olla. Kui meil aegade käigust midagi õppida on, siis eelkõige käitumist üksikisikuga. Inimeste kaasatõmbamise kunst on meil tihti palju madalam oskusest neid eemale peletada, vaenulikuks teha... Mulle on juba noorest peale vastik olnud inimesi jagada sortidesse, nagu pesu või jalanõusid jagatakse... Tema suhtes ma ehk koguni hellitasin lootusi, et ta kujuneb ümber, et olukorrad ja tingimused... Kuidas ma sain siis? Võimatu...»

«Ikkagi üsna ketserlik jutt.»

«Suhtuda inimesse aina ja igal juhul kui ketserisse, kas see ei meenuta aegu, kus piinapink ja tuleriit said usklikkuse mõõdupuuks?»

Nii umbes me targutasime, lõplikule selgusele jõudmata...

Te mäletate ise, kuidas see kõik läks. Kaheksandal juulil olid saksa eelväed Märjamaa all ning Tallinn raskes evakueerimispaalikus... Linn jooksis nii tühjaks, et kui hilisõhtul tulin Toompealt alla, ei leidnud tänavalt miilit-satki, autodest või väeosadest rääkimata. Üksikute jalakäijate sammud kõmasid kui kirvehoobid. Ruttasin oma toaubrikusse, asjade järele. Pidime minema ka meie. Viimane õhtu Tallinnas. Mis edasi — ei tahtnud mõeldagi. Küllalt juba kuulnud sõjakoledustest. Tund hiljem olid autod lastitud, komissariaat sõitis läbi öö Narva...

Narvast peksti meid aga järgmisel päeval häbistusega tagasi. Paanikakülvajad, karjuti. Minge ja olge nõukogude võim kohapeal, nagu peab olema... Võidelge oma kodumaa eest...

Kodumaa eest!

Kodumaa mõiste jagunes järsku mitmeks, killunes. Kodumaa eest ehitati kindlustusi, kodumaa eest löid väed lahinguid rinnetel, puhastasid metsi vaenlaste parašütistidest ja bandiitidest hävituspataljonid. Kuid asutusest kadus aina sagedamini salapärasel kombel mehi. Auto, mis pidi komandeeringu korras sõitma Rakveresse, leiti mahajäetuna Laeva lähistel, mehed jäid kadunuks... Aina julmemalt sülitasi võsad ja metsatukad tuld, aina sageda-

mini langesid teedel sõitjad, põlesid autod ja — terved rongidki. Ka need, kes metsades relva tõstsid, kuulutasid end seda tegevat kodumaa nimel...

Mis pidime tegema meie, kaotusmeeleoludest ahistatud tsivilistid, asutuses, mille paremal käel kästi intensiivistada tootmist, samal ajal kui vasem pandi demonteerima masinaid, läkitama tagalasse neid, kes tootsid, ja seda, millest toodeti — materjale. Ja sealjuures sosistasid Soome-Saksa raadiojaamade kuulajad salamisi iga päev aina ärevamaid kuuldusi sakslaste lähenemisest, vaenlase läbimurdmisest siin või seal. Mis suutsime meie ära teha? Õigest tööst polnud juttugi — igaüks nägi oma silmaga, et valmistuti taanduma.

Need olid tujutud päevad, segased ööd. Elati kohvri või seljakoti otsas, evakueerumiskorraldused taskus. Magati enamasti töökohtadel, järjekorras valvet pidades, relv käepärast. Õhurünnakute ajal laskuti keldritesse, mis — selleks otstarbeks kohandamata — olid pigem ootavaks ühis-hauaks kui varjendiks... Või tukuti seal, kuhu õhtul juhtuti sattuma, sest öölubasid anti napilt ja inimesed tundsid end pimedal ajal lindpriidena. Linnaski öeldi tegutsevat bandiitide salku. Need või neile haaranguid korraldavad hävituspataljonnalased võisid iga liikuja kinni pidada, kahtlustada teab milles. Igaühe jalgealune pragises kui habras jää...

See oli aeg täis pööraseid kuuldusi, nendega žongleerimist. Aeg, mil kuuldavalt juleti väita, et üks aasta vene võimu on pannud eestlase sakslast ootama kui päästjat. Kui päästjat! Võis ilmeksimatult öelda, kes neis päästjat ootas. Kuid oli võimatu mitte näha ka seda, et vaenulikule kihile kavandatud hoop tabas bumerangina hoobiandjat: tagala moraal ei vastanud sugugi sõjaaja vajadustele. Tundsime end eraldatuna, isegi vihatuna vahel — kõik, kes me püüdsime kohapeal korraldusi täita. Koguni reetjaiks nimetati meid. Oli vaja selgroogu ja trotsigi, et mitte lasta end tasakaalust välja lüüa, jääda kindlaks veendes, et alandusi, kannatusi ja meeltesegadust toob vaenlase reetlikult alustatud sõda, et kurjad väljasaatmisedki toimusid sõja paratamatu kaasnähtusena.

Puudutan neid ebameeldivaid vastukäivusi sellepärast, et nad kuuluvad perioodi, on osake sellest, milles kajastuvad edasised tundeprintsid, nende kujunemised... Nii toonitas jutustaja, ning ma poleks aus neist vaikides. Tema

meeleoludesse ja suhtumistesse on nood sõja alguajad jätnud kustumatud jäljed... Teadagi, valdav osa rahvast ei oodanud sakslast, andis oma parima sõja heaks, olgu tööpaikadel või korralduste täitmisel. Vastu töötajate tahet oleks vaevalt ühegi vabriku sisseseadet või materjaliladu liikuma saanud tagala suunas. See on fakt. Kuid fakt on samuti ka see, et mõndagi jäi vaenlase kätte ükskõiksuse või sabotaaži tõttu. Jäi häid inimesigi... Segaduses, vastakate hoiakute keerises osutus võimatuks mitmeid plaane täide viia. Iga sammu puhul tundsid tõrget, elastset vastuseisu. Rahvas lagunes koost, lõhenes kaheks nagu üliküps õun...»

«Kolmeks või neljaks koguni!» tähendas Herk vahelehuudega. «Sest leidus ka neid, kes kumbagi rinnet omaks võtmata ja klikivõimu maha kriipsutades ootsid-lootsid hoopis uusi ajaloolisi lahendusi. Näiteks soome sugu rahvaste ühisriiki.»

«Niinimetatud Suur-Soomest unistajad. Oli neidki. Keegi unistab alati millestki — võib-olla täiesti ebareaalset...»

«Ja loomult vastu-vett-ujujaid, kes end millegagi ei seo, vaatavad kõrvalt, hoiavad nahka ning teevad kriitilist häält.»

«Küllap ka neid oli. Aga need võib vist rahulikult panna esimese kolme kategooria hulka tingimusega, et varjates oma tõekspidamisi olid nad kõige meisterlikumad teeskledjad.»

«Vabandust, mulle ei saa seda kuidagi ette heita!»

«Muidugi mitte, sest see käib teie ameti juurde. Ärge pange pahaks,» tegi ajakirjanik naljatleva kummarduse.

«Ma... Mina olin korpuses, tagavarapataljonis, nagu...»

«Nagu enamik meist, selge. Kuid ega seal ka polnud meelakkumine. Algul ei uskunud sedagi, et sulle antakse vint kätte. Mäletate?»

Miks ta ei mäletanud! Imeks, koguni sõjaaja üheks suurimaks imeks nii ühiskondlikus kui isiklikus mõttes pidas ta seda...

Tarani mälestused noist päevist on teravad kui vasesse lõigatud. Mobilisatsiooniteate sai ta komsomolikomitees koos kuuldusega sakslaste sissetungist Lätimaale. Seal samas räägiti ka, et küllap keskkooli lõpetanud poisid lähevad eriõppele. Ta ei oodanud käsku. Kui kooli komsorg käis läbi hiljutised klassikaaslased ja teisedki, manas sakslast kui iga eestlase põlisvaenlast, vihjas eriõppustele, õhutas võitlusindu ja — viis oma poisid kambas, kõva lauluga «Homme sõda kui on» koonduspunkti. Kaunil juulipäeval asuti vagunitesse ja tossutati minema, mee- leolu ülev, võitlusvalmis. Sõidutatigi kuhugi Uurali jala- mile õppelaagrisse. Kuid mingi väljaõppega peale ei haka- tud. Vist ei saadudki hakata, sest väga vähesed oskasid vene keelt. Nii käsutati mõne aja pärast kaubavagunitesse ja loksutati edasi — kuhugi Kotlase taha metsapadrikusse. Barakielu, sääsepiin ja puusaagimine . . .

Poisid tigetsevad: ah siis see ongi see eriväljaõpe, mil- lest sa patrasid . . . Piinlik ja häbi. Pärima minnes saab jaheda vastuse: norm täita ja lõuad pidada, sõda vajab metsamaterjali . . . Kuradi tööpat, kirutakse omavahel. Kerges suveriides noormehed rābalduvad varsti, vilets supilake ei toida, meeleolud vajuvad nulli. Oktoobrikül- mad tabavad neid kui saatus. Algavad haigestumised. Kuskilt laagrisse sissepugenud härra Tāi toob kaasa tüü- fuse, meestemurdja. Hiljuti alles uljutsenud noored mehed tuiguvad jalul, varisevad kokku. Mis oleme meie teinud, et peame taluma säärast? küsivad nad temalt.

Süütundest meeleheitel, palavikust poolsegane, veab ta end ülemuse palge ette. Püüab oma viletsa keelega selgi- tada, nõutada ravivahendeid, riideid. Lubatakse — nii- palju kui saab. Nii tuli Komi töölaagris pidada eluvõitlust. Koos teistega heitles ta isegi teadvusetult viletsas baraki- nurgas. Oleks kergesti sinna jäänudki, kui mitte üks vanem naine oma hea südamega . . . Sealt sööbis temasse kaks vas- takat veenet: ära tööta teistele kunagi rohkem, kui ise täita suudad, ja ära usu, et on käes see kõige hullem. Alati võib olla veelgi halvem. Aga ka kõige halvemas hingitseb oma tilluke hea. Kas või mõne sooja südame näol . . . Inimesed on üksteisele elajad, kuid võivad olla ka — inglid . . .

Ideedest said sääraustes tingimustes pettepildid, võitlus- vaimustus transformeerus enesesäilitamisekunstiks. Kar- jeristlikumad ja kombineerimisjulgemad kohanesid soo-

dustusi jahtivateks eestvõtjateks. Saamatumad ja nõrgemad alistusid kõigele, muutudes sõtkutavaks saviks. Mõne kuuga ei jäänud inimese väärtusest järele legendigi. Kes vastu pidas, see oli kas puutuim või tulihing...

Sügava lumega lohistati päevast päeva ja neelati männioksakeedust — elujooki. Igaühe keelel üks ja seesama küsimusekramp: kas pean vastu... Küllap nooruse vankumatu elutahe oligi see, millega hing sees hoiti. Hoiti päevani, mil lahti läksid jutud eesti diviisi moodustamisest. Algul ei juletud neidki tõsiselt võtta. Liiga sügavale oli vajutud, et uskuda pääsu ja tõusu. Et ja kuidas neist, tööpataljonist läbikäinutest, siiski said väeüksuse võitlejad, liiatigi kaardiväelased — seda ei suutnud ta praegu tagantjärelegi veel õieti enesele ära seletada.

Kas paratamatused ei kujundanud ka koduseid, seda töökas, rahumeelset rahva põhiosa, kes kohale jäi, kes ei võinud ega saanudki kuhugi taanduda — sest rahvas jääb, alati, ja kas talub, mis taluda, või hukkub... Hukkub võideldes, kõikide vahenditega oma eluõigusi kaitstes... Ränk sõda väikerahvale, teadagi, mis iseenesest muutus klassisõjaks, kus ühe ja sama isa pojad pöörasid relvad teineteise vastu...

Vihtra, nagu paistab, kipub enese või mõne oma sõbra vintsutustest tegema elu lörrijooksmise traagilise loo. Selle põlvkonna järelejäänutest on igaühel oma lugu, ja harva lõbus, väga harva.

«Võimatu on tagantjärele määratleda, kummana ma nood kaks segast nädalat õieti mööda saatsin: kas logelejana vastutaval kohal, kellel ei ole õiget tegemist (kõik otsustati ju sõjaväevõimude poolt!), või ringiluusiva nahahoidjana. Mõne korralduse edasiandmine, teate vastuvõtmine — see ei nõudnud kümnendikkuigi tööajast. Ülejäänu istuti siin või seal toas koos, püüti ühiselt mõistatada, mis toob tulevik, ühiselt välja sõeluda tõe kuuldustekõlkaist. Neid tuiskas lainetena mööda linna. Isegi juhtivad inimesed, kes käisid lõunastamas valitsuse sööklas ning seal kokku puutusid arvatavate kõigeteadjatega, ei osanud muud kui kõnelda ebamäärastest vastulöökidest, lahingutest kuskil N. lõigus. Mis sõda meie väravas tõeliselt teeb, jäi segaseks. Katsuti tuju tõsta mõnede väikeste joomavarude baasil. Kuid see ei viinud kuhugi, ei vabastanud

kedagi pingest, mõttevaevast. Maad võtma kippus tuim apaatus, tunnetus, et oleme abitud, katastroofi miski ei väldi. Kui rongidega evakueerimine lõppes, teati päris kindlasti, et sakslased on ümber Peipsi minnes Narva taha jõudnud ja teed Leningradi läbi lõiganud. Merel aga varitsesid miinid, lennukid, allveelaevad — lihtsalt surm.

Nii raputas ajusid uus mobilisatsioonikäsk otsekui trääsavops rindu. Kõik 1905.—1918. aastal sündinud meeskodanikud... See käis ka minu, samuti mitmete nende kohta, kellega koos olin viimased nädalad mänginud üht keskasutust. Õigemini vaikselt oodanud otsust, mis lõpetaks teadmatuse ja kahevaheloleku, kõrvaesurutu painajaliku tunde. Nüüd oli see langenu. Kõhedusega mõeldi küll laevasõidu ohtlikkusele. Kuid teada oli ka, et laevad liikusid, ehkki vahel õhurünnakuid tagasi tõrjudes, merel lahinguid lüües. Uljamad koguni lõõpisid: tühja neist pommidest. Juhtub pihta — on ots ja asi ühel pool. Ei juhtu — Soome laht nii ahtake, et rand mõlemalt poolt paistab, vesi pealegi soe...

«O. K.» restorani keldris käisime praetud soolasilku ja keedukartuleid söömas (sõjapäevade peamine menüü Tallinna toitlustuspunktides!), suure hädaga pressisime välja ka paar potti õlut, siis lonkisime laiali, et hommikul kohata Lauluväljakul. Kindlad minejad kõik, tundes end juba mundrikandjana.

Hulgakesi koos jääb alati uljust üle. Üksi oma mõtetega aga — on peagi kitsas käes. Kaaslased ruttasid lähimaid hüvasti jätma. Mis pidin mina tegema, kuhu sammud seadma? Pakkida-valmistada ju miskit polnud: seljakott suitsuvorstirõnga ja mõne paki sigarettidega kükitas nurgas kogu aeg pärast Narvast tagasipeksmist. Südamesõpru ei olnud. Tarikest või teisi möödunud suve kaaslasti otsida tundus veider — nemad müttasid hävituspataljonides, mina kükitasin büroos. Tema telefonist oli juba teist nädalat vastatud: kraavitöödel. (Kaitsetöödel oli tõesti tuhandeid, ja nagu mina omadest, ei teadnud teisedki asutused tihti täpselt, kes just kus.) Et mitte koju minna, võtsin nõuks sisse astuda tööstuskooli vana meistri juurde, kellega oli säilinud mõningane läbikäimine ka pärast «kõrgesse ametisse» astumist. Lonkisin mõttes Kaarli kirikust mööda, pöördusin Luise tänavale. Ühes väravas tormab mulle risti jalgu veider säarikutes tüdruk, pilotka

peas, sanitaarpaun rihmaga üle öla. Kui lähemalt vaatan, seisab mu ees hingeldav, kohmetunud — viulineitsi. Ei usu oma silmi.

«Mis kadrisanti teie mängite?»

«Vabandage, hävituspataljoni sanitaril on väga kiire...»

«Teie — pataljonis?»

«Pikk ja segane lugu... Mees, saate aru.»

«Sedamoodi siis...»

«Pean jooksma. Väljasõit. Kui tagasi tulen, lippan rääkima.»

Seadsin sõnu suus, kuidas teatada, et siis võib hilja olla. Aga juba oligi ta väravast sees, läinud kõige oma rutu, linaõiesilmade ja pilotkaga, mis istus ta juuksekuhilal nagu kukk kanapesal. Paljuga oli neil päevil harjutud, imestama ei pannud enam mingi kuuldus või teade. Aga kaitseliidupealiku öde — hävituspataljoni sanitar... Lihtsalt ei jaganud...

«Neerude läbikatsumine,» ütles vaikne vanamees, kelle poeg oli läinud juba eelmise mopiga, mu imestust kuuldes ja pani pudeli lauale. «Liisupoiss vajab liigutamist, nekrutit ei saa kuivalt teele saata...» Omaaegset sekeldust kantseleipreiliga meenutades päris vana, et kas jääb ka palju pruute leinama. Alles taadi küsimus meenutas mulle... Rääkida temast kui pruudist aga oli võimatu. Nii kohmasin, et linnas, jah, ikka alles juurdumata, võib-olla mõni varasemast ajast, maalt...

«Maalt?» uuris muhe kiilaspea mind läbi prilliklaasi. «Kui mehel on maal tüdruk, siis otsitakse see praegusel ajal üles, tehakse asjad ühele poole...»

«Nüüd, viimasel õhtul,» lorasin vastu. «Nagu kiireks läheb...»

«Kiiruga võetakse kindlused... Pulmi pidada jõuab ka siis, kui see kõik...» tegi käega ebamäärase viipe. «Ega surmaga kellelgi kiiret pole...»

Mõistsin, lõikasin ta soojadel soovitustel tiivad.

«Ei tule välja — liiga kirju linnavurle. Maapiiga niisugusega ei klapi.»

«Iseasi. Siis võtame lahkumise ja õnne peale.»

Võtsime — «riigivanema» kuivaks.

Nii jõudsin koju alles videvikus. Üks noor daam olevat käinud otsimas, teatas lahke korterimutt. Maksin talle toaüüri ja ütlesin, et kui too noorik õhtul uuesti ei ilmu, tervitagu hiljem minu poolt. Hommikul lähen moppi.

Kuid üksi oma toaubrikus, selili diivanil, riietes ja pooliti kui ootel, arvates aimavat, kes mind otsis, sugenes sellest ikkagi kibe jutuaajamine iseendaga. Argipäev pühib maha vaimustuseläike. Väljasaatmisele järgnenud süngus, aga ka viimaste nädalate peataolek ja ilmsed lüüasaamised rindel sundisid vägisi mõtlema. Kindel ja kaunis hajus, peitus otsekui ebamäärasesse udusse, kust vastu virvendas sarvilisi miine täis meri, merel inimesi tungil laev, laeva kohal huilgavad lennukid. Pommiplahvatused, tulesambad, surijad ja haavatud. Vajuv alus, uppujate hädakisa — kõik, nagu olin kuulnud räägitavat. Taoliste kujutluspiltide kütkes esitasin enesele küsimuse:

«Kui sa sealt kaugemale ei jõuagi, upud nagu kutsikas, mis mõte sellel siis on?»

Paljud ehk ei jõua, aga lähevad ikkagi.

«Tahad sa minna või täidad käsku?»

Vaevalt, et keegi tahaks. Õieti ütles meister: surmaga pole kiiret. Aga on sõda. Sõjas kästakse ja täidetakse käske...

«Jälle tühine käsuhans! Teiste tõugata-tõmmata... Kord juba said oma käsuvõtlikkuse eest, nii et oigad tänapäevani... Kas sa tõesti pole küllalt meheks, et ise, oma peaga otsustada?»

Otsustada — mida? Kuidas pääseda sõjast? Võimatu! Ühiskond ei anna seda indiviidi otsustada. Siis ei sõdiks keegi. Aga tegelikult sõdivad ka need, kes... Oh, ei! See pole minu tee.

«Aga see minekutee, kas ei tähenda see t e m a silmis tõkketara, üle mille kätt enam ei ulata?»

Ootan ma siis ikka veel? Mida? Imet? Narr!

Tol hetkel oleksin meeeldi olnud kas või narrigi, ainult et näha, kuulata teda. Too kunagine käsuhans istus minus kui valus õngekida. Istus aastate ja aegade peale vaatamata. Ning tahes-tahtmata pidin veel kord meenutama kauget suvepäeva Kupu järve ääres...

Ilusaim päev, sügavaim elamus... Võid minna kuhu tahes, uppuda merre või mattuda maamulda, ta on sinuga — viimse hingetõmbeni. Ole õnnelik, et ta sul on, õnnetu, et temast ei pääse, — ükskõik, ta jääb...

Miks küll on inimene, üks mees liiatigi, nii rumalasti tehtud?

Panin käe pea alla, vahtisin valgesse lubjatud lakke nagu põhjatusse suvetaevasse, kus ujusid puhtad põua-

pilved. Randmekell tiksus kõrva ääres. Aeg voolas ning kujutlused koos ajaga...

Ei märganud, millal ta sisse astus. Seal ta seisis, selg vastu ust, silmad mu seljakotil, mille rihma vahele oli pistetud puntras vihmamantel, noogutas mõistvalt:

«Teie siis ka...»

«Meie kõik.»

«Kõik, kõik. Aga mis pean tegema mina? Õde on mul seal, teie lähete, mees läheb. Mis teha?»

Imelik, et tema esitab minule sellise küsimuse, minule, kes ma homsest peale pole muud kui lülike suures masinavärgis, üks miljonitest käsutäitjatest, kel puudub isegi võimalus valida, kas uppuda vette, paiskuda olema tuks pommiplahvatuses või jääda käpukile kuskile põõsasse, takjaleht silmadel — nii imelik...

«Ei minda sõtta, et surra. Minnakse, et võita, elada — paremini ja kindlamalt kui enne,» kobasin ütelda. «Tuleb talitada nii, nagu käsib süda...»

«Süda?» tõmbusid ta õhukesed huuled veretuks triibuks. «Süda on rumal. Teda ei saa tõsistes asjades kuulata. Aga kas sobib kuulata seda nappi aruraasukestki, mis on naisele antud?»

«Mees ja naine olevat üks. Olete valinud mehe — sellega ühtlasi ka poole,» targutasin vastu.

«Või nii?» kõpsutati kingakontsa.

«Õeldakse, et nii. Ja mitte kuidagi teisiti.»

«Miks mitte hoopis kolmati?» lõi ta mantli siilud lahti. «Kas või põrgust läbi, oma ära salgamata!» Musta mantli alt tulid nähtavale sinine seelik ja valge pluus. Pluusi küljes tilluke südamekombinatsioon säravast kullast. «Näete!» hüüdis ta sirgudes, otsekui transis.

«See kollane või?» püüdsin ta pidulikkust naeruks teha.

«Ärge lõõpige! Saate väga hästi aru... Minge nüüd ja andke üles — kui tahate. Kommunisti naine — rahvuslane. Tore number, eks?»

«Milleks see demonstratsioon, inimene!»

«Et te teaksite: teiega on tuhandete meeste ja naiste, kogu meie rahva lootused. Igal pool ja alati! Muud meil jäänud ei ole,» seisis ta seal kui sõjakas neitsi.

«Tahate vist südamele panna, et mindagu seest siiruviiurulise redisena ja... Lubage küsida, kes kurat teid saatis?»

«Saatis? Ükski hing maailmas ei tea, kus viibib praegu-

sel hetkel proua seltsimees... Ja teie räägite saatmisest!»

«Ka mitte härra seltsimees?» ironiseerisin ta kõneviisi.

«Sõnad on õhk. Enesetunne kõik. Hävituspataljoni sanitaarsalgas sõidab see naine niisugusena, nagu ta on... Olge ka teie tugev.»

«Mis kurat teid sõitma ajab?»

«Ise ütlete, et olen valinud... Kuid see pole peamine. Oma suguvõsa hüljanud tüdruk, kommunisti, hävituspataljonitegelase naine — mis säärast sakslaste käes ootaks?»

Pidin lennutama lause, et arvatavasti seesama, mis seal. Aga sain sõnal sabast kinni, ütlesin teisiti:

«Räägite kui hasartmängija, kel näpud põhjas...»

«Kui seda põhjagi oleks!» vajus ta korruga väikeseks abituks eideks, küürus ukse najal. «Õde kirjutab, et mehed on laagritesse aetud. Üksi, kaks väikest last, käib saeveskis tööl... Kahekesi hoiaime neil ehk hinge sees...»

«Teie ilmute siis päästeinglina, aitama?»

«Ütlesin, et võitlen i g a s olukorras. Mees nagunii sõjapäes, kes teab, kuidas... Siis pigem seal öele toeks kui siin, ei tea kelle tallata...»

Kergest võõristusest tema suhtes polnud ma iial päris lahti saanud. Ikkagi teise leeri inimene. Ent nüüd, kuulates, hakkas temast imelikul viisil ühtlasi ka kahju. Samasugune üksik, katkikärastatud juurtega olevus nagu ma ise. Sõja aeg, võõra rahva hulgas, võõras ümbruses, keeleoskuseta — mis suudab ta seal? Ei jää vist muud kui seesama füüsiline töö, mille ta siin ära põlgas. Tormab ise tulle kui liblikas. Kaob mees kõrvalt, üks sõjalesk rohkem, ja kõik... Teiselt poolt aga peibutas ometi teadmine, et ta on sealpool, meiega — olgu ta missugune on, tundku ja mõtelgu, mis tahab. Vana nõrkus liigutas end kärsitult.

«Põhimõtted — neid ei saa ju kaugeltki ellu viia. Lapsik!»

«Mis on põhimõtted? Kas pole tunded need, mis me vastu seame meid rebivatele ajatormidele? Kompass elus on tunne, uskuge mind, mitte põhimõtte. Teie ise vihjasite kord, et minus olevat kunstnik kaduma läinud. Vahest ongi. Aga kunstniku tunded ja meeleolud on alles, kujutlusvõime samuti. Juhindugem neist. Tahate teada, mis mind teie juurde tõi?»

«Väga.»

Ta pures huulde, kukal jäigalt vastu ust, juuksed pisut sorakil, otsaesine mõttingest kurrul. Pärani silmi, meeletuna purskas kui paine alt:

«Kujutlused . . . Kujutlused, et saan teiega lapse!»

Krapsasin jalule, nagu oleks mind torgatud. Krapsasin nii räpakalt, et diivan krääksatades paigalt nihkus ning ma ise ennast ei tundnud, mõistmata, kus olen, mis minuga sünnib . . .

Lamp põles ja kell tiksus nii kui ennegi. Või kloppis mu süda? Aga tuba oli tühi. Ainult üks veidi irvakil, nagu oleks just-just keegi välja lipsanud . . .

Kuulatasin. Ei väiksematki kõppu ega kobinat. Tõmbasin ukse järsku lahti — tühi ja pime koda, kuhu langes toast valguslaik. Jooksin trepist alla, vedasin välisukse pärani, vahtisin kastanite hämaruses valendavat kõnniteed paremale ja vasemale. Mitte hingelistki! Ja kes pidigi seal keelatud kellaajal olema?

Toas tagasi, uurisin läbi nurgad ja nurgatagused, vaatasin kappigi, kobasin käega ust, mille vastu ta oli kogu aja naaldunud kui tapuväät. Ei vähematki märki. Ainult imeplik erutav tühjus. Kas tukastasin või olin ärkvel? Nägin und või toimus kogu see kõnelus ilmsi? Kahju, et ei märganud diivanile heites vaadata kella! Aga tunde siiski möödunud ei olnud: kell näitas alles keskööd ning ma tulin pärast ühteistkümmend . . .

Magamisest tol ööl suurt asja ei saanud. Suigatasin vastu hommikut ja visklesin taas unenägude kütkes — sedapuhku kord kadunud emaga vesteldes, kord merel, mis miine täis, väikese paadi kui pähklikoorega ringi hülpides . . .

Kella kümneks olin Lauluväljakul. Tuhanded mehed, tuhanded ärasaatjad, nendest suurem hulk naisi ja tüdrukuid. Töolisteatrist terve ansambel. Laulis mitu vägevat laulu. Naised võtsid sallid kaelast, rätid peast, sidusid need mobiliseerituile kaela, soovisid õnneliku tagasitulekut — ka võhivöörastele. Kallistusi ja suudlusigi jagati, kellele juhtus. Ühest säärasest sülelusest vabanevad, leidsin korraga tema enda eest, silmad veekalkvel, kuid ometi kindlad. Polnud tal ei säärikuid, pilotkat ega pauna. Paljapäi, tavaline mantel üll, väike kuldne märk rinnas. Toosama märk! Mu silmad jäid selle külge ning segasena klammerdusin ta vastusirutatud kättesse:

«Nägemiseni, nägemiseni, vapper sanitar!»

«Tulge tagasi, olgu või kurat ise risti tee peal ees!» surus ta ahta häälega, huuli veretuks triibuks tõmmates niisamuti kui õhtul...

Kõhklemata haarasin ta embusse, suudlesin ahnelt otse ümberolijate silma all. Ta vastas samuti, täiesti häbene-mata, nagu mõrsja.

«Käisite eile minu pool?» küsisin kõrva sisse.

Ta noogutas, vaatas mulle lailavalt otsa.

«Õhtul hilja veel?»

Tumm pearaputus.

«Imelik.»

«Räägime sellest kell kuus pärast sõda — kui kohtume,» püüdis ta Švejki naljatusega vältida seletamist.

«Siiski, saab ehk kergem — südamel?»

«Ah, süda, rumal süda...» alustas ta samas nutu ja naeruga pooleks laulu, teised haarasid kaasa ning kogu ümbrus laulis taas.

Kohe seejärel anti komando rivistuda. Juba enne oli teatatud, et laev ootab, et läheme otse sadamasse.

Käsikäes, kõrvuti sammusime rivistumisteele, kõik aeg lauldes. Kindlasti oli see nüüd juba teine laul. Missugune, ei mäleta. Aga mäletan ta käesurvet, seda tugevat tulist käesurvet, mida taheti otsekui südamesse muljuda.

«Õnne, õnne, õnne sõjateele!»

Siis olime rivis. Ohvitser kõndis meie ja saatjate vahel, lõigates sinna kitsa koridori. Üle sellegi ristlesid veel käe-sirutused, anti ja võeti vastu lahkumiskingitusi. Tema oli jäänud teise ritta või lasknud meelega ette lähemad saat-jad. Viipas ning lehvitas sealt mulle taskurätiga. Ning alles nüüd märkasin ma õieti: seesama mantel, valge pluus... Tema väike kolmnurkne kaelasall aga mälestus-esemena minu pihus...

Orkester mürtsatas. Kõlas käsklus ning kolonn hakkas liikuma värava poole.

Viimane, mis ma temast nägin, oli ülestõstetud käsi mustas varrukas, mille alt paistis valge pluusikäis...

Ei salga ära oma lippu, ei! Kuradima kange!

Nii jäigi mul teadmata, kas jutuajamine eelmisel õhtul toimus ilmsi või unes. Kui see oli vaid pelk, viirastuslik unenägu, kust võtsin ma siis tema riietuskombinatsiooni, rinnaehte, mida ta tõesti kandis ärasaatmisel, kust? Kui ta aga tõepoolest viibis mu toas ja rääkis minuga, nagu rääkis, — siis kuidas ja kuhu kadus ta kui vari, nägemus?

Ma pole ebausklik ega viirastustenägija, minu närvid on olnud korras . . . Ainus seletus: olin õhtul purjus. Ja mitte üksnes viinast, vaid ka paljust muust, väga paljust, mis häiris, rutjus tuhandete miljonite meeli, kes käisid elu ja surma piirteid . . .»

Niisamuti kui neid, kes kalliks pidades oma elunatukest, nagu õpetaja Herk enesest võis ütelda, teesklesid olevat ühed või teised, olid aga sootuks kolmandad . . . Kui suur oli nende arv, kas nende hingejäämine miskit luges — seda ei riskinud ta määratlema asuda. Mäletas hästi, et trettimispäevadest peale, sõja alguses, käisid kaks korporatsioonikaaslast vaheldumisi tema korteris öid veetmas, ta ise aga teisel, tihti ja näivalt päris sattumisi peatuma jäädes tuttavate juurde, kellega polnud mingit tihedamat sidet, veel vähem kokkuleppelist vahekorda . . . Teda mõisteti sõnu raiskamata, aimati iseenesest, miks noor õpetaja viivitab, juttu edasi veeretab, kuni komandanditund käes. Eriti taiplikult ja abivalmilt käitusid naised . . .

Ühel õhtul marssis ta kaua tänavail ringi, suutmata meenutada, kelle juurde polnud juba ühel või teisel ettekäändel sisse astunud, seal ka ööbinud. Külakorda võis otsast alustada, kuid kellest peale? Puudusid teated võimalike muudatuste, järelepärimiste, aga ka meelenihkumiste kohta. Aeg oli eriskummaline ja kodunt öösiti kõrvalehoidja ei saanud lausa välja ütelda, et ta seda teeb — ikkagi legaalselt oma korteris elav inimene, mitte pelgu-aetud tagaotsitav. Ainult hirm kihutas teda hulkuma, teisel magama, sest nii palju juhtus igasugust just öösiti . . . Tol iseenesega kemplemise õhtul sattus viimaks vastu noor sihvakas naine, lahtine mantel õlgadel, portfell näpus, kes noogutas tervituseks. Ei suutnud temast meenutada muud kui kodust laulatust, vaikset pulmalauda kuskil Juhkentali kitsas kahetoalises korteris kuue-seitsme kutsutuga, et mitte äratada naabrite tähelepanu. Nime ei mäletanud ja vaevalt see midagi oleks ütelnudki. Palju rohkem ütles poolsalajane kodune laulatus: noorpaar, kes kombest kinni pidas, ei võinud kuuluda talle vaenulike inimeste ringi. Ta jäi seisma, päris nagu jutujätkuks, et kuhu noorik nii õhtul hilja veel tõttab. Valvesse, vastati asjalikult, öövalvesse raamatukogus, kus töötavat . . . Raamatukogu oli siinsamas, paar maja edasi. Idee tekkis täiesti imprompt,

hädaseisundis, vähemagi tagamõtteta. Lobisenud viivu kohustustest ja kohusetäitmisest, mis seisku alati esikohal, aga ka segasest sõjaaajast, mil inimesed on kui lehed tuules, küsis ta naiselt möödaminnes, kas pole ka õudne valves olla niisugustel öödel, kus huilgavad häiresireenid ja vuhisevad pommid. Olevat, vägagi kõle ja vastik olevat ihuüksi suures majas. Ka siis, kui ei juhtu pommiplahvatusi, kui ei pea kartma, et iga järgmine võib sind hetkelt matta. See polnud kutse, aga ta võttis juttu soostumusena ning pakkus end valvajale seltsiks, vähemalt mõneks öhtutunniks. Valvesseruttaja ei imestanud ega kõhelnud. Ütles vaid, et jalutatagu veidi edasi ja astutagu minut hiljem sisse, ta jätvat hoovipoolse ukse lahti...

Kümne minuti pärast istuti raamatukogujuhataja kabinetis ja vesteldi päris usalduslikult karmidest aegadest. Sealsamas oli diivan kokkukeeratud magamisriietega ja kaks pehmet tooli. Noorik naljatas, et kui õpetajahärra suvatseb seltsiks jääda hommikuni, loovutatakse talle diivan. Kui aga abivalvur eelistab puhata kurjale silmale kättesaamatult, on sellekski olemas nurgake. Isehakanud valveabiline tunnistas, et pelgab tõesti kurja silma, eriti kui see peaks ilmuma halva inimese näol. Varjupaigaks osutus keelatud kirjanduse virn riitulite taga nurgas, mille ühest otsast sületäit köiteid kõrvale tõstes avanes tore, sügav, mitmes maailma keeles vaimuvalgusega polsterdatud õõs kui salakoobas... Seal olevat ennegi magatud — vajaduse korral, muidugi köidetega korralikult kinnimüüritud seinaga taga. Polnud tollal kombeks pärida, kuidas ja kelle puhul saadi seesugused väärtuslikud kogemused. Piisas kujutlusvõimest, et mõista. Mõistis temagi. Ja tänas käesuudlusega lahket varjupaiga pakkujat. Sissekolimine jäeti siiski hilisemaks, hädaajaks — kui peaks juhtuma, millest issand hoidku!

Issand hoidis oma viinamäe ravijat: noorik pani teekannu kahisema, pakkis portfelist välja võileivad, võttis ja murdis ja andis. Väga ligimesearmastav tegu temast, sest öömajalise kurk kuivas ning tema hamba alla ei olnud iva saanud hommikust saadik. Mis võiks olla jumalale meelepärasem tegu kui süüta ja joota hädas rändajat! Pühakiri kuulutab andja õilsamaks saajast. Noorel hinge- karjasel ei võinud olla ega ole tänapäevani midagi selle vastu, et naine osutus temast õilsamaks... Ei, ta isegi õnnistas, tänusõnad suus, lahket noorikut... Nad maga-

sid hommikuni sealsamas diivanil teineteise kaisus, küsimata kumbki heast või kurjast, ning peavarjuline kõndis ajalt minema kui mees, kelle ettevõtmist on issand igati õnnistanud . . .

Keelatud kirjanduse virnas, kus talle vastu vaatasid Henri Bergsoni teosed kõrva Leo Trotski omadega ja Osvald Spengleri «Der Untergang des Abendlandes» koos Friedrich Nietzsche «Also sprach Zarathustra» või Bakunini ja Tennmanni traktaatidega — kui meenutada ainult üksikuid —, jäi käimata, lahke kutse taastulemiseks kasutamata, sest vajadused viisid ta varsti linnast välja. Ning talle pole seni võimalust antud tänutundega pigistada tolle naise kätt, vaadata talle silma kui ühele tõelisele abilisele hädas. Kui ta hinges on, elab vaikselt kuskil nurga taga. Sest mees, ametlikult mobiliseeritud, ristles tal juba siis kolmandatel teedel, metsaroheluses, nagu kuuldus.

Nii juhtus tol suvel. Aga ka sootuks teisiti . . .

Mets polnudki tihti mets — see oli kahe vaenuliku poole varikate, luure- ja varitsustander. Ühed katsusid seal peituda, teised neid ahistada, püüda hävitada. Nii käsitab toda jõledat aega tema, jumalasalane Herk. Ja sagedasti seati sedamoodi, et nii esimesi kui teisi pidid abistama, toitma ning sündmustega kursis hoidma naised — tavalised emad, õed, tütreid, olgu talu- või popsitarest. Naiste osa selles tigidas salavõitluses oli suur, tihti sama ohtlik kui meeste vastastikused paugutamised. Herkile meenusid ühe linnasõbra kurvad lood, kes paari samasuguse kaaslasega sokutati varju Saue asuniku heinalattu kuskil sooserval. Kokkulepitult pidi peretütar hommikuti karjalaskme ajal paigutama söögipoolist kopli taga võsas sirguva kähara kuuse oksastikku. Kuus korda tõusis ja loojus päike, aga vastaline ei kuulnud karjakelli ega leidnud kuusest söödavat. Nälg ajas mehed marju nosima. Võõras metsas ringi liikudes avastasid nad traataiast karjakopli nurga ja selle tagant madalate okstega kuuse nagu jõulupuu toidupakkidega . . . See oli hoopis teises kohas ja teine puu. Linlane eksis nii suuna kui kuusega . . . Alles hiljem selgus, et tütarlaps, kes venna sõprade eest pidi hoolitsema, kukkus teekonnal varitsejate kätte.

Kuid siis kandis ta ise juba väarikat mobiliseeritu nime nagu Vihtragi. Läksid sama laevaga. Ka lõpuks naise, omaenese kodukanakese tungival nõudel, kes ta redust viis otse Lauluväljakule kinnitusega, et tulevikus kõlaks või-

matult: pastor-bandiit, kohutaks inimesed ära... Kandku parem mundrit — jääb au alles. Ja kui jumal tahab, siis elugi...

Jumal tahtis — sedasama mis auahne naine. Ja ehkki läbi seitsme häda, õpetaja Herkil on alles nii amet kui au...

Tublid eesti naised! Meestele on püstitatud sambaid nii kodus kui võõrsil. Kasinasti ja vaevu on meenutatud teid, naised,

kes te oma väsimatu töö, nõtkes, leidliku vaimuga päästsite paljude poegade, vendade, isade elud,

kes te oma raugematu vaprusega nii tagalas kui taplustandrill seisite meeste kõrval,

kes te mõneti muistse Juuditi kombel ka seal raja leidsite, kus rahvavanemad käsi ringutasid, ees muud ei näinud kui hukutavat laukasood või tapvat kõrbetühjust,

kes te ohte uhmates läksite ja tegite oma äratundmise järgi.

Jeanne d'Arci, neitsit, kes vaenlase vastu tõstis mõõga, viies mehed taplusse, oleme sajandeid sangariks ülistanud, aga unustanud omaenda kaasaegse, kes südametulega võitles sama võitlust.

... Eks teie tea, et teie jumala tempel olete ja jumala vaim teie sees elab...

«Mitte kohtumõistjad ei pea meie olema, vaid koguja meelega ajatlejad — meie kõik, kes me siin istume, kellele hing sees —, et tänuga kosutada neid, kes seda väärivad... Lubage tõsta see klaas naiste terviseks!» hüüatas Herk äkki lappi kätt laksuga lauale lüües. Ta hoolitsetud sõrmed haarasid klaasi. Kuid see oli tühi. Nukralt tühi oli ka karahvin.

«Kolmas!» kergitas ta nõu.

«Palun, üks veel,» ulatas Taran selle ettekandjale.

«Poisid!» vangutas Vihtra laia, horkvil juuksesasi.

«Ära lase ennast segada! See niisama, väike interluudium... Tead, mis ma sulle ütlen! Kui minu memm poleks mind sõjasuvel käekõrvale võtnud, ei istuks ma praegu teiega siin. Kindel. Ja veel. See sinu viulineitsi — ega ta minu eidest kehvem pole. Kalliskivi! Niikaua kui ühel rahval seda konti naisi on, kõlab Taara tammikutes veel kanged häält, kõik ennemuistsed tuuled ei ole kadund säält...»

«Tuuled, tuuled,» resoneeris vaikselt Taran. «Olin kooli-

poiss, kui suur koer Hitler kägistas väikest Tšehhimaad. Juhtusin sissemarssimise öhtul kuulama Praha raadiot. Pärast teadet anti leinalist muusikat. Siis ütles äkki sügav, sonoorne naisehää, et kodanikud, viimane heliplaat... See hääl ja Sousa metsikult jõuline marss... Ära raputas. Nii raputas ära, et ma läksin moppi nagu tiivad seljas. Ja kuigi tuuled, vinged tuuled vahepeal, ja aastad, aastad — sellesama marsisammuga, alati rivis...»

«Kolmas ja viimane, rohkem ei saa,» teatas ettekandja.

«Tore, noorik! Kord peab olema!» tegi kummarduse Taran.

«Selle peale, vanad eestlased, noh!» tõstis klaasi Herk.

«Sõjamasina käiguspidamine nõuab hiigi veelgi rohkem kui verd. Need, kes toidavad teda hiigi, tähendab töövaevaga, ei tarvitse olla pelgurid, argpüksid, antikangelased. Jõudude jaotusvajadus määrab nad sinna. Neid on kaugelt rohkem kui rindevõitlejaid. Noist teise ešeloni meestest meie jutt lahti läks. Ja iragu ajalookapiitlite kokkumonteerijad pealegi, et ei ole tüüpiline, kõik ajahetkele omane on iseenesest inimlik...

Mehega, kellest räägin, sattusime kokku hilissügisel Uuralis. Pakases ja meetrisügavuses lumes ajasime seal püsti okupeeritud aladelt evakueeritud tootmisseadmeid. Masinatele tuli ka hädavari ümber teha. Tegime. Võite kujutleda, missugustes tingimustes ja kuidas ehitati. Ta libises kuskil, kukkus ja sai puusale säärase põntsu, et oli hoobilt valmis tagalarott. Põdes ja praavis, siis arvati kaadri hulka, keda valmistati ette taastamistöodeks kodumaal. Muidugi pärast seda, kui von Sass oli Velikije Luki all vangis võetud ja Leningradi blokaadirõngas murtud, millega tulid toime säärased mehed nagu Taran ja teised nooremad... Mina bronni kasutava ametnikuna, tema spetsina juhtusime olema nende esimeste hulgas, kes kodulinna tagasi jõudsid varsti pärast vabastamist, alustades selle varemerisust puhastamist ja taastamise kavandamist. Kerge ega lihtne see ju polnud, aga siiski lõime käed hoogsalt külge, rõõmsad, et pääsesime hullemast. Mina üritasin katkenud õpinguidki üles võtta. Tema aga — veider vennike — kaotas kodulinnas järsku nagu pinna jalge alt, jäi nukraks ja ükskõikseks, ehkki tagalas oli omajagu läbi teinud. Otsesele küsimisele, et mis teda vaevab, vastas lakooniliselt:

«Lihtsalt õnnetu. Kõigile järelepärimistele vaatamata ei lähe korda leida inimest, kes nii ilusate soovidega mind sõjateele saatis. Ei teata temast siin ega teatud tagalas.

Kipub tunne tekkima, et kas veeres välismaale või sai kuskil otsa . . .»

«Pead sa's ühest naisest tegema enesele eluküsimuse? Nii mõnelgi on nad läinud, kes sakslastega, kes ilma.»

«Pean ma või kuidas, aga . . . Rahu ei saa.»

Ega ta saanudki — säärane narr hingeelu. Tookord andis mulle asja nokkimiseks ja irvitamiseks teistelegi. Nüüd tean ma rohkem, kaugelt rohkem ning mul on isegi piinlik, et üritasin inimese parimaid tundeid naeruks teha.

Viimati jutustas ta lähemalt:

«Esimene, mis ma teada sain, oli fakt, et neid mehega on siiski tagalas kohatud. Neljakümne esimese aasta sügisel, kuskil jaamas, läbisõidul. Mis edasi juhtus, kuhu inimesed kadusid — pole aimu. Ka asutustel mitte. Nagu oleks maa pealt ära puhutud, mis iseenesest on ka mõeldav, kui arvesse võtta kõiksuguseid hulljuhuslikke hukka- saamisi sõjapäevil . . .

Aastad kadusid — jälle. Kaela sadas ülesandeid, mis neelasid aja ja jõu. Aga ühtlasi ka tuimendasid, kulutasid läbi kujutlused. Siinsetes segastes sõjajärgsetes tingimustes osutus huupi otsimine arutuks, koguni kahtlaseks. Ehkki ülesandeid püüdsin täita toimekalt, visises eraelu kui tuli toores puus. Isegi va kurivaim korgi alt kippus vahel võimust võtma, allamäge kiskuma. Selles eas mees on isiklikes asjades tihti saamatum kui poisike. Ise ei märkagi, aga naise silm tabab kohe, mis puudu. Jäin grippi, lebasin mõned päevad kodus. Joonestusbüroo noorikud tulid allkirja pärast . . . Noh, teine neist — kah mitte enam paktav lilleke, aga toimekas ja lahtise käega — leidis minus endale hoolealuse, kelle asjadega sekeldamine talle lõbu pakkus. Ka peale haigusepäevi . . . Ning ega minust vastu- seisjat polnudki, kui ta mõni aeg hiljem tingimusi esitamata, niisama heast südamest enda alaliseks hoolitsejaks sokutas, elaski rohkem minu kui oma toakeses . . . Kuid siis algasid natsionalistide, kodnatside puistamised. Minu heategija oli ka tolles liinis midagi kaasa teinud, mille eest tuli mitmeks aastaks «ülikooli» minna . . . Noh, mõtlesin, kaua üksik tukk ikka suitseb. Kui pole antud — ärgu olgu! Ega kratsinud ka enam vanu haavu. Armistugu, saab kord rahu!

Kuid neile ei antud rahu. Nad kisti rabinal ja täiesti ootamatult lahti. Meil valmis parajasti varemeist taastatud kultuurimaja, kui hakkas tagasi tulema amnesteerituid ja

asumisele saadetud inimesi. Likvideeriti Beria omavolitsemisi. Maja üleandmine tellijale toimus pidulikult. Ametiühing korraldas miitingu. Kontsertosa avas isetegevuslaste orkester. Istusin esireas ja pidin tahes-tahtmata vaatama mängijaid. Vaatasingi, kuni järsku anti kui rusikaga südame alla — üks viiuldajatest oli . . .

Kas tõesti tema?

Pidulauda jäämiseks ei piisanud jõudu. Kallalekippuva palavikutundega jõntsisin oma vigvamis. Mõni päev hiljem tegin ametiühingu asjameeste kaudu kindlaks: tehases ja ehitusel sellenimelist ei tööta, küll aga olevat lasteaias kasvatajaks keegi Siberist tulnud kahe lapsega lesk . . .

Kahe lapsega lesk?

Kuraditosin ja rohkem aastaid, kimbakaid aegu — kõik on võimalik. Kuid kõik vanad rajad ka rohtunud . . . Kas mitte vältida, minna endast märku andmata mööda, jäädavalt, igaveseks?

Kuraditosin kulutavaid, närvesahkavaid aastaid — teineteisele võõrad inimesed. Mis on minul talle, temal minule ütelda? Kas mäletabki enam, tahab mäletada?

Kuraditosin aastaid, aga ta on praegu sama rühikas, sama nõrke ja — võtaks pagan — sama veetlevgi kui siis! Ilmselt talunud teab mida, talub ehk veel siingi, sest kahe lapse kasvatamine pole naljategu, kui on lesk. Mismoodi sellega üldse toime tullakse kasvataja tühisel palgal?

Too praktiline külg mulle idee andiski. Ahaa, mõtlesin, nüüd avaneb sul võimalus mängida rüütli ja ehk tasuna sisse kasseerida tänugi . . . Ei teinud just uhkeid plaane ega hellitanud teab missuguseid lootusi, aga katsetama kiskus. On asju, mida inimene tegemata jätta ei saa, millega toimetulemine on talle nagu sisse programmeeritud . . . Tema suhtes tundsin end just nõndamoodi, leidmata enne rahu, kui läksin ühel päeval lasteaias kantseleisse ning palusin värske kasvataja sinna kutsuda.

Juhataja, küsiva pilguga, kuid ilmselt paljukogenud vanem naine, kadus, jättes võimaluse omavaheliseks kohtumiseks. Ta tuli üsna pea, seisatas kõhklevalt uksele, vaatas mind hetke vidusilmi, uurides, siis lähenes peaaegu endise kerge, vetruva sammuga, ulatas vastu mõlemad käed. Raputasin neid südamliku hooga, rohkem endale lubamata, ehkki kitsas piht kutsus embama.

«Niisiis, viimaks ometi on ka teil kell kuus pärast sõda,» kiigutasin naljatlevalt ta käsi.

«Kaugelt rohkem, kaugelt. Minule peagi *zero hour*, inglaste moodi kaksteist täis,» löi silmad maha ja vallandas käed.

Ei mäletanud järsku, kas tähendas too *zero hour* millegi ette kindlaksmääratud algust või lõppu. Sõjaga ta kuidagi ühenduses seisis, niipalju tuli meelde. Kohmasin:

«Kaksteist või kuus, ükstapuha. Peaasi, et olete kord tagasi.»

Ta näppis oma kitlinööpi.

«Ja kilbiga, hing sees, nagu me kõik, ellujäänud.»

«Hingega on, nagu ta on. Eluvaim — see, jah, kuidagi...»

«Kui elu, siis ka hing... Kõik muu tuleb iseenesest.»

«Teadsin, kujutlesin, et te kunagi tulete umbes taoliste sõnadega,» ütles ta vaikselt, linaõiesina surutud minu silmadesse. Too sina aga ei helkinud endiselt, väreles rahu- tult, ebalevalt, nagu pidet või toetuspunkti otsides.

«Olite selles — kindel?»

«Hm-hm!» noogutas ta, huuled tõmblemas kui lapsel, kelle süda kipub härduma. Või ainult näis see mulle nõnda? Igaks juhuks ütlesin:

«Värskelt tagasitulnul on tuhat probleemi ja probleemikest. Kas võiksin teile ehk kuidagi kasulik olla?»

«Kuidas?» kerkisid ta kitlisse peidetud õlad.

«Olen ammuilma paigaldanud, mul on korter, on kogunenud villagi, kui nii öelda.»

«Tore kuulda, et teil hästi läheb. Ka mina — pole viga, ajan juuri alla.»

Tol esimesel põgusal jälleenägemisel ei puudutatud sõnagi möödunut ega vahepealset, isiklikku. Vaatasime ainult teineteist ning tundsiime arvatavasti ühtmoodi mõnu sellest, et elatakse, ollakse, pealegi ühes linnas, lähestikku. Nagu selleks, et mulle viisakalt teed juhatada, kiitles ta:

«Mõtelge, ma käin jälle kontsertidel, kuulen head muusikat. Selle puudumine tegi kaua tuska.»

«Mängite ju ka ise...»

Valuline vari kustutas näolt rõõmuhelgi.

«See esimene hull katse, mille hädaolukorras tegin, tuleb vist küll viimaseks jätta. Pilli ei tohi narrida.»

«Kui hoolega kätte võtate?»

«Kätte! Kui need oleksid seda, mis nad olid! Tööloomad!» näitas oma muhklikke, siniste soontega käsi.

Lahkusime milleski kokku leppimata, nägemist öeldes,

nagu tavaliselt ütlevad sama linna tuttavad. Aga kuna kõneldi teatavast kontserdist, läksin ma sinna kindla tagamõttega. Ja kohtusimegi, kohe riietusruumis. Jäime kogu õhtuks ühte. Ta oli pisut rauges meeleolus, mõtlik, rääkis rohkem muusikast kui enesest, oma vahepealsest elukäigust. Mida sellest! tõrjus koguni küsimuse.

«Läks teil's kõik nii ludinal, vaevata ja raskusteta?»

«Kus sellega!» raputas pead. «Pigem küll kui marjapressist läbiaetaval porgandil. Aina ragin taga. Aga milleks neid vermeid näppida? Õnn, et see kord lõppes. Ka kõige painajalikumad unenäod lõpevad kord... Teate,» ning ta jutustas, kuidas teda pisiplikana kiusanud kinnisunenägu pullist. Elukas ajanud taga, valmis sarvede otsa lööma. Ta ärganud alati hirmuhigis, karjudes, ning nuuksunud kaua asemel... Nüüd vähemalt ei nuuksuvat, ja uni olevat ka korralik.

Jutt unenäost pani minus kihama mälestuse õhtust enne mobilisatsiooni. Küsisin, kas tal on juhtunud telepaatilisi elamusi, usub ta sääraسته nähtuste olemasolusse.

Vaikne silmavaade üllatus järsku rahutuks.

«Milleks teie niisugust küsite?»

«Lugesin üht seda sorti raamatut. Tekitas huvi.»

«Mis mina... Vahest ehk niipalju, et tol ööl, kui mu õde suri — olin teel Tšeljabinskist tema juurde, ühte Kirovi oblasti turbarabasse —, tol ööl ärkasin vagunis otsekui õe hüüde peale. Sussi, hõikas ta mind. Niisamuti nagu kunagi lapsena... Kuni kohale jõudsin, oli õde maetud, tüdruk samuti. Ainult poiss vaakus veel palavikus... Tegin, mis teha andis, lapse osas. Muud seal teha polnudki. Vajutasin hauakääpa valgetüvelise kase all mällu ja sõitsin minema, ise kurnatud, nõrk ja ükski kui hulkuv koer... Alles mõne kuu pärast teatati mulle paranevast õepojast...»

«Säärastest juhtumitest räägiti ka raamatus. Kas te käisite mobilisatsiooni eelõhtul minu pool?»

«Käisin. Umbes poole kümne ajal.»

«Hiljem mitte?»

«Hiljem... Hiljem te magasite...»

«Ei maganud — hommikuni.»

«Võib-olla hommikuni mitte, aga ikkagi.»

«Kust teie seda teate?»

«Niisugused plikuskad näevad vahel kaugele, näevad läbi seinte ja müüridegi. Õega oli meil...»

Tol hetkel astus juurde sihvakas noormees, vabandas ja hakkas temalt pärima mingi noodi ümberkirjutamise asja. See võttis aega. Tulemärk alles katkestas nende jutu. Teel saali, kui üritasin vestlust uuesti sinnapoole juhtida, tõrjus ta veidi turtsakalt:

«Ah, mis neid mulluseid kärbseid taga ajada! Ärevas meeoleolus keerutab inimene ei-tea-mis kokku, sonib uneski sellest, mida ei ole, ei saagi olemas olla... Jah, ütlesin, et mulle teatati õepojast, kelle olin lubanud enda kasvatada võtta. Kuid siis oli mul endal ka juba laps... See kõik sündis neljakümne teise talvel, natuke rohkem kui aasta pärast Leningradist väljapääsemist...»

«Olite siis ka seal?»

«Mitu kuud — haiglas põetajaks... Seejärel kolhoosis ja linnades, teinud igasugust tööd... Aga selleks ajaks, kui pidin hakkama hoolitsema kahe lapse eest, jälle täiesti ükski, kaotanud silmapiirilt lähemad inimesed...»

Tahes-tahtmata oli see jutt äratanud minus hoopis teised, põletavamad huvid kui telepaatia.

«Aga mees, vabandage?»

«Olevat viimati nähtud Moskvas, samal sügisel. Mis asju ajas, kuhu kadus — teadmata.»

«Kas ta sõjaväes ei olnud?»

«Oli. Koguni eriüksuses. Aga ta meeoleolud polnud põrmugi need, mis siit minnes. Käis ilma loata mind vaatamas ja... Teate, kuidas sõja ajal...»

«Hirmus.»

«Üksainus hirmus löökide rodu, muud minul seal polnudki...»

«Ja õnne — mitte kriipsu?»

«Kröömikese võrra ehk siiski. Tõin nii oma kui õe poja elusalt-tervelt tagasi... Kes teab, kuidas muidu... Aga sattusin Tšeljabinskis sõbrutsema ühe eestlasest lukussepa perega. Lasteta inimesed. Need aitasid. Neil oli oma onn, elasingi nende juures. Muidu poleks saanud tööl käia... Mis neil seal sõja lõpu eel juhtus, raske täpselt öelda. Meistrimees sai käsu minna remonditöökoda rajama Krasnojarski kraisse, ühte suurde sovhoosi. Tuli minna. Mis minulgi muud üle jäi? Läksime, üks laps süles, teine käekõrval. Tööd leidis. Päästa lapsed — sellest sai mu elu ülesanne. Ja seda täidan ka praegu.»

«Aga pataljon, haigla, teened?»

«Milleks seda — seal!»

«Kangekaelne! Ei usu silmi!» vangutasin aukartuses pead seda väheldast, sitket naist vaadates, kes nii rahulikult rääkis teda tabanud katsumustest.

«Ah, naine nagu tuhanded teisedki, kes üksi lapsi kasvatavad. Pole teil aimugi, kuidas see on — mis naised kõik teevad...»

Võisin üksnes kujutleda ta pinget — nii seal kui siin. Lasteasutuse töötajale ei paku amet soodustusi, välja arvatud väike toidulisa. Toimetulek pidi olema väga vaevaline. Kitsikusest rääkisid kujukalt tema viltutallatud kingad, heledale pluusile tõmmatud lihtne hall kampsun, võibolla enda kootud, tööinimese mittenõudlik olemus üldse. Endisest iseteadliku hoiaku ja kindla väljaastumisega viiuldajast oli vähe järel. Kas ta ennast unustades vahel natuke kühmugi ei tõmmanud? Kas juuksekiharas ei hiiatanud karvake halli? Oh aastad ja ajad, kuidas te küll inimesi rasite! Aga tänu saatusele või juhusele oli ta kõigest jagu saanud, oli jälle siin...

Teel trammipeatusse, vinges tuules, tegin taas juttu abivalmidusest — kui vajatakse.

«Vajadusi — kellel neid ei oleks! Aga on võimatu võlgu teha sellel, kes ette teab, et ta neid maksta ei jõua.»

«Maksmisega — sellega võiks aega olla.»

Mõõtnud mind pika, kaaluva, otsekui läbikatsuva pilguga, lasi ta kuuldavale ainsa, minu kõrvus hoobina lajataba sõna:

«Romantik.»

«Saatus — nähtavasti. Olemata loomult suur unistaja, on ometi minu osaks jäänud unistada.»

«Ärge minge härdaks — ei sobi teie välise väarikusega. Ja ärge unustage: olen paljudest vasktorudest läbi käinud, praktilise taibuga naine, õieti vanaeit... (Juba kolmekümne kaheksa aastaselt! muigasin endamisi. Jätku nali!) Vajadused? Kas neid seal ei olnud? Aga ma kasvasin kartuleid, tegin heina, pidasin aasta läbi kitse, talvel kudusin kampsuneid ja õmblesin. Toiduainete eest, teadagi. Ning hoidsin nii poistel kui endal hinge sees. Meie oleme harjunud piskuga leppima... Teid on elu hellitanud. Teie siin vist ei teagi, kuidas miljonid inimesed elavad veel tänapäevani, kuidas nad sadade kilomeetrite tagant käivad kotisopiga toomas kruupe või riidehilbukesi, mida siin kõik kohad täis on. Sellepärast... Niisugust juttu ei saa mina kohe rahulikult kuulatagi.»

Meenutades oma vähenõudlikku, üsna lihtsat elamist vana maja toakeses ning nagu püüdes peletada ta väärkujutlust enda hellitatuses, ütlesin lahkumisel:

«Astuge vahel sisse, koos poistega. Oleks armas tutvuda.»

«Ei meil kõlba tulla,» vastati viivitamatult ja kindlalt. Miks ütles ta «ei kõlba»? Mida sellega mõeldi?

«Jajah. Teie võite külastada meid — kui hoolite,» anti aadress. «Meist pole kellegi poole minejat.»

Sellega jäigi. Tuul puhus kahe kohtuva käe vahelt läbi.

Ma ju taipasin ta uhkuse peajuurte olemust, sain aru sisetõrgetest, kuid ei suutnud talle andestada ta hoolimatust iseene vastu. Kolmekümne kaheksa aastane naine, ja — elatanud. See on trots, upsakus, puhtalt, ja kõik. Ta peab teadma, et siin elatakse ikkagi teisiti kui kuskil Baikali taga, sovhoosis. Nii riietuse kui tavakultuuri mõttes. Sellele tuleb end kohandada, olgu seljataga mis tahes. Muidu uuesti sisse elada, järke kätte saada ei suudetagi.

Järgmisel juhuslikul kohtumisel ehituskombinaadi sööklas katsusin talle neid arusaamisi sisendada, oma mõtet kujukamalt põhjendada, andes mõista, et praeguses riietuses näiteks oleks tal tulutu minna tasuvamat töökohta kuulamagi. Kuid ta jäi kindlaks: võlg on võõra oma . . .

«Oleme siis nii võõrad? Meie tutvus ulatub koguni läbi kahe erineva ajastu . . . Peagi saab kakskümmend aastat sellest, kui märkasin neidist viiuliga naeratavat minu punaste taldade kriiksu peale . . .»

«Jaah, viiuliga!» otsekui ägas ta rauge alt. «Issand, see kõik on olnud ja läinud!» habises hingpuhutises. «Olnud ja olematuks saanud nagu palju muudki . . . Minu poisid on teile võhivõõrad, verevõõrad, mis huvi pakub teile neid aidata?»

«Mul ei ole lapsi.»

«Mis see tähendab?» jäigastus ta puudutatult.

«Rohkem midagi kui ütlesin.»

Ta silmad leidsid äkki taldriku, nagu imestasid selle olemasolu, ühise laua, kogu situatsiooni üle. Rinnamüksud aga kerkisid õhke sunnil silmatorkavalt ette. Ta oli ikka veel paganama rühikas, isegi oma kehvast riietuses meeste pilke paeluv, nagu märkasin. Iga lihas prink ja pingul, nooriku olemine, kes ei tea midagi lapsetoomise vaevast ega töötaagast. Muidugi, see kõik oli totrus, tema suhtes

naeruväärne kujutelm. Teadsin, ta pesi ise pesu, küüris põrandaid, lõhkus puid, kraamis ja küttis. Oli ema ja perenaine, iga toll, päevast päeva. Kuid pidi olema ka endasäilitamise kunstnik — töö, teenistuse, poiste, kogu elu huvides. Kuidas tuli ta sellega toime? Mis imevägi hoidis teda kortsumast, tohletanud kartuli moodi kipra kiskumast? Kas tõesti metsik tahtejõud, sisemine sund hambad ristas raskusi trotsida? Tõsi, palgejooned oli aeg sügavaks lõiganud, kaelale uuristanud mõned vaod. Aga neid leidus nooremailgi, kes sõja läbi olid teinud. Päratu hästi säilinud! Ja kui välimus, miks siis mitte inimene, naine kogu oma olemuses — tervikuna ja igati?

Tahtmatult kompas mu pilk ta kitsavõitu õlgu, uuris ta sinkjaid, peaaegu lihatuid sõrmi, millest üks kandis lese-sõrmust, ja vooljat pihta. Jah, mis salata, küllap mu mehelikud meeled tegelesid ka silmale nähtamatuga, imetlesid võib-olla ta väikest üska, mis oli ilmale toonud poisipõraka, kes sirgudes vaatab kord emal üle pea, saab ise tulevaste laste isaks... Ning sealsamas, keset suminat ja lauanõude klõbinat sai minus võrsu kujutlusekakar, mis kiiresti kasvas ja paisus, kogu mu olemuse haaras, kuni kuulsin end sõnavat:

«Sa ei peaks seda nii südamesse võtma.»

«Mida?» lahvatasid ta silmad mulle vastu.

«Seda, millest oli juttu — oma poisse. Poisid — see on ju au sinule.»

«Jah,» kustus loide, kuid süttis taas kohe. «Täna usalduse, veel rohkem «sina» eest. Vajan sõprust nagu ümberistutatud puuillike tugikeppi.»

Tundus, nagu oleks ta vaimus rännanud koos minu pilguga, takseerinud iseennast, jäägitult mõistnud mu kaugesihtivaid salamõtteidki, hoopis kõrvust mööda lasknud aga praktilise tähenduse, peaaegu pealetükkivad sõnad. Varieerisin:

«Küllap oled isegi märganud, kuidas meil siin hinnatakse sulgi — inimese välimust.»

«Sellega pole kiiret!» tõusis ta haastamata, puudutas kergelt mu käeselga ja läks. Läks, otsekui peitus teiste vahele, jättes täpsustamata, millega ei ole kiiret.

Kiiret polnud meil kummalgi nüüd ka uute kohtumistega, vähemalt ei taotatud huvi nende vastu välja näidata. Päevad, nädalad, kuud kadusid kui kastepiisad: nad olid ning neid ei olnud teips enam. Ja kuigi keskea küps reipus

mõndagi kinni katab, ära varjutab, mis inimeses muutuma hakkab, enesetunnet ei peta miski. Ka mitte töö ja rutt. Märkasin, kuidas mu jalg treppidel-tellingutel tõntsimalt kerkis, süda puhuti üle viskas, meeleskohtadele härmaniidikesi sügenes, esialgu küll üksikuid ja harvu, aga siiski. Ja kuigi ta võimalust ei andnud end koduselt silmitseda, teadsin selletagi, et mu silmarõõmuga — nagu taas harjusin teda endamisi nimetama — toimub seesama peaaegu märgatamatu allakäik, mida õieti ei oima, kuid mis on selle ea paratamatu pärisosa: vananeme, vananeme armutult...

Nukrakstegev, kurb tunnetus. Kuid kurbusemereski hõljuvad oma rõõmu-millimallikad. Ühel päikeselisel kevadpäeval, kui vulisesid veed ja linn nagu silmi pesi, helistas ta jälle. Helistas ning palus oma mahekõristaval häälel end jutule võtta, kui saan. Naljatasin, et kas varustuse asjus nagu kunagi ammu. Ent tema vastas takerdumata: peaaegu.

Ta oli asjalikkus ise. Astus sisse ja ütles kohe:

«Oled sõber, siis tule nüüd vastu. Pääseks redelipulga võrra kõrgemale, aga sedaviisi ei saa kooli minna,» kiigutas oma närutava palitu vilemaid hõlmu.

Läksime koos hoiukassasse ning ma andsin talle summa, mis oli minu arvates küllaldane, et panna naist pealaest jalatallani riidesse. Andsin küsitu kahekordselt, hoolimata vastupuiklemisest.

«Aitäh, sõbrake,» surus ta tänutundega mu kätt, töotades võlga osakaupa tagasi maksma hakata kolmandal kuul.

«Milleks niisugune täpsus! Pole meil vekslivahekorda, tähtpäevalisi kohustusi. Maksad siis, kui saad.»

Vastuseks tabasin ta silmis hälbimusläike, mis sundis kiiresti ümber nurga pöörduma.

Vanade tuttavate vahetalitusel sai ta üheks viiuliõpetajaks laste muusikakoolis. Liugles vist mõni aeg tõusutuultes kui purilennuk, minule võõrastes õhuvoolustes ja küllap ka meelesoludes, milleni praktilise vaimulaadiga inimene ei küüni. Järeldasin seda ta õhinast viiulikastiga töttamisel, ütlemisest, et katsub, kas suudab end veel kvartetti «sisse mängida». Oli kujutletav ta huvi kaotatud taastada, kuid mitte mõistetav ülepingutuste otstarve, kui arvestamata jätta enesetunne. Nägin, kuidas ta sellest oma sõiduvette sattumisest küll haljastus ja kähardus nagu lehtiv puu, laitmatus väliskestas hingeliseltki reibastus, otsekui kosus, aga ometi päevade tolmu pealaele kogus

nagu ma isegi. Aeg selles eas ei too midagi juurde, ta ainult lihvib maha, maha . . .

Ning minus kippus kukerpallitama küsimus: kas jääda romantiliseks imetlejaks, igavesti rinnuli taral, või kat-suda sellest üle, aeda sisse kalpsata? Taktitundeliselt hoidus ta avatlusi loomast, andmata väiksematki algatusvõimalust. Vana viisakas tutvus, ei kriipsu roh-kem, niisuguse mulje püüdis ta jätta igal kohtumisel. Nõnda see ju oligi — aga vanad veinid, teate küll, kui-das . . .»

«Mis veini siin . . . Vana liisunud õlu,» tõstis Taran järsku pea ja ütles Vihtrale otsa vaadates: «Muinasjutud, muinasjutukesed! Ilusad peavad nad olema, et meelitada uskuma . . .»

«Kas elu ei kirjuta vahel muinasjutte?»

«Ja kui kirjutabki, aga normaalne inimene . . . Kas on siis maailmas ainult üks tee õnnele, üks laul ilust? Tuhandeid! Pajatad justkui operetikangelasest, selle igavesest armastusest . . .»

«Kangelase antipoodist, nagu ütlesin.»

«Kes teistpidi enesest taas teeb kangelase!»

«Vastandite ühtsus — positiivsest saab negatiivne ja vastupidi.»

«Mis lõppkokkuvõttes, suure looja ees on ikkagi üks ja sama,» lõi Herk käega. «Võta kuidas tahad. Käsk ütleb: sina pead armastama ja kartma. Kes iganes armastab, see kardab, et teda võidakse mitte armastada. Ja kes kardab, selle armastus ei lõpe kunagi ära . . .»

«Šabloonid!» hüüatas Taran tõrjuvalt.

«Vabanda, ka sina oled šabloontoode — naisest sündi-nud, nagu me kõik. Kogu elu — mis ta muud ongi kui üks igavene kordumine väikeste individuaalsete erinevus-tega,» raius Herk.

«Nois erinevuskiludestes omapära seisabki.»

«Siis edasi — ikka kaugemale ja kõrgemale, kuni oled tagasi sealsamas, kust algasid . . . Proosit!»

Ühel nõul kerkisid klaasid.

«Ametiühing korraldas sügisel aianduskruntide hoones-tajaile seeria loenguid, pakkudes sõna minulegi. Läksin kuulama, mida seal õieti räägitakse. Jutt tundus tuim ja nätske. Nii olin rõõmsalt üllatatud, kui ta riietusruumis

mulle vastu astus ning peaaegu kelmikalt päris, kuhu nüüd nõnda tõtatavat.

«Körtsi, kõri loputama,» lõõpisin.

Kas pidavat seda tehtama just joomakohas?

«Kutsutakse külla — orienteerun ümber,» jätkasin samas toonis.

Koeri kutsutavat, ausad inimesed tulevat ise.

«Ja kui äkki tulengi?»

Uks olevat lahti . . .

Istusime bussi ning varsti jalutasime värskes, jalge all krudisevas lumes mööda üht Nõmme kõrvaltänavat, minu parem käsi ta küünarnukile toeks.

«Naljakas, kui isemoodi jäljed,» imestas ta nurgal pilku selja taha heites. «Justkui saan ja hobune kõrvu . . .»

Tõsi. Jalgu hoolsasti kergitades oli ta tippinud pehmesse sügislumme ilusa rööbikpunktiiri, mina neid lohis-tades aga vedanud sinna kaks katkevat, ebamääraste ser-vadega vagu. Puudutatult tähendasin:

«Kaks täiesti erinevat rütmimeelt.»

«Huvitav, mis me tantsul teeksime, kas keerutaksime kah kumbki oma taktis?» vaatas ta vanal heal kombel vilksti mulle kõrvalt otsa.

«Pole ju mahti olnud proovida.»

«Jaa. Ikka kumbki oma rada nagu taevatähed . . .»

«Kes teab, annab ehk neid radu veidi lähendadagi.»

«Olnud olematuks ei tee. Kõik on, nagu ta on — luitu-nud ja trotsitud, mis enam.»

Ta sõnades helises küll kahetsus, kuid ilma ahastuseta, etteheiteta kellelegi. Vihjati vaid paratamatusele. Kuid neid oli täis minugi elu. Tänuhikult kviteerisin tema takti-tunde vaikida minevikust. Milleks sorida mälestustes, mis kui tigedad kassid aina küünistavad! Iga kaotaja loodab kord võita. Leppigem käesolevaga, koosnegu see kas või illusioonidest. Sest mis möödas, see lõpetatud. Paljuke inimesi suudab elu seada oma kujutluste roopaile? Ikka tuleb leppida, alistuda olukordade, tingimuste sunnile. Alistus ka tema. Või kas tohtisin ma ennast pidada traagiliseks armastajaks, eeldada temas Solveigi? Olime halas-tamatu aja lapsed, teineteisest mitmeti erinevad. Meie elu-rajad ristusid kord kogemata, jooksid siis eri suundades harku, mis edasi — on tulevik. Näivalt kuivast kannustki tõuseb vahel haljas võrse.

Kaunis avar, odava sitskardinaga kaheks jagatud tuba.

Puhtus, kord, perenaisekäe meeldivad hoolitsusmärgid. Ei tihanud seda jätta enda teada. Tunnustus olevat koputus teise südamele. Minu koputus tuli poolkogemata, harjumusliku sedastamisena. Kuid selles kuuldi rohkem — koguni ehk meelitust või ihalust. Senine ametlikkus andis aset kodusele hubasusele. Vein klaasides joodi ära — tuleviku peale — ning peagi leidsime end istumas külg külje kõrval diivanil; käsi silitamas kätt, silm otsimas teise silma. Imelikku rammestust hõõgus tema õlast minu omasse, võib-olla ka vastupidi. Panin sõnatult käe ümber ta piha. See võpatas. Miski võpatas vist meis mõlemas. Otsekui selleks, et kogunevat pinget hajutada, aga võib-olla ka vastupidise sihiga astus ta kapi juurde, võttis sealt õhukese alusriide, riputas selle enesele ette ja küsis:

«Kas pole ma muuseum — niisuguse uhkuse jaoks?»

«Sina? Kust sa selle?»

«Kingiti. Rumal — müü või maha.»

«Miks? Küll passib sinulgi kanda.»

Vist rääkisid mu silmad rohkem kui sõnad.

«Tõesti või!» kadus ta heledalt naerdes vaheriide taha. Kuuldes teda seal kahistavat, arvasin järgnevat ilutsemist mõne teise riietusesemega. Aga kui kardina serv avanes, seisis ta tollessamas õhkhõredas alusriides, pea rinnal nagu kasteveest raske karukella õis.

«Kas on minu värv?» sosistas ta juuksetuka alt õhinal.

Vist oli see roosa. Polnud mul tol hetkel silma ei värvi ega harmoonia jaoks. Nägin üksnes teda, ammuihaldatut, peaaegu läbipaistva riide varjus. Hetk hiljem oli ta mu süles, mu tuliste huulte ulatuses.

Ta ei häbenenud embustele vastata embusega, otse silma vaadates isegi andumushurmas, sügavalt ja liubvalt. Alles uimast ärganud, palus vaikselt:

«Anna andeks see vallatus — selle unustame ära, eks?»

Matsin ta sõnad suudlustesse.

Pimedaks tõmbunud tuba hällis kui laev suure mere laineil, pikka ja rahulikult. Sellelt imelikult kiigelt, kus õõtsusime koos kogu oma vaevase minevikuga ning aaimata tulevikuga, poleks nagu täinud maha astudagi. Kuid tema toimekas meel jäi ka siin isandaks. Heitnud pilgu kellale, teatas asjalikult:

«Jaak võib tulla.»

Hall argipäev marssis rabinal lembekambrisse. Ärge

unustage, et teie ei ole eneste päralt! kriiskas kui liiklusvalvur valjuhääldajast.

«Krimpsus nagu kõik muugi!» pistis ta kortsunud alusriide diivanikasti.

«Kas — kas seda on siis nii palju?»

«Ma ei räägi sellest, mitte sellest,» heitis ta käed mu õlgadele ja napsas kiire suudluse nagu tütarlaps armsalt onult. «Sina — sa oled!»

«Nagu sinagi.»

«Mina? Ma . . . Pean end hoidma — poistele. Neil ei ole ju kedagi teist.»

Jaagust poiss tuligi. Istusime, jõime teed, ajasime juttu kui mees mehega. Ta oli selles parajas eas jõnglane, keda huvitavad mudellennukid, korvpall, ragulkad ja muud säärasead riistad. Silus oma karmi vahakat harjast, mõötis mind suurisilmi ja päris tõsiselt, kas olin ka tagalas. Kuulnud jaatuse, tegi sellest järelduse:

«Ahaa, siis meie memmega vanad tuttavad.»

Võimatu oli poisile seletama minna, kui vanad või misugused tuttavad ollakse. Ei usu, et ka tema seda oleks kunagi teinud või teha katsunudki. Ta tegi hoopis midagi muud, mulle täiesti ootamatut — kui tegi. Või kukkus see kord kogemata nõnda välja, kujundati ajapikku süsteemiks, kes teab. Igatahes märkasin varsti, et niipea kui sisse astusin, kiirustas ta kärsitult kuhugi minema. Tulin ette teatatult — oli tingimata teine noormeestest kodus, istus kui valvur kõrvallaua ääres, raamat ees. Ka õhtupoolikuti, koolitundide ajal. Häiritud sellest, et me omavahel lausetki vahetada ei saa, küsisin eneselt, kuidas satub küll ikka nõnda. Kuid juhus ise tõendas varsti, et polnudki tegemist juhustega. Kord ehitusplatsilt bussile minnes kohtasin Jaaku raamatupambuga. Tervitanud, pöördus noormees ringi ja hakkas minu kõrval tagasi astuma sinna poole, kust alles tuli.

«Pidid' kooli minema?»

«Ei, ma niisama.»

«Kuidas niisama — sa käid ju õhtupooliti?»

«Jah. Aga vahel ei käi kah. Õpin kodus.»

«Memm tahab, et õpid kodus?»

Sõnagi lausumata pidas õhetav noormees minuga sammu. Oli pehme ilm, tänavad värskelt sadanud lumest pimestavalt heledad. Tüdrukud ja poisid tõttasid, suusad

seljas, koolimaja poole. Mitmed neist pärisid Jaagult, kas tema ei tulegi.

«Spordipäev teil koolis või?»

«Jah, teevad Mustamäel kolme kilomeetrit.»

«Näed sa. Kas sina siis ei taha kaasa teha?»

«Tahaks küll, aga...»

«Mine, tee ära! Ega mina täna teie poole ei lähe.»

«See on teine asi... Mõtlesin, et selgitate mulle geometriat...»

Ning poiss tuiskas teistele järele kui sälg.

Petturit mängida ei sobinud ema ega mehehakistanis poja ees. Ent raske oli vabaneda ka kiusatusest näha, mis nagu tehakse, kui astun äkki sisse. Pöördusin teisale, käisin ära ühe töökaaslase juures. Alles paar tundi hiljem jõudsin sinna ja üllatusin: kojauks oli pärani, toas laulis viiul. Jäin seisma ja kuulama, peaaegu kindel, et mulle ei avata. Terve igavik, kui ma teda viimati kuulsin! Ta mängis tuttavat, kodust viisi. Nukker meloodia otsekui voolas minusse, naelutas paigale. Kas tohib segada? küsisin eneselt, valmis põgenema. Ent samas meenus koht ja aeg, kus ma tema esituses seda pala kuulsin, meenusid vaevlused punaste kummitaldade pärast, ning — ma ei jooksnud ära. Kahekümne aastaga peaks vähemalt endast üle saadama. Ootasin, kuni ta lõpetas, ja koputasin.

«Näe, missugune külaline!» lükkas ta, ise veidi pidulik ja ärev, ukse lahti.

Ta oli oma parimas, tumerohelises kleidis valgete tärgeldatud kätiste ja kraega, ammutuntud väike kuldehe rinnas, kergelt onduleeritud, pisut ehk jumestatudki. Sale keha, hea talje, käigul veidi hõljuv lokk. Nii nägi ta üsna peen välja. Nagu frakis solist, valmis lavale astuma.

«Vabanda. Kuulasin ning mulle tundus, nagu oleks see pala esitatud ekstra minule.»

«Issand! Just mängides kargas meelde, kuidas ma sellega esmakordselt kirjandusringi peol... Kurb! Meie vananeme, Tšaikovski mitte! Oh seda elu!»

«Mida sa kaebad?»

«Mida! Sina ehk ei märka, aga ma ise tunnen, kuidas olen toppama jäänud. Justkui kõrtsilaulja, kelle hääl ei võta — ainult kähiseb...»

«Milleks niisugune võrdlus! Minule läks see südamesse.»

«Sa oled romantilises meeles.»

«Kas sina ei ole, kui mängid säärast?»

«Pea tuleb selge hoida, eriti rahva ees. Tundepuhanguga kaasaminek võib rikkuda kõik.»

«Nii et mängid, ise valvel?»

«Ikka valvel. Teisiti pole mõeldavgi — ka elus.»

Nii. Alati kaasaskäiv ja end vahelesegav teine, kontrolliv mina. Kas seesama ehk takistaski tal jäägitult tundevõngete ajal toimida, pant juba noorena, koolipõlves, tollal, kui hakati alles tiibu sirutama, kuulajate ees esinema, iga liigutust ette arvestama, kalkuleerima mõju? Sest esinema — see on ju ühtlasi näitlema, teesklema? Ning kas sellest ei tulenenud mõndagi kogu elus?

Ent täna polnud aeg seda arutada.

«Andesta, sul on vist kontsert.»

Jah, ta võtnud enda peale tibatillukese soolopartii, millega lapsed pole toime tulnud. Koolipidu. Lastevanemad ja külalised. Sellepärast, libistas käed seletavalt üle puusade. Kogu ta olek tundus hästi kindlam, ennast usaldavam, vahest ehk väljakutsuvamgi, kui olin ammu näinud. Tähendab, tõotus mitte narrida pilli oli alla jäänud kiusatusele siiski proovida, esinemiskihk jagu saanud kõhklusest. Või võitlesid nad alles omavahel? Säärases olukorras pidasin mõistlikuks mitte segada tema keskendatust laiialikiskuvate kõnelustega. Ütlesin:

«Lähme. Ma saadan sind — kui lubad.»

«On veel aega. Võta palitu ära.»

«Meeleldi, jah. Aga kuna ma ennist sinu noormehele sõna andsin, et täna teile sisse ei astu, siis...»

«Issand!» naksas ta esihammast instinktiivselt huulde. Kuid samas käis üle näo nagu elustav puhang. «Oh sa vaene kutsikas!»

«Poiss pole süüdi. Aimasin ise, juba mõnda aega... Ütle, miks sa mind kardad?» Panin käed ta õblukestele õlgadele, keerasin näoga enese vastu, puurisin pilgu ta silmadesse, kordasin: «Mida sa kardad?»

Ta õlad vajusid nagu kohev lumi kuumade käte all, vajusid, kuni ma nendes tundsin tukslevat südant. Pulseerivat nõnda, nagu pulseerib pihku pigistatud linnu keha. Siis vabastas ta end järsu tõmbega, tegi vasemal jalal lennuka pöörde, paremaga samal ajal poognat joonistades, surus rusikas käed lõua alla ning poetas mõtlikult, silmitsedes ise kas minu või enda jalgu:

«Nagu oleks see ühe sõnaga ütelda...»

«Tüütan ma sind — oma harvade käikudega?»

«Mitte seda. Aga ma ei saa... Pean harjutama, hirmsasti tööd tegema, kui ma tahan õpetada ja ise ka uuesti mängida...»

«Nii et ikkagi segan sind.»

«Sina,» vangutas pead, silmad maas. «Palju rohkem sinust...»

Mu hellitlev pilk pani ta otsekui sirguma. Märkasin, kuidas käed korraks kerkisid, nagu ihaleksid mu kaela, nõtke keha veidi, õige veidikene ettepoole kaldus, et siis taas kohe viisakas-kainesse seisangusse tagasi tõmbuda. Taipasin, arvasin end mõistvat, mida ta õieti kartis...

«Oh sind, väetit muusikahaiget küll!»

Päästsin palitunööbid lahti, et istuda, selgitada.

«Jätame täna. Pean mängima.»

Ta pilk oli sügavalt siiras, kõne teesklushajuta, aus ja tõsine. Distsipliin on sama nakkav kui hirm.

«Siis lähme, hulgume. On nii mahe ilm.»

Läksime. Kandsin vasemas viiulit, parem ta kaenla all. Käisime vaikselt, harva mõnd lauset vahetades. Siiski sain kinnituse, et ta on ainus oma perekonnast säilinud, et vaatamata kulumusele peab ta end tugeva hoidma, kui tahab poistest mehed teha...

Kapten laevas, vilksatas võrdlus. Laev oli küll tilluke, aga küllap vajas juhikätt. Andi ja tahet näis tal selleks piisavat.

«Seda koormat ei pea sa üksi vedama. Meie ühiskonnas on palju võimalusi. Tarvis välja selgitada.»

«Arvad?» vilksas ta mulle kõrvalt otsa vaadata.

«Tõsiselt. Miks mitte?»

«Ja siiski — parem mitte. Mis inimesed tulevad lastekodust?»

Ei osanud vaielda. Nimetasin teda ülbeks. Kuid ta ainult muigas. Ma ei tundvat neid asju. Ega ei tundnudki... Käisime pika tee maha ja meil oli väga mõnus käia. Ainult too sõna, mida olin valmistunud poetama, jäi taas poetamata. Miski segas. Oli see tema sihikindlus või see, mida ülbuseks nimetasin — isegi ei suutnud mõista.»

Vihtra tugev sinkjate soontega käsi läks instinktiivselt klaasi järele. Ta pilk aga paistis ekslevat kuskil kõikuva seinaga peitavas kauguses, täiesti ära laua ja vestluskaaslaste juurest, ikka veel kui millelegi vastust otsivat.

Väsimatult tümplesid rattad, sööstis rong läbi pimeduse, aga vagun oli jäänud hoopis vaikseks. Ainult paar laudkonda klõbistas õhtueine kallal ja ettekandjad õiendasid puhvetidaamiga, kobaras ümber leti. Arvelaua kettad plõksusid monotoonselt nagu metronoom raadios, mis iga hetk ähvardab kuulutada kesköötundi, sellega koos tööaja lõpu.

«Valmistuvad vist sulgema,» arutas ajakirjanik.

Teda ei kuulnud keegi.

Vihtra vaevles elamuskillu kallal, Herk aga — temagi oli sõudlema põiganud veidralt veiklevail mälestusvetel.

Pühade nimel, küsis ta eneselt, kas on üldse mõeldav naise ja mehe vahelise tundepeinge kestvus paarkümmend või rohkemgi aastat? Liiatigi üle mõlemapoolsete abielude, sündmuste, aegade, katsumuste räga, mis muudavad inimese hoopis teiseks? Kuskilt oli ta küll lugenud prantsuse aadlikust, kes noorukese leitnandina kaotas oma armastatud neiu (perekonna surve) endast vanemale ja jõukamale kaptenile ning kuuekümnepäevase kindralina ta jälle leidis, kui lehestunud naise lapsed olid juba täisealised, ise ohvitserid ja abielus... Kuid seda vanade südameleegitsemalöömist, taaskohtumise rõõmu ja andumisheldust elupika lahusoleku järel, millest kirjanik vaimustatult rääkis, pidas ta illusiooniks, ebaloomulikuks ilutsemiseks, pelgaks autori fantaasia viljaks. Ka tema enda kogemused ei rääkinud säärase üleloomulikult püsivate tundepeingete kasuks. Kõik vahekorrad lõppesid, tundepehangud katkesid, kui pidid katkema. Igati võis juhtuda, olenevalt karakterist, ellusuhtumisest, isegi redelipulgast, mida nimetatakse selts- või ühiskondlikuks seisundiks. Alumistel ja ülemistel pulkadel saputatakse vaid korraks tiibu, nagu teevad kuked-kanad, ning — ollaksegi lahus, tihti ka iseenesega rahul. Kõige vastupidavamad, püsivamad on, vähemalt kiriku kogemuste kohaselt, keskkihi, keskmiselt haritud ja ka situeeritud inimeste abielud. Kas ka kiindumus, tundepeinged — ei saa väita. Seal vahetatakse südamekutse sagedasti kohusetundega välise, näiliku kombelisuse huvides. Armastus — jaa, sellel on sama palju vorme ja avaldusviise kui armastajaid.

Kinnitab nüüd arukas mees Vihtra, et kellegi tunded nooruspaleuse vastu elavaks jäid ka pärast aastakümnete-

pikkust katsumusaega ning et teiselt poolt talle vastati samaga, tuleb prantsuse aadlike lugugi võtta sootuks teisi, tunnistades, et juhtub inimesi, kes, sõites oma eluteed jaamast jaama, tassivad minevikku nagu reisikohvrit alati enesega. Ons nad normaalsed, ons nad rikkamad või vaesemad teistest, kes kustutavad endas tundelõomad, nagu kustutatakse tuled? Kuidas igritseb inimeses edasi vana tundmus uue kõrval või varjus? Uus paratamatult lämmatab endise, surub välja vana — kui tekib. Aga kui ei tekigi — kõik hilisem seisab vaid asendus-, ülekandeobjektide otsimises? Või leidub koguni inimesi, kelle süda on salvedeks jaotatud ait, kus kõrvuti säilitatakse mitmete aastate saake, tarbe korral kahmates kord ühest, kord teisest salvest? Igavene armastus — naeruväärselt, koolipoisiliku sõnakõlksuna kippus see kõlama ta kõrvus, rääkigu Vihtra, mis tahab.

Teiselt poolt — jah, leidub naisi, kes tõesti suudavad end talitseda. Ent mis armastajad on säärased! Ammugi mitte «igavesed», nagu püüab tõendada Vihtra . . . Puhtalt teo- või aruinimesed, kes teavad, mis tahavad. Või närbunud frigiidid, kes meestki maitsevad kas üksnes uudishimust või möödaminnes nagu külaline palukeksi *à la fourchette*, ilma millegi juures pikemalt peatumata, pidama jäämata . . . Kuidas nüüd nimetatigi toda õpetajannat, kellega tutvuti ühe koguduseliikme koduses musitseerimisingis?

Jaa — tunded, elamused, mälestused! Kui amorfne materjal see küll on! Kuidagi ei õnnestu meenutada naise nimegi, kes esimese lähenemiskatse oli tõrjunud küsimusega: milleks mulle seiklus, kui ma armastuselegi armastusega vastata ei suuda?

Jaa — muusikahuvid, Siber, väheldane kasv, silmad . . . Õpetaja Herk vajus rinnuli lauale, rusikad lõua all, vahtis põnevalt tühjusse.

Hei, pühade nimel, hakkan ma tonte nägema või mis?!

Vihtra kõhatas hääle puhtaks, tuli nagu enesesse tagasi: «Jah, jäi tol korral, jäi pärastpoolegi . . . Juhuslikult me kuigi sagedasti kokku ei sattunud. Pealegi, kui on kord öeldud, et segad, siis tõmbud tagasi, jääd ootama vihjet, kas või kõige õrnematki märguannet. Aga seda ei tulnud . . .

Loomulik, nüüd, kus tal puha päripidi läks, milleks nüüd mind! tusatsesin mõttes. Sõpru vajatakse hädas! Vana asi... Tema teadis väga hästi, mida tahtis. Tal võis olla nõudeid meessõbralegi, niisuguseid nõudeid, mida minutaoline ehk täita ei suuda ja nõnda iseenesest kõrvale jäetakse. Sääraseis asjus oli ta sõnaaher. Pigem tegutses kui arutles. Millest muidu nood järsud abiellumisedki. Niipalju arvasin teda tundvat. Ent ikkagi kehvalt, nagu varsti selgus.

Kevad, see imepärane muhenemise, taasärkamise aeg, ajab aastateski inimese liikvele. Leppinud talvel kõhkleva kõrvaltvaataja osaga, karu moodi koopas väherdamisega, ei saanud lume sulamise, vete vulina, särava päikese ja maa kostumise ajal kuidagi rahu. Jalad viisid õhtupooliti iseenesest äärelinnadesse jälgima, kuidas lumikellukesed, kuldtähed ja stillard peenardel päid tõstsid, värvilised õiekroonid lahti löid. Metsas pidid õitsema sinililled, teepervedel kolletama paiselehed. Ühel soojal õhtul läksin välja kavatsusega kutsuda ta Korju metsa jalutama, sinililli noppima. Aga mul polnud õnne — koputamisele ei vastatud. Avamata ukse tagant tulema pöördudes tekkis tunne, nagu kannaksin jälle vanu punase tallaga poolsaapaid, nagu kõrvetaksid need mu jalgu, ehkki kandsin häid, uusi nahkingi...

Punased kriiksuivad kummitallad! Kõik vana halb löi pahinal pähe, ning — teistkordselt tema ukse taha minna ei saanud.

Kuid nukruse venivatest päevadestki saavad nädalad.

Siis, ühel herkleva maihommikul, kui põõsad juba rohetasid, puud kõvasti pungi paisutasid ja aedades labidad välkusid, kuulsin telefonis ta kõrahtavat alti. Kas ma ei suvatseks väikest jalutuskäiku linnast väljapoole? Tal õitsevat peenraotsal tulbid, ootavat mind imetlema. Kas mul oleks pärast tööd aega?

Viimaks ometi — kutse! Tänasin — ehk veidi liigutatumalt kui vaja — ning sõitsin varakult.

Nõmme männiku värskusest, aga vahest ka ülesköetud lootustest uljam kui muidu, koputasin uksele vallatu kindlusega, veinipudel kaenlas valmis. Kuid avas Jaak, koduselt sviitris ja tuhvrites, vabandusega, et ema lipsanud hetkeks välja. Ka kasuvend Henn oli kodus, õiendas laual sirkliga. Joonestati geomeetrilisi kujundeid. Sattusime poistega kohe heasse töökontakti, juttugi jätkus, ometi

aga kibelesin endamisi küsimuse kallal: miks kutsus ta mind just säärasel õhtul, kus noormehed on kodus? Kuid seegi selgus samas — poistel oli eksami-eelne priius. Nad ei pidanudki mujal olema.

Ta tuli üsna pea, tungil kandekoti ja võrguga, millest paistsid piimapudel, päts leiba, teine saia.

«Perenaise mured, näed,» andis vabandades pakid pois-tele üle ja viis mind aeda väikest lillepeenart vaatama. Puna-valgete kevadõite kõrval eretas ta isegi oma tellis-kivivärvi mantlis kui tulp — kuigi, jah, talv oli näojume kaunis kahvatuks imenud. Kortsukesedki paistsid heledas päikeses palju sügavamadena kui lampide kumas. Lilli vaa-dates ütlesin:

«Metsas on vist praegu veel uhkem.»

«Ära räägi metsast! Igal hommikul, kui pilgu aknast välja heidan, tahaksin joosta, linnast ära putkata... Kupu nõlvakud kutsuvad, oja vulin meelitab. Kui palju sai lapsena seal hullatud, peod täis lilli, põlved porised...»

«Maalaps, loomulik.»

«Jah, aga et see ei unune, ei kustu meelest, piinab.»

«Noorpõlve elamused salvestuvad kuidagi eriliselt.»

«Ka halvad?» vilksas ta kõrvalt mulle silma vaadata oma veidral, otsekui südamesse kiikaval kombel.

«Halb — võib teinekord sügavamalegi lõikuda kui hea.»

«Ah, me oleme räsitud, äraraisatud põlvkond siin linnas. Maal, maal oleksin mina elanud üsna teistsugust elu, töö-poollest!»

«Tähendab, oleksid pidanud minema Kehtnasse, mitte Pärnu?»

«Küllap vist. Aga mis sellest enam... Ütle, kas sinu kodukoht on alles?»

«Seal elavad ammust aega võõrad inimesed.»

«Nagu paljudes, paljudes meie kodudes: võõrad inimesed, võõras elu... Kupul ka. Kolhoosnikud, ühed õige kaugelt sugulased, kaks vanakest. Kutsuvad vaatama... Mis sina teeksid? Kas lähleksid — kui oleks aega?»

Kehitasin õlgu. Kindlasti ei sarnanenud minu kodu-tunne tema omaga. Või mida oligi mul mäletada oma kunagisest lapsepõlvkodust? Üürimajake vastu madalat konnalompi ja kadastikku, lagedal sooserval, kus künkaks leivamure ja lilleks lõiktarn. Polnud kunagi mõttessegi tulnud seda vaatama minna, veel vähem mingit igatsust tundnud seal elada.

«Nad kirjutavad, et peavad vana, lagunevat elumaja minu omaks. Seaduse järgi kuuluvat see mulle. Pärija. Muudkui tulgu ja vaadaku üle, enne kui silmad kinni panevad...»

«Õnnitlen! Suvila omast käest võtta.»

Jaak ilmus uksele ja kummardas.

«Olgu, et nendele,» ütles ta mõtlikult. «Aga nüüd lähme, joome tassi kohvi.»

Poisid olid vahepeal koristanud oma töö ning katnud ilusasti laua. Tõin omalt poolt veinipudeli esile. Jõnglased hirnusid, et läheb joomaks, hirmsaks joomaks, kui kohe nii suur pudel jaoks... Neil ei keelatud maitsta, kuid ei lubatud ka isutasa limpsida. Pärast paari võileiba saadeti nad tööd jätkama. Jäime kahekesi kohvitassi juurde. Loomulik oleks nüüd olnud suu puhtaks rääkida. Aga meie keskustelu käis nagu mööda kände — viisakas sõnake ilmast, teine varasest kevadest. Ja nii igavalt, et ma juba endamisi otsisin põhjust, kuidas solvamata lahkuda. Kuid vist poleks teda tol korral solvanud jaburamgi ettekääne. Natuke istunud, läks ta teise laua juurde, võttis käekotist võtme, keeras sahtli lahti ja tuli, pani siis minu ette paki rahatähti sõnadega:

«Õiendan oma võla ära. Hilbud ümber kõrvetavad, kui nad maksmata on.»

Sel hetkel tulid poisid robinal eesriide tagant.

«Kus rahapatakas!» hõikas Jaak. «Ema, viska kino jaoks kah!»

«See on võõras raha.»

Mu käsi kerkis, et ulatada poistele viieline, saata nad kinno. Aga ema pilk sundis sellest loobuma. Pilgule järgnes kindel korraldus mitte minna hulkuma, olla siinsamas väljas, mängida palli, kui tahavad. Mulle aga tähendati, kui poisid läinud:

«Neid ei tohi hellitada. Hoia aina ohjad trammis.»

«Oled kõva käsi — ka enese suhtes, nagu paistab.»

«Pane raha ära.»

«Kui just kästakse...»

«Muidu ei julge teinekord hädaajal küsida.»

«Oled siis praegu nii jõukas?»

«Mina?» naerdi täie suuga. «Kopikakorjaja! Lisatundidega ei aja ka nii palju kokku, kui nendele röövlitele läheks... Näed ise, missugused nad mul on... Aga sinuga ma nõnda ei saa. Ei tihanud enne hästi kokkugi anda, kui

makstud... Niisugune narr tunne, et laenad raha ja siis... Ah, mis seal enam! Peaasi, et sellest võlast olen nüüd lahti.»

«Sellest? On sul neid veel?»

«Natukene.»

«Mõni ehk hädalisem?»

«Ei ole!» kinnitas ta akna alt, kus seisis ja välja vahtis.

«Selge! Näib, nagu oleks sulle kõige vastuvõetamatum minu abi, olgu või ajutine.»

«Keeruline probleem,» kõpsutas kinga, silmad ikka aknas.

Astusin ta kõrvale, panin käe ümber piha, küsisin vaikselt:

«Kas sa ei tunne, et — solvad mind?»

«Teisiti solvaksin iseennast!» hüüdis ta peaaegu tigevalt, libistas end mu käe alt välja. «Kes ma sulle oleksin?» lõi pea teisel pool lauda jäigalt püsti.

«Vabanda, ei ole selle peale mõtelnud. Või kui olengi, on sinu praeguse tuju juures tolku sellega välja tulla...»

«Siis mõtle — kaalu igati läbi,» läks tassidega eesriide taha, klõbistas seal nendega, närviliselt, nagu tundus. Kui ta uuesti lauale lähenes, seda pühkima asus, jätkas:

«Tahad sa selle žestiga ütelda, et bilanss, jäme lõpujoon...»

«Midagi ei taha. Lubasime olla sõbrad — olgem siis.»

«Austan sinu püüdu jääda iseseisvaks, sinu otsekohe-
sust, aga...»

«Mulle meeldib väga, kui mind austatakse, minust lugu peetakse. Nagu igale naisele. Jäägu mulle see lõbu. Rohkem ei tohi, muidu kaotan jõu tööd teha, vastu pidada... Sõbrakene,» vaatas ta mulle otse silma, «katsu mind ka mõista. Minu seisukorras pole kõik niisama annaminna...»

«Viskad viisakalt välja — kah seisukord!»

«Kes sind kuhu on visanud! Tule, käi igal ajal. Aga rumalused — unustame ära.»

«Teiste sõnadega: kui mees olen sulle õhk.»

«Narr!»

Laiutasin käsi: ei mõista.

«Polegi midagi mõista. Oleme sõbrad, anna käsi!»

Andsin — õige tõrksalt.

«Siiski ei kujutle hästi meiesuguste sõprust.»

«Hakkad kujutlema. Oleksin naisena väga tülikas. Rohkem küll iseenele, aga siiski ka sulle. Ka sulle... Näed ise, missugune kaaskond mul on. Pealegi olen ma niisugune, et kui juba, siis juba... Kas või üle pea pimedasse kaevu... Kas sinu süda on see kaev, kuhu võiksime hüpata mitmekesi, ilma sulle haiget tegemata? Ei! Sa pole kainelt iseendaga aru pidanud... Meie eas — mis jäävad? Ainult ihad. Aga need on kurjad käskijad, nendel üksi ei tohi lasta enese üle võimust võtta...»

«Halastamatu! Kas sa sõpru alati nii kohtled?»

«Nii või teisiti — olenevalt meeleolust.»

«Et teha teistest enda tujude mängukannid?»

«Ons see nüüd sõpradevaheline jutt?»

«Sõbrad ütlevad teineteisele oma arvamused otse näkku. Ümberringi keerutamine oleks võlts.»

«Aga kas sõbrad ei pea ka teineteist säästma, hoidma halvast, hoiatamagi, kui näevad ohtu?»

«Kes on halba soovinud?»

«See kukuks nõnda välja, usu.»

«Anun saatuselt sulle aina head!» kummardasin ta ees sügavalt.

«Suur tänu. Ära meid siis unusta!» ulatas käe. Ta linaõied olid kahvatu helgiga, luitunud, nagu varisemisel, ning neis ei vilksatanud kübetki rohkem kui viisakas sõbralikkus.

Ära meid unusta! tagusid mu kõrvus igal sammul kuni bussini ta sõnad, tagusid bussis, kus konutasin änglase mehena, kogu tee, tagusid koduski veel nii raskelt, et une saamiseks neelasin paar tabletti. Omast kohast ja oma-moodi oli tal ju õigus. Rajada perekond, hoida see koos nõnda, et ka suured poisid kui käopojad selles tunneksid end omastena — selle olin ma tõesti kahe silma vahele jätnud. Kuid teiselt poolt: sõja järelaastatel kasvasid paljudes peredes sõjaorvud meheks ja — tuldi ka toime... Kas meie siis ei suudaks? Ning lõppude lõpuks, mis osas kujutleb ta enda sõpra? Üks vana nui nurgas...!

Imelik loidus, õieti eluväsimus võttis minus maad, vaevas nädalaid. Muutusin närviliseks ja pahuraks, isegi töö. Juhtus keegi sellele vihjama küsimusega, et kas miski on viltu, ajasin kõik libedalt kevadväsimuse kaela. Endamisi aga ironiseerisin: sõber, keda kohaseks peetakse vastu võtta üksnes «meie» ringis... Kes ma talle nõnda olen ja milleks mind nii nüpeldatakse?

Pillata, ära raisata, nahka panna tema pärast tusatujuks aastaid, kraavi kihutada eluvanker, üle keskea mehena hellitada poisikeselikke unistusi teineteise sügavast mõistmisest, rahulolust, jah, õnnestki, mis pidi kõik eelnenu hüvitama nagu ime... et siis korraga kuulda: võta oma rublad, oleme sõbrad, ära meid unusta! Seleta kuidas tahad, ikkagi iseenda üle kõige seadmine, enesearmastus, ikkagi hundipass, kalk eemaletõrjumine, teise tundeelu eimiskiks-panek. Solvununa kaldusin endamisi ainsa mõeldava põhjusena võtma seda, et olin talle mehena pettunud. Teisiti öeldes: vana huvi alistati uuele, haaravamale. Lihtlabane, igapäevane lugu, olgu see sõnadesse seatud kui tahes sõbralikult...

Kevadest, mis algas ühise lillekorjamise, ilutsemise meeoludes, sai suur suvi, ilma et kordagi tihanuksin meenutada lilli või jalutuskäike. Kogu oma energia puistasin plaanidesse ja valmivatesse majadesse, ehkki vahetevahel endalt salamisi küsides: milleks sa õieti rabeled? Aga seal tulid taas hädalised, tingisid ja tellisid, ning ma ei saanud teisiti kui tiksuda edasi nagu üleskeeratud kell... Närvilisena magasin kehvalt, sõin korratult, hoolimata vähematki tervisest. Kaaslaste meenutustele, et vaja end säästa, lõikasin tusaselt: milleks? Jah, milleks? Tööpoolet tundsingi end tollest kevadpäevast peale ülearuse inimesena, sellisena, kellele miskit pole jäänud peale töö, halastamatu rabelemise teiste heaks... Juhtus teadagi ka kainenemishetki, mil kirusin end igaveseks arenematuks klutiks, töötades veidrused peast välja rookida ja täismehena elama hakata, sobitada kuskil veetleva naistutvusegi. Ent niipea kui sinnamaale jõudsin, tuli nõrdimusega märkida: armunud vanamees, sipled kui kala õnges...

Armunud — see kõlas mõtteski koomiliselt. Pani pead vangutama, kutsus kuklasse häbilõõsa. Ebanormaalne! Selles eas mehed räägivad armukestest, mitte armumisest, noomisest ennast, katsudes sel kombelgi mürki meelest välja uhta. Kuid see jäi tühjaks püüdeks: kujutlusteohjad ei andnud end hoida...

Kemlemises iseendaga jõudsin viimaks tahtmatult vana teooriani: hõlpsam viis kiusatustest jagu saada on neile järele anda. Ehitasime tol suvel üht asutuse elamut suure liiklusega tänaval ning nõnda oli üsna päripidine sõita bussiga koolimaja lähedusse, et sealt jala edasi kõm-

pides talle näiliselt kogemata teele ette sattuda. Kolmandal või neljandal hommikul sattusingi. Reipana ja säravana, juuksed tuules, kerge mantli hõlmad lahti, astus ta mulle naerunäol vastu, hõigates juba mitme sammu kauguselt:

«Tohoo, sõbrakene, mis sinuga on? Tervis käest ära või?»

Mis mu tervisega lahti oli, seda ei sobinud tänaval ega ka mujal seletama hakata. Segaduses ühmasin vaid, et kohutavalt tööd, kohutavalt...

Ta asetas parema jala ette, raskus varvastel, puuris mind õige lähedalt ja tungivalt vaadata. Säärane õelikult hoolitsev kodusus tegi otse füüsilist valu. Milleks, milleks kuradiks ma ometi end kiusan!?

«Millal sa puhkust saad?» nõudis ta rangelt.

Et sõita lõunasse, olin puhkuse meelega lükanud oktoobri.

«Mõttetus!» sõitles ta. «Pead vähemalt niipalju aega leidma, kas või varastama, et nüüd kohe, suvel päikest võtta, närve lõdvendada... Mina saan koolist reedel vabaks ja laupäeval, kui on vähegi ilma, lasen nagu vurin randa. Praegu tuline päike. Sobiks sinulegi suurepäraselt...»

«Mis sa tööruunast narrid...»

«Kuidas narrin? Oleme ju vanad sõbrad...»

Kas räägiks nõnda naine, kes sinu vastu viimase kui huviraasu on kaotanud? küsisin mõttes. Enesetunde osuti tegi väikese söösti üles. Aga kuna ma seda kuidagi näidata ei võinud, koguni veel kahtlesin ta sõnade siiruses, neid jutujätkuks pidades, seadsin kontrollküsimuse:

«Koos teie kõigiga?»

«Ei, poisid lähevad laagrisse. Kohe reedel.»

Vahtisin teda jälle kui nägemust, tärkava lootusega, mis vist pilgustki paistis.

«Mis puhkust koos nendega! Saadan nad minema, käin mõned päevad pleekimas, korraldan veidi koduseid asju, siis sõidan maale, et paar nädalat üksinduses närvi kosutada.»

Kiitsin plaani toredaks vihjega, et oleks veel parem, kui ta mind järgmisel nädalalõpul külla kutsuks — maale nimelt.

Selle jättis ta kuulda võtmata. Võõrad inimesed, ei tasuvat rääkidagi. Ja lisaks hirmus tuhin kord ihuüksi kodjata

lapsepõlveradadel, kõike kunagist meenutada, kuskil karjamaamäital kas või peatäis nuttagi... Aga laupäeva suhtes leppisime pikemata kokku, leppisime, nagu poleks vahepealseid tumeda taevaga kuid olnudki. Või tõesti polnudki neid, oli üksnes minu riivatud enesetunne, kujutlused arusaamatusest? küsisin eneselt segasena, kui ta läks, kätt lehvitades ja tuulest viltuse juuksetuka alt mulle läitvaid pilke saates.

«Tule siis hommikul kohe, et päev saaks pikem!»

Et see päev pikk saaks — seda poleks vaja olnud kinnitadagi. Hommikul olin koos töölistega tellinguil, tegin korraldused, mis teha, enne kella üheksat juba büroos. Poole kümneks olid hädavajalikud allkirjad antud ning portfelli, mis todapuhku pungitus rannavarustusest, mitte kaustadest-paberitest, näppu haarates läks üks vastutav ehitaja õhinal tööluusi... Taevas seisis sügavsinine ja pilvitu nagu tellitult, päike lõõmas täies tules. Saagu see päev, olgu ta siis lõppematult pikk! Astusin esimesse ettejuhtuvasse takosse, ütlesin aadressi ja lisasin: sealt edasi Klooga randa.

Juht ahaatas ja võttis kiirust.

Las minna!

Veerand tunni pärast jäi linn seljataha — jäi kui kaduvik, kuhu vaadatagi ei meeli. Lahtisest küljeaknast pahises sisse värske sõidutuul, mängitas ta vahakaid lokke. Päike helkles käsivartel ja kätel, mis sujuvalt, otseku endi painduvust nautides püüdsid jonnakaid juukseid korrale kutsuda. Sealjuures vilksas käsivarre kumeruse alt mulle silma vaadata ning sõitles vaikselt, huuled veidi torus, tehtud pahurusega, et milleks säärane laiutamine, oleksime võinud sõita üheteistkümnese rongiga. Kuid aimasin, seesmiselt kohus ta tänulikkusest. Seda müksas aeg-ajalt ahtake õlg, sellest säras käsivars ja tilluke rinnapaljandiki lõua all. Usalduslik, mured äraheitnud inimene, kes sirutub hunnitu suvepäikese poole. Hoopis teine, teistsugune kui oli paar päeva tagasi, võib-olla alles eile, täna hommikul.

Esmakordselt aastate järel esitasin enesele küsimuse: kumb temas õieti domineerib: hea ema või armuke, madonna või hetäär? Kuid kohmetusin ise oma riivatusest. Kas leidub naist, kes oleks puhtalt ainult see või teine? Milleks urgitseda! Vajame kõik teist omasugust, vajame samuti kui õhku ja päikest... Jah! Õlg sõbrutses õlaga,

silma uppus aeg-ajalt silma. Nii salasügavad olid nad täna, need linaõied. Ning nende sügavuses virvles hellitlev naeratus, ema naeratus lapsele, kelle tilluke näpp vallatleb õrnusi sosistava huulega. See anduv naeratus silmasügavustes meenutas üht kauget suvepäeva, väga kauget ja kallist, mälestus aga tegi rambeks, peaaegu hardaks. Sõnatauna tuiskasime suurde suvelööma. Nagu ööliblikad tule poole. Midagi küsimata, küsida tahtmatagi eneselt või teineteiselt.

Kitsa harutee suult saatsime auto tagasi, pöördusime metsa. Sinna, kus mändide all kõrguvad samblahaljad künkad, mis rannalagedal üle lähevad kibuvitsatihnikuga liivadüünideks ja kuhu tööpäevil haruharva eksib mõni üksinduseotsija. Kuiv sammal krudises jalge all, karge tõmme merelt paitas põski. Mõnuses rauguses, kuub lahtiselt õlgadel, portfelli käes, järgnesin talle, õigemini ta paljastel säärtel mänglevatele päikesehelgahtustele.

«Kui toredad mehed!» poetas ta vaikselt üle öla nagu saladuse.

Kuid polnud minul tol hetkel õiget silma ei metsa ega taeva jaoks. Minu nägemismeelt paelus taas tema sammudeks eraldamatu ühetasane minek, põlvini kanarbikus ja võsas, mis meenutas hirve kuulmatut libisemist läbi tihniku... Ta libises ja liugles, aina kaugemale, aina sügavamale üksindusse, viies mind kui nähtamatul väel endaga. Kaua me nõnda käisime, kuhu just välja jõudsimme — selle üle aru ei peetud. Mets lõppes, algas lage rand üksikute kaharate sangleppadega männiku serval. Seal kergelt kahisevate lehtpuude all seisatasime teineteise kõrval kui hälbinud, kes ei tea, kuhu sammud seada.

«Kas sinna?» viitas ta randvalli varju, kus kasvas kibuvits.

Noogutasin tummalt. Tummalt tõusime luiteharjale vastu sinkjalt veiklevat mereselga valge liivajoomeruumistuses. Rand oli tühi, harvad suplejad eemal paistsid väikesed kui vesikirbud. Kibuvitsapõõsaste vahel lohukeses, mille põhja kattis pehme samblikuvaip, servadel aga hõõgus tuline liiv, jäi ta seisma.

«Kas pole kena koht?»

Panin käed ta õlgadele, ütlesin sügavalt silma vaadates:

«Sinu päev, sinu koht, sinu — kõik...»

Ta kirkastes silmades ei virvelnud naeratus, neis paistis vastu mustavat meresügavuste tõsidus.

«Meie,» vastas ta lühidalt, pilku ära pöörata.

«Meie,» kordasin hingeõhuga, langetades käed.

Õnneaimus jahmatab samuti kui õnnetuselöök. Seisin, kõik meeled avali, korraga otsustamis- ja teovõimetu. Üksik mumm laskus kibuvitsa roosale õiele, kummardus ja rüüpas kebjast karikast. Rüüpas ühest, teisest, kolmandast ja — sumistas edasi, kaugemate juurde. Jälgisin teda, kuni ta kadus, silmad liiva helendusest pimedaks jäid. Õied puhkevad ja ootavad, mesilased tulevad ning rüüpavad... Sügisel on õite asemel punased seemnerikkad marjad. Sügisel tulevad linnud, pillutavad kaugele seemned. Ja elu ringkäik algab taas — taimekene, õis, mesilane, seeme, lind... Jajah, koht oli tõesti tore: liiv, põõsad, varjav randvall, selle taga säbrulainetes helklev meri...

Kui pilgu kaugustest tagasi sain, leidsin ta katmatult kummuli supellinal, lahtiste juustega pea kõverdatud käsivarrel. Tuka alt minu poole vilksates palus ta:

«Ole hea, too mulle mõned kaseoksad!»

Tõin ja rapsasin lehisekimbuga õrnalt ta ristluid:

«Leili on, läse vihal käia.»

«Issand, lõhnavad tõesti nagu värsket viht!»

Kiskusin riided seljast, laskusin ta kõrvale. Lebasime sõnatus rauguses, kuumudes päikesest ja liivast. Ta keeras end selili, kattis silmad, rinnad ja häbeme kaselehistega. Aga puhuti üle luite tulevad tuulehood pühkisid need ära ning käel oli tegu hõreda katte tagasikorraldamisega. Minu silmal ta nõtket kätt ja sileda naha imetlemisega.

«Maadled tuulepoistega?» kergitasin pead.

«Flirdin nendega... Las ma täna veidi flirdin tuule ja mere ja päikesega. Nii harva saan ju nendega kokku...»

«Nagu minugagi...»

«Sinuga? Ega sa neile kade ole?»

Pidin ma kade olema? Neist ülivägevaist ja igiarmastatuist olin ma hetkel talle lähem, oma puusaga otse ta õhetava puusa veeres, õlaga peaaegu õlas kinni, tundes tema tuiksoone löögi enda omaga segunevat ning otsekuu mind sütitavat. Pidin ma...

Tuul ei andnud okstele asu. Ikka ja jälle nihutas ta nad kohalt ära, ikka ja jälle käis käsi oksti paigale õiendamas. Kas see käsi käis üksnes katmise huvides? Sellest vallatust mõttest ergutatud, astus minu käsi salanõusse tuulega ning oksakesed pudenesid nüüd ära ka teisalt, vahetpida-

matult. Ühel säärasel retkel jätsin käe meelega ootele, tema oma tabas selle ja mind hoiatati etteheitega:

«Sina kelm!»

«Kas ei või mina sedasama, mis teevad tuulepoisid?»

«Ei — sedasama tõesti mitte,» ütles ta unelevalt, oksad silmil.

Ühtepõimunud käed mänglesid õrnas võitluses, siis läksid iseenesest lahku ning kohe tundsin kõiki ta kümnet sõrme kahlavat tigidalt enda juustes... Sealsamas päikeselõõsas ja tuulepaituses haarasime tuhinal teineteise järele... Sellest, kuidas ta mind hoidis, täie suuga suudlustele vastas, avasilmi, loitval pilgul silma vaatas, neis otsekui sedasama otsis, mis temas eneses lõõmas, mõistsin, missugune leek lahvatas mulle vastu väheldasest, aga sitkest kehast. Inimene ei saa jääda poolikuks looduse suures täiuslikkuses.

«Kasekesed, näe, ära räsitud,» korjas ta loiult neid tagasi oma kohtadele.

«Tuule- ja päikesepoisid...»

«Jah, tuul ja päike ja maa... Minu maa ja sinu maa... Meie kahekesi selle õndsuse süles... Issand, sa oled siiski helde!» õhkas ta sügavast südamepõhjast, mõlema käega paitades seda liiva, kus lebasime, maad, seda kõige oleva ema, meie all. Ning mulle tundus ta isegi hetkel osakesena tollest suurest, igiviljakast, mille sülest võrsub ja pakatab kõik elav. Lebasin rinnuli ta kõrval, täis aukartlikku heldimust selle vastu, kes ise on kui maa, kõiksus. Ja arvasin nüüd, pühapäevasena, tükkis paremini mõistvat tema väljakutsuvust, trotsi, tema tegumoodi ja sõna, isegi ta ootamatuid meheleminekuid, lastesaamisi ja laste igal tingimisel ise üleskasvatamise kirge — mõndagi, mille mõistmist seni oli seganud argipäeva vahesein meie vahel. Ilmselt oli see elutunnetus, mis lähtus mulle võõrast väest, sügav naiselik tung eneseteostamisele viisil, mida mees hästi ei käsita. Samal ajal kui ta vaevleb endauhkusest üleslõõtsutud kujutluste kütkes, otsides õigustust ja äraoolu oma tundepingele, raputavad naist loomusunnilised rajud kui maavärisemised, mis hoobilt muudavad kõik teiseks. Nõrgemad neist ehk talitsetakse tahtejõuga. Ülivõimsad aga haaravad tervenisti kaasa, teevad tühjaks nii tahte kui mõistuse hääle, ning siis läheb kõik, nagu läheb... Kas või pea ees kaevu... Ahvatlev ja oisutav, habras ja väeti, sai ta mu silmis äkki mõistatuslikult pelutavaks...

Kas on mehe vallutussihiline iha üldse kõrvutatav naise kõikelämmatavate meelaste pursetega? Kas meie saatus sellepärast ei kujunenudki sääraseks, nagu kujunes, et üks meist on tasandikkude taltsas kündja, teine tormitsev mäeronija, kes, kohkumata tagasi kuristikupõhjade või kaljutippude ees, läheb, kuhu loomusund viib? Kust võtab ta selle uhkava jõu, millega astub kõigele vastu nii loomuliku lihtsusega, ennastunustavalt? Ja milleks võiks olla temale see kaunis päev? Lahendus või — taas üks meeled vallanud sööst?

Jäta, ütlesin enesele. Päevalt ei tohi rohkem nõuda, kui ta pakub. Heldust ei kiusata.

Läksime käsikäes vette. Suplesime, huikasime, pritsisime teineteist vikerkaarte kummudes me kohal. Hullavad noored omavahel... Tubli ujujana võttis ta suuna merele, läks kui veelind, nokk põiki lainesäbru, aina kaugemale ja kaugemale.

«Kas teeme üle, mis? Sinna ja tagasi?» nõksasin peaga avamere sinetuse poole.

«Lähme sugulastele külla!» lõõpis ta vastu, silmad säräl. Aga tegi sealsamas pöörde ja lisas: «Kui oleksid veel õndsad Kupu järve ajad, kus kujutlused olid elu sisuks ja elu ise üksainus suur muinasjutt...»

Aja- ning eluküsimuste ümber keerles jutt ka siis, kui olime tagasi rannas, oma põõsastevahelises pesalohus. Ta kinnitas end lihtsalt olesklevat, pühenduvat hetkele, sellele kaunile päevale, mitte mõtlevatki homsele, edaspidisele. Kõik on nii üürike, ebakindel ja muutuv, milleks vaevata end targutustega eilsest või homsest? arutas ta, huul pisut torus, nagu pahuksis.

Palju on siiski meie eneste teha, vaidlesin.

«Kui on, miks sa siis pole teinud? Miks mina pole teinud? On läinud, oleme lasknud minna enestega, nagu läks... Liblikad, tuulte tõugata — seda me oleme.»

Inimesel on minevik, on tulevik, mida ta ikkagi ka ise, oma jõudu mööda kaasa kujundab, ajasin vastu. See osatas hella kohta.

«Minevik!» hüüatas ta. «Kokkuvarisenud unistused ja vaev — ei midagi muud... Tulevik — ähmased allamäge rulluvad päevad. Mida võiks oodata sealt? Aina töö, rabelemine, kohustused. Suudad sellest pisut rahuldust leida, on hea, ei suuda — tuia mehaaniliselt edasi... Üks elujärg on möödas, teise nägu segane ja räämas-raamas...»

Nagu mõni ehitustander, kus ikka ja jälle seinad maha kistakse, viilud-kelbad ümber tehakse, ilma et hoone õiget ilmet võtaks... Kuule sina, ehitaja, miks on see nõnda, miks sa uut maja valmis ei tee? Või paistab see üksnes mulle nõnda, et kõik on poolik?»

«Oled paljunõudlik. Kas oleneb siis valmissaamine minust, sinust või kellestki teisest üksikult?»

«Selles vist häda seisabki. Kõik rügavad üldise nimel, üldise heaks, ilma isikliku huvi, aga ka püüdet teha just seda, mis oleks nende ainuline osa. Ning keegi ei saa teisti, mitte keegi...»

«Võta mustad prillid eest ära, vaata ringi.»

«Ma vaatan, otsin, ei näe ja kipun ära väsima...»

«Vara, natuke vara väsid.»

«Oh sind, idealisti! Inimene sirutab tiibu, ega ta sellepärast veel lenda, ehkki tahaks...»

Need mollis meeolud ei meeldinud mulle. Püüdsin juttu tagasi pöörata lähedamatele radadele.

«Kas ei ole siis õnn maitsta niisugust päeva nagu tänane?»

«Millest ma siis... Kui hilja sa mind kuulda võtad! Oh sind, venimust!» sasis ta valusalt mu juukseid.

«Rahutu hing. Kellele või millele küll lööb sinu süda?» surusin kõrva nagu kuulatlev arst ta rinnalehe kohta.

«Kõigele,» silitas ta käsi ahnelt mu pead. «Ivake vahest ehk ka sinule, sa tõsidus ja rangus...»

«Ainult ivake?»

«Palju ei saa. Meie ei ole kumbki enese päralt, olgugi et korraks kõik muu unustame...»

Unustades ilutsesime oma suveharjapäevas, selles, mis oli meie, igas mõttes ja mõõtmes; meie, hetke isandate jagu. Hetke, resoneeris ta raugelt, sest homme ollakse taas teised... Homme elatakse jälle kohustustele, läheb kumbki nagu hobune oma rangidega, kes peab vedama seda koormat, mida on pandud vedama... Samasugune paratamatus on vedada nagu eladagi, ole sa õnnelik või õnnetu selle juures... Ja ehk nõnda ongi lõpuks õige. Inimene ei saa elada ainult iseendale, siis ta polegi enam inimene...

«Ei, ta vajab teist enda kõrval,» lisasin.

«Unusta, sõbrake. Unusta ja ära nukrutse. Mina — ma ei ole rohkem kui üks ahne südamega naine, kes sagedasti sugugi ei tea, mis ta tahab või ei taha...»

«Oled paljus teadnud.»

«Ja paljus ka kohutavalt eksinud. Kohutavalt!»

«Ka minus?»

Ta käsi sulges hellalt mu suu:

«Sellest ei räägita — täna, meie ühispäeval...»

Päike, punane ja madal, otsis kohta, kus merre sukelduda, kui rambetena ja loidudena lonkisime tagasi üle nõmme — jaama. Rong oli pooltühi. Istusime kõrvu hämarasse nurka, õhetades nahakurdudesse kogunenud päikesest. Ta leidis kotist pakikese biskviite ning hakkas neid söötma. Ikka endale ja mulle vaheldumisi, nurisedes ise, et jään temast maha, olen liiga aeglane sööja...

«Arvasin end vahel olevat liiga kiire, pidasin seda puuduseks.»

«Pole sul viga midagi, päris paras!» vastas ta naeruga, millest läbi kõrahtas kaudne vastus ühele minu küsimusele rannas. Ning rahuldatuna mälusin magusat, mis ta mulle suhu pistis, sealjuures vahetevahel nagu kogemata pead mu õlale lastes.

«Saadan sind,» ütlesin tema jaamas.

«Pole vaja. Pean omil jalul käima. Alati ja igal pool...»

Vastaslauda, vaguni teise seina äärde olid vahepeal istet võtnud nooruke püstise kuklaga naine, kelle blondeeritud parukas lainetas õlgadeni, ja keskealine rinnakas mees. Naine kandis sinist kootud kostüümi, mees triibulist pruuni ülikonda. Ta oli laiaõlaline, toimeka rühiga, näivalt inimene, kes teab, mis tahab ja teeb. Naine vastuoksaks jättis mulje seesugusest, kes ennem kihus teo kui arupidamisega hakkama saab. Nad lõpetasid õhtulist likööri ja kohviga. Keskustelu käis pauside-pidurdustega, millest kostis vaid katkelisi sõnu.

«Et kauaks... sina... ei usu,» ütles mees naeru kiskudes.

«Müüdnud mõrsja... minevik!»

«Aga... mees... pressib peale... peenike pere...»

«Nonoh... jäme ots... Ise elada... natuke lõbu... suurlinnas...»

«Elu seadus... karda...»

Naise piht tõmbus eriti jonnakalt sirgu.

«Orjapidamise aeg... lollide jaoks...»

«Kergemeelne... lapsik kujutus...»

«Tean ise . . .»

«Rumalasti . . . kui oleks ikkagi . . .»

«Oma asi . . . Pole . . . nõuandjaks . . .»

«Vabanda!»

«Palun.»

Nähtavasti ei maitsnud naisele enam miski. Ta tõusis ja kõndis sõna lausumata ukse poole. Mees kergitas end kor-raks, kuid vajus siis tagasi istmele — üksinda kahe täis-klaasi juurde.

Mis seal juhtus? Reageering teise poole ootamatule abi-ellumisele? Rongis võib igasugust ette tulla. Sõltub juhuse mängust. Lapsest keelduv naine — kas pole seegi üsna igapäevane? Praaki ei tehta mitte ainult tööstuses. Palju sagedamini tehakse seda südames ja meeltes, koguni kurja tahteta, lihtsalt niisama. Ja isegi siis, kui kuuluta-takse kõlavalt: omil jalul, alati ja igal pool omil jalul . . .

. . . Alati ja igal pool — seda Vihtra tõesti omast peast ei korranud, välja ei mõtelnud.

Alati ja igal pool — kust küll võisid imelikult tuttava-tena kõrvu jääda need iseteadlikud, uhked sõnad?

Sõrmed tihedas mustas parukas, käsipõsakil laual, sil-mad vidukil, pingutas Taran aju, et puurida auku sellesse, mida nimetas endamisi unustuse soomussärgiks.

Peatoimetaja, kes kippus suurustlema lehe olevat ise-seisva, ütlevat alati ja igal pool oma arvamuse? Lori! Pol-nud lehel omi jalgu ega peal oma pead. Tillukese juhtlause esiletoomiseks keerutas kokku terve voruka — teistelt lae-natud mõtted . . . Naine, kes töötas kaubastus ja elas omal eelarvel, nagu kodus naljatleti? Tema stiil oli teine — ümaram. Tädi? Võimatu. Ülalpeetav vananimene nõnda ei räägi. Ometi olid sõnad valututtavad, nagu täna kuul-dud . . .

Pikkamisi kerkis kuidagi ositi silme ette üks muusika-rahva juubelipidu. Külalisi vastastikku tutvustada ei läbe-tud, selle-eest aga öeldi palju hoogsaid tooste, kergitati klaase ja vihuti kõvasti tantsida. Tantsis ta isegi hommik-ööl naiseга, kellele tegi ettepaneku sõita koos koju . . . Kas seal, keset ööd, talle ei kõrvetatudki: alati ja igal pool omil jalul?

Kohvikusse ilmus ta, nagu lubas. Maitstes klaasikese veini, lobises tühjast-tähjast ja läks, nimetamata nime, tea-

tamata silpigi oma isikust. Keskealine, elutark, löögivalmi sõnaga. Tagasihoidlikku kasvu, aga sitke nii kehalt kui vaimit. Temaga oli mõnus ja kerge vestelda tundmatunagi, veel kergem tantsida. Järgmisel kohtumisel restoranis oli ta naist noolutanud kinnitusega, et vaevalt keegi hoolib kindlatest jalgadest, kui pööningul keerutab, saanud aga vastuseks: proovitagu, kui sõnu naljaks peetakse... Ta oli üritanud külalist katsele panna, tellinud üht ja teist maitsvat, kehutanud rüüpama. Aga vallatu jäi vallatuks — tantsis sama hasardiga, ühtviisi elevuses, ümises tango-viise kaasa, pajatas naljalookesi lastest, naeris ja nokkis, et mehedki pole rohkem kui suured poisid, kes arvavad end kõigeiks võimelised olevat, ülbed juntsud...

«Teie ei taha ometi tõendada, nagu oleksid teil endal lapsed, pere, kandideeritakse vanaema tiitlile?»

«Olekski ehk põnevam. Püüate ju näidata, nagu huvituksite minust — kui ei teeskle,» anti särinal vastu.

«Kuradi päralt, kes te olete?»

«Üks naine, nagu ikka.»

«Kui mitte nõid?»

«Nõiad panevat endasse armuma.»

«Kust teie teate, et mind pole pandud?»

«Vist olete unustanud ütelda.»

«Tõepoolest nõid!»

Kiindunud, jah, otse narrikesena, oli ta vist juba juubelipeol. Kas muidu tundmatu naisega kohtumisi oleks määratud, salatsemisi talutud! Temas oli võlu, mida igatsesid enda ümber lehvimas tunda. Kuid too «nõid» paiskas nii ülemealikusse tujju, et ei mäletagi õieti, kuidas kõik lõppes... Juba see, et Vaike — nii öeldi nimi olevat — viimaks ikkagi sõitis, tegi nalja. Kindel võidus, mängis ta autos operetitenorit, panemata tähele, kuhu sõideti. Märkas ainult suurt maja, kui masin peatus ja kaaslane välja lipsas. Oli järele rutanud, katsunud ärajooksjat peatada, aga saanud nagu märja kaltsuga näkku:

«Loru! Lakute end täis ja siis käperdama.»

Vabandustele vastati jahedalt:

«Omile jalule, seltsimees! Alati ja igal pool, mõistate!»

Alati ja igal pool...

Snepperlukk klõpsatas kinni ning ütleja kadus.

Kas tõesti oli see sama naine, kellest jutustas Vihtra? Kaks inimest ei saa ju rääkida täpselt ühesuguseid sõnu...

«Jah, poisid,» võttis Vihtra jutuotsa uuesti üles. «Peame end arukateks ja ettenägeliikeks. Oleme aga samasugused kui kauged esiisad kuskil koopas... Usu ja eelarvamuse pimedusega löödud. Petame ennast kõige sagedamini oma kinnisideedega...

Minu teekaaslane arendas oma lugu edasi umbes nõnda.

Ammu harjunud tema eripärase viisiga kõrvalt silma vaadata säärase anduva tähelepanelikkusega, millesse on keskendatud naise kogu tunnustus, tahe kaasa elada, kaasa tulla mehe iga väiksema kui tundevirvendusega, jahmusin märgates, et ta kuulab mind vaevalt, õieti adumata seda, millest räägin... Olin mina väärkujutluste võrgus või oli tema ootamatult muutunud?

Viimasest peesitusest tema lembuses seal vagunis, kus ta mind kui last söötis, oli möödunud üle kuu. Ta sõitis kohe maale ja jäi sinna puhkuse lõpuni. Jälleenägemisel, sügavalt päikesepruunina, värskena ja reipana, tundus ta teovõimsa spordipiigana, hoolimata oma aastatest. Tahtmata saatis mu varjatud pilk iga ta sammu ja liigutust. Nüüd, pärast suveharjapäeva, igatsesin eriti toda tema südamepilku, mida eeldasin kuuluvat üksnes endale. Ent pilku ei tulnud, seda nagu ei olnudki enam. See imelik salaside, millega tema näis osaliseks saavat minust ning mina temast, oli kadunud. Ta rääkis minuga nagu iga teise vestluskaaslasega, ühega paljudest. Mis on lahti? Aima-sin muutuse saatuslikkust, söandamata ometi sellele vihjata. Sest mis loevad sõnad, kui puudub tundepinge!

Ta rääkis soravalt, rääkis üksikasjalikult seenelkäikudest vanades tuttavates metsades, puravikuperekondade suurusel ja riisikaseltsingute rohkusest, jutustas, kui vastutulelikud olnud sugulased, kui lahked naabrid. Ent jutus puudus hing, lähedus. Kõigest pajatati nõnda nagu juhuslikule reisikaaslasemale oma kodukanti kiites, selle metsade uhkust ja rikkust kirjeldades. Pigem ajatäiteks kui meeoleude, elamuste tutvustamiseks. Naistel on isäralik viis palju sõnu teha siis, kui nad vähe ütelda tahavad. Et kas või pääseda taolisest tundest, pärisin:

«Aga majaga — kuidas jäi?»

«Issand, polnud aega jännata!»

See kõlas peaaegu pahandavalt. Et milleks segatakse end tema asjadesse. Ütlesin, kui vajad abi, lase kuulda. Iga päev ju kokku ei puutu. Ja seadsin tulema. Keelitamata, vihjetki tegemata viivitamiseks saatis ta mind ära. Nagu

asja-pärast-käigulist, kes kutsumata tuleb ja käskimata läheb — kohe, kui hädavajalik öeldud.

Mõra. Jälle viirastus mõra selles, mida olin harjunud juba ehedaks pidama. Mis põhjusel — pärast uhket ühist päeva? Kas tõesti astub edasi nagu hobune aiste vahel?

Väliselt jääme kokku puutudes endist viisi sõbralikeks. Harjumuslik käepigistus, möödaminnes sõnake siit-sealt. Ent ometi hõljus õhus küsimus: mis see on? Naise ülasjalikkus paneb mõtlema, tema kainus arastab, kutsub esile kahtluse. Sest ka meie, mehed, saame naise kaudu osaliseks mõnestki, mis meil enestel puudub, milleni me ise otsekui ei ulatu. Niisamuti kui naised meie kaudu ja varal tunnetavad üht osa neile muidu tunnetamatust. Jäin äkki nagu milleski vaesemaks, tõmbimaks, vähem-tajuvaks. Oli see temaga samuti? Kas olime korraga astunud üle selle piiri, kus kõik tundmatud muutuvad tuntuks, teineteisele enam miskit pakkuda ei suudeta? Või seati eesmärgiks just vältida piirini jõudmist, taheti sellest hoiduda? Sõnagagi mõista andmata, mida taotles, sundis ta mind kogu oma olemisega jälgima kummalist meievahelise argistumise protsessi. Õigemini pühapäeva hääletut suremist meie roostetagis vahekorras. Pühapäeva surm — nõnda ma seda endamisi nimetasingi. Ja olin põnevil, kas tajub seda ka tema. Kuid ta ei avanud kaarte. Läks vahel sõnakaks, vaidles turtsatades vastu või — libistades mu sõnad kõrvust mööda, vaikis. Vaikis või rääkis, aga mitte sellest. Näis, päris teadlikult ja meelega.

Kord jälle sisse astudes leidsin ta, ajakiri käes. Ütles just lõpetanud olevat huvitava lühipala ning kehtas mindki lugema — sealsamas, tema juures. Väike külaelu idüll — nii ma lugemist käest pannes tähendasingi. Ei ava midagi, ei vii kuhugi. Tühine.

«Naljakas,» kehtas ta puudutatult õlgu. «Kas peab siis kõik sõnadesse laduma, mis südamel pakitseb?»

«Hädavajaliku ikkagi.»

«Naljakas!» hüüatas ta veel kord kuidagi kajatult, muratud häälel, ilma kõrahtava kaashelita. «Jutuke on igati selge. Kuidas sa ometi ei taipa?»

Nukra helgiga naeruvine, säärane, mis meenutab ema muret taipamatu poja pärast, lipsas üle ta näo. See naeratus avas mu silmad. Assotsiatiivne pildike: hulkumast naasnud kõutsiga sõideldes pragab naine joomal meest,

kes samuti kui kass ei oima ajalt koju tulla... Jah, kui kõnelevad hoiakud, suhtumised — milleks otsesõnu! Tundsin ma end tol hetkel rohkem kõutsina, kes mehe pähe võtta sai, või mehena, keda pandi kõutsiks, — mine tea. Igatahes mu enesetunne sai uue müksu, ehkki ei teadnud end tema suhtes olevat koormanud vähemagi patuga... Või ehk tuli seda võtta hoopis teenäitamisena, juhatamisena kuhugi, kuhu ma ise polnud märganud samme seada? Ta lõpetas mu kemplemised tähendusrikkalt:

«Loe rohkem mõtteid kui ridu. Sõnad, ah sõnad — need nagu käedki — on tihti lihtlabased tööriistad...»

«Käed?» üllatusin.

«Jah. Neid ei pese kunagi päris puhtaks. Ikka on neil mingi lõhn juures. Nagu sõnadel kõrvalmaik...»

Kas tahtis ta ütelda, et sõnu lasendamatagi on asi selge?»

Sõnad on labased, sõnad määrivad, pingutas õpetaja Herk, äkki tulierkvel, mälu. Kus, missuguses olukorras kuulis ta sama avaldust? Arenenud kohamälu manas ta teadvusse alati eeskätt sündmuspaiga. Tuntud supelranna kaugem idapoolne serv, põhjaranniku sinisinine taevas kõrvetava päikesega, raugelt liiva lakkuv laine, ta ise ja tema... Jah, toosama sõbra naise kooliõde, kellega viimase korteris joodi mõned kohvid ning lõpuks salamisid määrati kohtamine. Millal esmakordselt nähti — seda enam hästi meelde ei tuletagi. Igatahes tutvuti sealsamas majas. Ent ta mälust ei kustu naise tütarlapselik olemus, ta sujuv samm, vetruv kõnnak, mis otsekui avatles, kutusus. Herk on ikka ihalenud graatsiat, olgu marmoris, pronksis või elavas kehas. Ta ei suutnud kuidagi maha suruda huvi lese vastu, kelle iga käetõste või kaelasirutus meenutas luke — uhedamat lindude hulgas. Sõnades reserveerituks jäädes oligi ta silmadega meelitsenud naist kui ilmutist nõnda, et see pidi mõistma, viisakale huvile vastama viisaka koketeriaga, lubama lahkumise eel — kui hetkeks omavahele jäädi — õrnalt kätt suudelda ning kohtudagi, sest imekombel oli puhkepaik sattunud ühine... Puhkekodusse, sadade silmade sihtida ei kõlvanud ju otsima minna. Nii sosistati rutus, et jalutatagu teisipäeval (vestlus toimus reede õhtul) päikese kõrgseisu ajal piki veepiiret itta, tingimata kohtutakse seal sellega, kes

samal ajal luusib mööda sedasama joont idast läände. Möödaminek on võimatu, merepiire ise viib kokku...

Nõnda oli ta rääkinud. Lesk oli teda kuulanud naeratu-sega suunurgas, kuid mitte tõrjuvalt. Edasine osutus ime-lihtsaks. Tuttaval Rakvere ökonoomil oli rannas maja, kus suviti elaski. Polnud probleem ilmuda esmaspäeval kohale ning paluda nädala lõpuni peavarju. Ajutisele peatujale antakse seda alati. Ilmadki sundisid vee äärde. Nii sobis kõik kenasti.

Ferdinand Herk polnud päris kindel. Ikkagi pindne tut-vus. Aga ta tuli. Täpselt keskpäeval kohtusid nad vee-piirdel, plaazist idas. Naersid mõlemad kui vallatusega hakkama saanud noored ning jalutasid kaugemale suve-lõbude maitsjate massist. Seal, jah, just seal too graatsiline lesk paiskaski talle näkku oma otsuse sõnadega... Sõna-dega, mis pidid olema labased...

Juba gümnaasiumipäevist end võitjaks pidama harju-nud Ferdinand Herk ei suuda toda päeva unustada. Kõik arenes reeglipäraselt, iga üksikfraas normaalse töotus-rikkuse ja lubavusega kuni... Jah, kohtumine toimus mõlemapoolse rahulolu tähe all. Ilmselt ei võetud lepet naljatusena. Säärane mulje Herkil tekkis. Vastavalt jala kergusele võis ka naise meelelaadi eeldada kerksaks. Sile-dal veepiirdel kepsles ta tantsusamme, kellestki välja tegemata, nagu oleksid nad Aadama ja Eevana kahekesi sellessinatses salakavalas maailmas. Kitsas paljas piht, õhukeses päevitusriietuses ümarused erutasid juba teel sedavõrd, et kärsitust tuli taldutada vette-pöördumisega. Naine mängis meeleldi kaasa. Ta ujus vapralt kõrval, ujus rinnuli ja selili, siis hüüdles ja pladis-tas nõnda, et Herkil juba kahtlus südamesse puges, kas pole mitte tegu mõne end soliidseks maskeerinud daami-kesega, kes... Polnud ju taibanud (ega riskinudki) sõb-ralt pärida, selle naist usutleda kooliõe eluviiside asjus, nagu tavatses ikka teha, kui... See kõik oleks reetnud, äratanud soovimatut tähelepanu. Nii tegutseski tormakalt. Ent ta rahunes kohe, kui ühiselt valitud pleegitamispäigal, välukesel põõsaste vahel, luba küsis märja riide äraheit-miseks. Vastati asjalikult, vähemagi edvistamiseta, et põõ-sastes ruumi küll.

«Aga teie?»

«Mina teise põõsa taga — loomulikult.»

Ja lipsatigi kohe varju.

«Valusad,» oli ta põõsasse puutudes kurtnud.

«Valuga toovad naised lapsi ilmale. Mis teavad mehed valust?»

Nii vahetatigi kasinad riidehilbud häbelikus tagasitõmbumises, nagu kunagi vähetuttavate juures. Üksnes sedavõrd pani Ferdinand Herki valvas silm tähele, et kaaslane liivale laskudes jättis rinnakatte paelad nõöpimata.

«Lubate aidata?» katsus ta end vajalikuks teha.

«Ma ei vaja abi, vajan päikest. Puhkeaeg on lühike, tuleb kasutada iga tundi. Ning ma oleksin tänulik, kui lebaksite uudishimutsemata, silmad vastu taevast.»

«Tõesti või?»

«Tõesti, tõesti. Teil kulub juba ameti kohaselt vahel silmad sinnapoole seada... Ja pealegi, naise kehaehitus nagu ikka. Ei midagi eriskummalist.»

«Iial ei või teada,» oli ta end õhates seadnud nõutud asendisse. Mitu ilusat priipäeva ees — tormamine oleks kurjast. Õndsad on pikameelsed, lohutas ta end kõnekäänuga ning pani käed pea alla. Kuna ta oli kaaslasest pikem, eksis pilk paratamatult sinna, kuhu keelati vaadata. Ning taas sai võimust kuri. Vidusilmi valvas ta, et tabada ehk naisegi vastu-uudistamist, mis võiks olla signaaliks. Et aga teine lamas täiesti päikesele andununa, vähematki huvi näitamata, võttis ta katkenud jutu üles.

«Teie, vabandage, meenutasite teatavaid valusid. Aga teie ise neid küll talunud ei ole, ainult kuulnud.»

«Millest te seda järeldate?»

«Tunnen pisut anatoomiat.»

«Muide, kas me ei leppinud kokku, et jätame seda sorti teadmised endale.»

«Vabandage, olen ju mees.»

«Mees, mees! Vaat kus ime! Oli juhus sõjapäevil töötada haiglas, näha sadu mehi nende ürgmehelikkuses... Paar päeva naistekliinikut, ja — teiegi unustaksite naises nägemast ainult...»

«Mida ma siis näeksin, lubage?»

«Inimest tema erinevas füsioloogilises otstarbekohasuses.»

«Selles erinevuses võlu seisabki, on seisnud paradiisi-aiast tänapäevani. Legend jutustab küll, nagu oleks Eeva pakkunud Aadamale õuna hea- ja kurjatundmise puust... Tegelikult on see vastupidi: Aadam pakub, Eeva kas võtab vastu ja koos maitstakse pattulangemise õndsust või...»

«Või jätvavad ja lähevad käsikäes inglitena taevasse!
Hale lugu küll.»

Herk imetles naise kohanemisvõimet taktikindlaks vastulöögiks, tema sõnastuse taset. Labane, lihtsakoeline hing seda ei suudaks. Kuid tema pingelaengu paiskas tasa-kaalust taas teise naer. See rõkatas heledalt, lajatas veest ja võsast tagasi, lõi nii vallatult kõrvu, et mehe käsi isenesest embas püstjat ümarust.

«Võtke käsi ära,» nõuti häirimatus rahu, jahmumata või asendit muutmata, külmalt.

«Ei suuda!»

«Kavatsete mängida karjapoissi, kel on õnnestunud piiga põõsasse rebida? Kas nõnda, mu härra?» Ka nüüd ei vaevunud ta ise kõrvale põikama, kätt eemaldama. Kuid toon oli säärane, et ründel mehelikkus kokku varises, longuspäi tagasi vajus. Au pole küll seda laadi mängudes hinnatav trump, kuid kohasel hetkel väljakäiduna võib rängalt riivata endast lugupidamist. Teda polnud keegi karjapoisitanud, ka uimavamas ründetuhinas mitte, ning ta tõi solvatuna käe ära.

Nii lamasid nad hääletult ja liigutamata tardasendis, vaevalt samm vahet, nagu kaks muumiat keset kõrbet. Terve ajajärgu. Pingest nende vahel ei andnud aimu muu kui ehk see ebaloomulik jäikus, mis valitses kehi. Või oligi kõik möödas?

Ei saanud enesest aru. Kogemused ja praktika oleksid pidanud irvitama, kinnitama, et naised, nende tujud — kust tuul, sealt meel. *Abwarten! Durchhalten!* nagu kord elutargalt tuupis gümnaasiumi keeleõpetaja ja paukis korporatsioonis vanamees. Õige. Ent ometi tekkis ülepea-kaela mõttetusse seiklusse sööstnud albi tunne. Viirastus seegi võimalus, et tegemist võib olla sissevedamisega, koguni kokkumänguga ta enese kodukanakese algatusel, puhta ninanipsuga, kus vastamisi tuttavad naised proovivad meest liistule tõmmata. See karune kahtlus jahutas täiesti maha, uhtus üle keha kui külm vesi, tegi saamatuks, algatusvõimetuks. Õpetajahärra võõra naiseга põõsas — kus selle kisa ots, kui saadakse kord kont hammaste vahele!

«Noh?» hüüatas naine, äkki rinnuli keerates. «Muutusite soolasambaks kõrbes?»

«Karjapoistele mälestussambaid ei püstitata.»

«Ah nii läks südamesse!» väljahtas naise silmades kelm

tuluke, mis nagu trotsis ja silitas ühtaegu. See võis signaliseerida peidetud huvist, leppimistahtestki, kui polnud kiusuleek. Ent õiget äratust siiski ei toonud, jättis hinge aelema kahtluse. Kõrvalseisja kainusega kuulis ta end küsivat:

«Lubage, armuline, kas te ei leia, et see riskiga seotud *rendez-vous* on muutunud mõttetuks?»

«Teie algatusel, ärge unustage.»

«Mis ajendas teid tulema?»

«Tahate teada? Hea küll. Hirm üksinduse, üksiolemise ees, mis ka karja hulgas vaevab inimesi kui haigus, kihutab neid otsima ei-tea-mida... Olen üks seda sorti haige... Pealegi, mis salata, igale naisele meeldib lasta end veidi imetleda ja ... Ma pole erand...»

«Aga nõuate erandlikku kohtlemist?»

«Olen ma midagi nõudnud?»

«Õnnistegija tuli maailma, et teda lunastada. Mäletate?»

«Oma verega... Tänan! Selle piisakese peab endale hoidma, ei saa mängida õndsakstegijat... Ja kui täpsustada, tulin eeldusel, et võite olla huvitav kaaslane, et räägime... Noh, nagu kohviõhtutel...»

Taas leباتi vaikselt. Kuidas see naine küll ta mehisuse veidrusteks muutis! Suluseisundis, oskamata midagi ette võtta, leidis ta käsi liivakuhila, haaras pihu täis ja hakkas seda tillukese ärritava nirena teise ristluudele niristama, ise sõnudes:

«Õnnis ei ole see, kes ära tõukab, vaid see, kes oma haldusest jagab ja annab... Vaata, vesi on maa süles ja vett ning maad sigitab issanda päike, tema igavene heldus, tema arm, mis kõik loob...»

Siin viskuski naine kui salvatu eemale:

«Teie sõnad on labased, määrivad nagu käedki!»

«Mis te ometi teete, mõistmatu laps!» püüdis ta järgneda.

«Jätke!»

«Alguses oli sõna...»

«Issand, kui maotu!» kuuldus teiselt hädahüüd. Samas oli ta püsti, kahmas supelmantli ning end sellesse nagu burnusse keerates kadus tagaetu kombel põõsastesse.

Nõnda too töötusrikas puhkenädal lõppeski. Ta ei näidanud end rohkem — mitte kuskil. Mõni aeg hiljem, pärast enesekogumist usaldas Ferdinand Herk kord tänaval naise peatada ning linna asjalikus õhkkonnas talle asjaliku küsi-

muse ette veeretada. Kuid küsitletu ei andnud end kiu-
sata. Uhkelt pead püsti lüües kuulutas ta:

«Kui naine peaks iga mehega, kellele ta meeldib või
kes talle meeldib . . . Õpetajahärra vist teab, kelleks naist
siis peetakse.»

«Sõnad, sõnad . . . Kallis laps . . .»

«Teie teate, mis ma sõnadest arvan,» astuti hoolimatult
edasi, näol otsekui häiliskiri: loobuge tülitamast.

Ei, jumal'auta, miks jõlestadid nad sõnu — nood naised?
See, kellest rääkis Vihtra, ja too graatsiline lesk . . .

Õpetaja Herk tuli jalutuskäigult mälestusmaile pikka-
misi, raskel sammul tagasi. Astus kihutavasse vagunisse
kui läbiväsinud mees, laskus märkamatuult laua äärde,
kõhatas piinlikkusest, et oli nii kaua ära olnud, räägitu
kõrvust mööda lasknud, tõmbas käega nagu uneram-
mestust tõrjudes üle silmnäo ja vaatas tühja tuima pil-
guga, kuidas Vihtra süütas parajasti sigaretti . . .

«Jah, mees hoiab küll roolirumplit, aga naine on laev,
mis kas peab või ei pea kurssi. Naine!» hüüatas Herk
järsku, sõrm hoiatavalt püsti. Siis pahvatas ise nii valjult
naerma, et vagun lajatas.

«Tasa, tasa,» pani Taran käe ta õlale.

Kuid alati taltsas kirikumees ei kuulanud, ta õlad võp-
pusid veidralt kui sisemisest luksest. Ümbrusest hoolimata
hakkas ta endamisi ümisema vana buršilaulukest:

«Mu mütsil on kolm nurka,
kolmnurkne on mu müts . . .»

Laulis ja trummeldas kahe käe sõrmedega lauaplaadile
takti, nagu oleks klaveri taga ning peaks sellesse vanasse
meloodiakatkesse kätkema oma peenemad tundemodulat-
sioonid . . .

Miks taob ta nõnda seda vana viisi? Miks? küsis mõttes
Vihtra. Üle kahe aastakümne tagasi lauldi seda viimati
koos . . . Lauldi kolme noore võitlushimulise kukena ühele
tüdrukule, nokkimisi selle sünnipäevalauas. Aga nad kõik
jäid vaid ilutegijateks, keegi neljas näpsas tüdruku ja viis
merede taha . . .

Oh seda noorust, oh neid pettepilte!

Herk kordas:

«Mu mütsil on kolm nurka . . .»

«Arvad?» lõikas Vihtra ründav bass kui kirves Herki

kesisesse laulusuminasse, katkestas selle. «Sootuks sega-semaid seise juhtub... Sääraseid, millest rääkidagi ei oska, omale pead hoidma... Üks pilt praegu silmis...

Kord vajus samasuguses vagunis juurde purjus, räbal-dunud mees ja kärkis peale:

«Tehke, härra, puttel peenemat viina, ja asi vask... Eidepoolitse pärast rusikat taskus kanda — saan aru, pole intilliget, härra minister, õigus, mis?»

«Esiteks ei ole mina minister. Teiseks ei tea end teile midagi võlgu olevat.»

«Tohoo kurat! Ausalt ütlen: kange eide saite — kõva krakter! Vett silma ei lase, kas või tükid taga... Seda sorti eit, et paneb isase silmadega selili ja siis alles... Teeks maailma õnnelikuks, kui võimu oleks... Iga mehe jaoks eri pale... Jah, härra, veart, hästi sissetöötatud eit... Pange puttel lauda!»

«Kust teie seda kõike nii hästi teate?»

«Mina? Eh-eh-hee! Omavahel öelda, olime segasel ajal ametlikult registreeritud. Viskas silma ja — kus sa pääsed... Noh, ma sain aru, teist kurssi vaja... Mina aitan iga hädalist, igal ajal... Sita südame pärast vahele jäin ja Siberissegi tuli sõita... Ma räägin teile, kõik. Pange puttel lauda!»

«Lubage, mul ei ole naist, pole olnudki.»

«Jama! Olete ju ehitustrustist see Vana Hall, mis?»

«Nii nad vahel ütlevad, jah. Mis siis?»

«Siis? Seda, millest jutt on... Kuulge, ei maksa keerutada! Vana Halli pärast just eit minust lahku löigi, tean. Sai enne tulema, ja nii kui Tallinna jõudis, nii papred sisse pistis, et poliitiline eluaegne ja puha... Teame! Tehti klaariks! Teie ka teate, härra, kuidas need asjad käivad. Kas te temaga kokku hakkate või lasete ka endale jalaga makku põrutada, oma asi. Aga üks puttel, ja see mees on kui haud...»

Hauaks ta jäigi. Vajus äkki laua alla ning koristati ära... Luiskas või kippus südant puistama, kellest rääkis — mine võta kinni...»

Taran polnud laulumees ega tundnud sõnugi. Jälgides uduse, laokil pilguga õpetaja valgete, hoolitsetud käte tööd laual, ilmusid ta silme ette ühed teised käed, sootuks teises olukorras.

Suvi. Kauge metsatagune kolkaküla. Väike abikirik põliste pärnade all. Vihmahoog. Ta jookseb uksetühimikku varju. Kirikust kostab pillihääli. Ta siseneb hämarasse ruumi, võtab müsi peast. Kõrges harmooniumi pukis üksiku küünla valgusel naine. Õlgadeni paljad käsivarred, juuksed silmil, kumaras, tallab ise ja püüab mängida, pilk noodilehel. Aga mängija pole harjunud tallama, ikka tükib sisse õhupuudus, mänguriist hingeldab ning ülevast palast saab sõrmede all katkendlik karje. Ta astub naise kõrvale, asetab jala tallalauale. Kas tohib aidata? Mängija kiljatab . . .

«Andke andeks!»

Kohkumusest pärani silmad, pinev vaikus. Siis nõrдинud hüüatus:

«Issand, teie! Kuidas te võite inimest ehmatada!»

Harmooniumi ees istus sama naine, kes talvel teda loruks pannes kadus kui haavlitera tuhka. Piinlik oli. Kohmetult silmitseti teineteist hämaras kirikulöövis. Naise õlad võppusid niisamuti, kui oli võpatanud nüüd-sama Herki õlg ta käe all. On olukordi, kus inimesed muutuvad ülihellaks. Ängistusega kurgus seletas naine viimaks, et võtnud onu tagant salaja võtme, tulnud sõrmi proovima. Selle eest teda ehmatusega karistatudki. Ei passi teotada . . .

«Teie ei mänginud ju tantsulugu.»

«Aga kuidas sattusite teie siia?»

«Artiklimaterjali jahil.»

Selgus, et seal, kus üks veedab puhkepäevi, täidab teine tööülesandeid, mis jätavad küllaldaselt vaba aega. Seenel ja marjul käidavat, kalagi olevat ajaviiteks katsutud. Ajaviiteks vihmade ilmaga olnud ka see õnnetu musitseerimine. Et ta paremini õnnestuks, pakuti tuuletallajaks . . . Nõnda, tuuletallamisega nende tutvus uuenduski. Kord küsis mängija:

«Olete oma eluviise muutnud või peate väikest paastu?»

Õhinal, mis oleks väärinud suuremat usaldust, püüdis ta endast õiget pilti maalida. Selles korras algatas ühise seenelemineku mõttegi. Mõttest sai varsti retk . . . Kõrge harv segamets. Lemmeleva tohikuga kased kui valgetes kitlites noorikud. Tõsitumedad kuused. Salapäraselt lehti sahistavad haavad. Nende all läbitungimatuid kuusetihnikuid. Peaaegu sama vaikne-pühalik meeoleolu kui kirikus. Ja selles vaikuses kaks otsekui sihitult ekslevat inimest.

Kuid ometi ei ole see nõnda. Haabade all puravikuperekondi või kaskede jalamil vahelikuseltsinguid avastades hüüatavad nad, kutsuvad naerul võidukorjamisele. Ning ikka pidi ta imetlema naise käte nobedust, tema nõtkust. Ta võitis iga võistlusrabina, tema korv täitus hulk aega varem, see tuli kanda võtta. Koduteekonnaval toetuti sõbralikult jalgu puhkama sammaldunud kivirahnudele metsa servas. Seal oligi ta jutustanud metsisemängust varakevadel, kui jää jalge all alles krabiseb, ning lõpetanud sellega, et küll tahaks isegi veel laulda metsise moodi, kes armsama ees suhistab, silmad kinni, muust maailmast midagi teadmata. Kuid talle oli pandud käsi keelavalt öläle:

«Ärge tahtke.»

«Seda ei saa mitte tahta. See tuleb iseenesest.»

«Olge mõistlik. Naine pole linnuke. Ka ikka inimene.»

«Mis oleks selles siis ebainimlikku?»

«Kogu see ilu, see mets... Võtkem ta kui mälestus enesega kaasa ja mingem lugupidamisega teine teisale.»

«See pole ainult lugupidamine. Ma...»

«Ärge labastage sõnadega seda, mis ehk liigub südames!»

Õhates oli ta vaadanud teise avalatesse, valgust täis silmadesse, mis olid sinised, aga näisid hetkel mustadena.

«Ja see peabki sinna jääma — igaveseks?»

«Pole igavesed meie ega meie tunded... Imelikud olevused need mehed. Niipea kui miski meeldib, kohe nagu laps käsi pikka: anna! Nii ei saa.»

«Sõidan homme ära.»

«Sõitke. Ja meenutage, kuidas ühele viletsale naisele tallasite mängutuult kirikus, korjasite temaga metsas käsikäes seeni. Kas ei ole õnnis mälestus?»

«Halliks minna, õnnis mälestusest? Kurvavõitu!»

«Niisama kui naiselgi kanda üksi kahe patukoormat...»

«Mees?»

«Kõrvalise tähtsusega. Meieealistel on minevik nagu järelkäru taga... Ei saa liiga järsku võtta. Tuleb aeglustada sõitu, võib-olla pidurdadagi...»

«Ja vaadata enne vasakule, siis paremale, uuesti vasakule, et pööret teha...»

«Täiesti õige.»

«Lubate end linnas üles otsida?»

«Milleks seda keelata — kui te mõistlikuks jääte,» oli

ta tugevate sihvakate sõrmedega, pillimängija sõrmedega silitanud paksu juust.

Ning taas virvendasid Tarani silmis naise käed — väga elavad käed harmooniumi klaviatuuril, seenekübaraid haaramas... Aga ühel õndsas hetkel ka... Ei, see ei kuulu siia, ei!

Tokitsenud sigaretipitsi puhtaks ja saanud suitsu käima, vaatas Vihtra imeliku kahetsev-karistava pilguga Herkile otsa ja ütles ilma vähimagi ettevalmistuseta, järsult, nagu süüdistades:

«Juhtub, et poome õiglased võlla, aga väänikud, noh... Juhtub... Viimane vaatus toob mängu tihti pöörde... Üks liivatera ei kaalu tühjagi. Aga hulk kokku moodustavad mäe, mida paigast ei nihuta... Hakkasin liiatigi tundma, et mägi meie vahel päevast päeva kasvab. Tegin veel mõne katse seda kas laiali paisata või läbi uuristada. Muidugi tasa-targu ja ettevaatlikult, aga tagajärjeta... Tuleb meelde üks sügisene pühapäeva õhtupoolik. Teadsin poisid olevat koolinoorte jalgpallivõistlusel. Võtsin tordi näppu ja sõitsin sinna. Ta lõpetas parajasti pesu, ei avaldanud mingit rõõmu mind nähes. Koguni noomis tordikese pärast. Et milleks, ei sobivat nende kehvale leivalauale... Ütlesin: juhtub ka pühapäevi.

Ainult kalendris, mitte tema jaoks, vastati pesu välja riputama tõtates.

Ons tal tekkinud ootamatuid raskusi? Vaatasin üksi jäädes toas ringi. Kõik paistis endiselt. Ja mida oligi siit müüa või pandimajja viia!?

Ta tuli varsti, kuid ei istunud, jäi ahju äärde seisma, pesupundunud käed selja taga, vastu sooja kivi, vana õhuke palitu üll, hõlmad lahti. Siberist tagasitoodud riidetükk, kohati narmendav, tundsin seda hästi. Puudus, kitsikus — kas see polegi endassetõmbumise ja tujutuse peapõhjusti? Alaväärsustunne, kapseldumine. Kuidas seda hajutada? Ta oli ju nii pagana hell — sääraseis asjus...

«Võiks kuhugi minna,» ütlesin viimaks, et lõpetada vaikust.

«Mine.»

«Eelistan kahekesi käia.»

«Mis minejat minust — niimoodi!»

«Lähme nagu oleme, tagasi tuleme teises tuuris.»

«Selle jutu, sõbrakene, võiksid jätta.»

«Veidrik. Mis kärbes sul õieti kõrva taga istub?»

«Igaühel omad kirbud...»

Endiselt seisis ta, käed vastu ahju, silmad tuhvlitel, nagu tõrjuvalt kinnine, ükskõikne nagu inimesel, keda vaevab elutüdimus, iseenesest tema loomusele võõras. Igapäevane kitsikus vaevab teda nõnda ahistaks. Põhjus pidi olema sügavam. Oskamata seda üles arvata, alustasin kaugemalt.

«Mäletad, millest rääkisime kord varsti pärast sinu tagasitulekut, kui olid veel lasteaias?»

«Mis loevad sõnad! Olen väsinud neist... Elu on juba kord niisugune, nagu ta on, muuta ei saa, ainult vingerda edasi...»

«Kui võtaksime tõsiselt käsile?»

«Alp! Kas kõlbab panna teist tarima seda, mis sa ise vabatahtlikult oled enda turjale võtnud?»

«Kaks on siiski kaks — igas olukorras.»

«Optimist. Tüdinud, saadad varsti põrgu põhja. Milleks seda vaja? Parem puhas mälestus kui määriv argipäev...»

Mälestus, ütles ta. Tähendab, kõik meievaheline pole talle enam muud kui möödanik? Kuhu on jäänud olevik? Aina ja ikka minevik, möödunud päevad, pindlevad ja umbsed? Tuleasemelt, mulluselt lõkkekohalt korjatud tukkide lootusetu hõõgelepuhumine? Kas ta viimaks täie õigusega ei küsi: mida elustavat, haaravat on sul kaasa tuua perekonda? Temal oli see ju olemas, mured jääksid talle. Piinlik oleks tal kas või osagi neist minu kaela vee-retada. Kõheda, laokil enesetundega jäin vaatama ta prinke, vormikaid sääri. Kuhu need lähevad, kuhu nad viivad, need vetruvad jalad, selle sitke naise, kes eluraskuste taaka küllap kannab pigem külgesündinud uhkuse kui jõuga? Mida ta ihaleb, otsib, on otsinud? Ning tabasin end jahmatamapanevalt mõttelt: polegi sina ehk see, keda vajatakse, üksnes oma kiindumuse, kinnismõtte kurb varikuju, kes kordab kui ekraani kangelane lindistatud sõnu? Vahest karmimalt kui just vaja küsisin järsku:

«Kas ma lähen ära või...»

«Või?» kordas ta silmi tõstmata.

«Katsume siiski selgitada.»

«Mida? Kes oleksin siis mina?»

«See, kes oled... Lubasime ju mitte targutada, lihtsalt olla, elada antud hetkele.»

Nõnda ta tõesti suveharjapäeval kinnitas: ei küsi, ei defineeri ega analüüsi, ei hooli sellest, mis ütlevad ini-

mesed, mis saab edasi. Lihtsalt on ja elab. Sest meie aeg saab varstigi ümber. Meid viiakse sinna, kuhu on viidud eelmised põlvkonnad. Mis tähtsust on siis sündsusel, moraalil või niinimetatud patulgi? Oled kord kustunud, on ükskõik, kas sind nimetatakse heaks või halvaks. Niisamuti kui kivil, kas teda peetakse hingeliseks või hingetuks. Olgem siis need, kes oleme, kuni hing sees, ja ärgem piinakem end küsimustega. Tookord tundus säärane mõttekäik suurejoonelise elujõupurskena, mis kõik tõkked väärab. Aga nüüd?

«Lubasime?» venitas ta põselihase tõmmeldes, imeliku näovärinaga, mida hoomasin esmakordselt. «Kas me alati ise mõtleme või mõistamegi, mida töötame? Meeleolupuhangud!»

Valmistusin ägedaks vastulöögiks. Aga ta otsekui kiskus end ahju küljest lahti, astus üle toa, asetas käed mu õlgadele:

«Ära raevu. Räägime sõbralikult. Kandeve meie vahekorras on ju sõprus. Kõik muu — tühi nõrkus...»

Ulatasin haarama ta käsi, neid suruma. Kuid ta langes nad kärmelt, taandus eemale, silmitses sealt uurivalt mu pilvistuvat ilmet.

«Tean, sa ütled: mehe ja naise vaheline sõprus seisab sambal, mille nimi on seks, tean.»

«Ehk sinu moodi: sõprus võiks jääda, aga sammas tuleks uuendada,» irvitasin talle näkku.

«Vaata, kuhu meie jutt kargas... Kahju! Ma ei tahtnud sugugi seda ütelda.»

«Ei. Tahtsid mõista anda: aeg on jätta.»

«Mis sa toorutsed!»

«Ega ma jätagi — veel,» süütasin suitsu.

Mõtlikult, selg taas vastu ahju, arutas ta:

«Oskaksid inimesed ette näha, kuidas nad ühes või teises situatsioonis käituvad — kui palju arusaamatusi jääks tekkimata, kui palju oleks kergem...»

«Tähendab, oled iseenese läbi katsunud, lahenduse leidnud. Paras paariline, ja — pulmad? Keegi ei vaata viltu ega viska kivi.»

«Issand, kuidas sina sellest kõneled — minuga!»

«Kui kõrvalseisja. Sõpruse nimel — ei solvu.»

«Pole ka põhjust. Aitab abieludest. Aitab kõigest. Ma ei saa oma poisse hüljata.»

«Sa ei hülga. Sa annad neile isa.»

«Keda nad elu otsani võõristavad ja põhjavad kui ema äraröövijat...»

Kas tõesti iidse rahvaluule motiivid ka tänapäeval veel toimivad? küsisin eneselt jahmudes. Polnud seda laadi komplikatsioonile mõtlema sattunud. Nüüd aga, kus emasu selle sõnadesse valas, võttis nõutuks.

«Mida siis peaks tehtama ja kuidas?»

«Ütlesin: polegi miskit teha. Ainult edasi — haa poole,» kinnitas ta sumbelt, veidi murduval häälel. Kuid leides isegi tooni vist liiga traagilise olevat, lisas reipamalt: «Mis siis ikka, poisid juba pooled mehed...» Aga lohutuskatse jäi õhku rippuma, sõnadel puudus veenvus.

«Pooled mehed... Ja ehk meist hoopis praktilisema taibuga, nagu ikka noorem põlvkond.»

«Issand! Üks tuttav onu tagalast... Ei, ei! Ajad mind hulluks!» tõrjus ta, meeleheitlikult, kahe käega.

Traatvarvad! Metsalind puuris, kes rohmib tiibadega, leidmata lennuteed... Kas peab inimene igavesti jagama puurilinnu saatust, kombe, kasavuse, tava vangina ohverdama oma elujõu ja -rõõmu ainuüksi nende heaks, kes on temast sündinud? Nõnda arvati kord. Kas peame siis meiegi oma ühiskonnas haljastama noid vanade tavade raudvarbu? Kasvatus, olgu pealegi. Aga kui selle tulemused sõltuvad eeskätt imperatiivsest välisest, ajahetke normatiividest ja mentaliteedist, mida ei määra lapsevanemkasvataja? On enesestki mõista õilis tegu anda järeltulijatele oma parim. Kuid liiga üürike on igäuhe elupäev, et seda ära heita, end jäägitult kohustustekoorma alla matta tulevase sugupõlve heaolu nimel. Jätkem ka neile enestele midagi teha, millegi kallal vaevelda. Nende umbsõlmi meie eneseohverdamine üksi vaevalt lahendab. Liiatigi keerutab tegelikkus sääraseid iga päev juurde, mida me lahendada ei suuda... Seda, umbkaudu, ma talle ütlesin. Ütlesin, et mingi südametunnistuse poolt näidatud teed, hoolimata poistest või minust või mingist keskmisest arvamusest. Elu sisu avaldub südamekäsus — kõik muu on vormiline soust, mitte kübetki rohkem.

«Südame järgi olen ma käinud. Aga mis see südagi...»

Tema alistumisvalmis toon tegi mind kärsituks.

«Inimene, igaüks meist vastutab ennekõike iseenese, alles teises järjekorras üldise eest. Sa pead selgusele jõudma!»

Muigamisi meenutas ta, et ei olda enam plikake, kes seab sihte, loob kujutluspilte, sisustab neid õnneigatsusega. On elatud ja nähtud. Vana vares! lõpetas ta resignatsioonis.

Tõepoolest: tema võrdlus oli täpsem! Mitte jõust pakatavate lindude äge puuriründ, vaid vanade vareste viivitlev, mõtlik loiv. Ühtlane, ohjeshoitud lend, mille rütmi harva, üsna harva rikuvad lühidad sööstid, needki vargsed, üksnes kui selleks, et varmendada tiibu... Säärased me ju kõrvalt vaadates pidime olema. Või saime ehk juba noorelt vanaks — vanaks siis, kui ise veel millestki ei teadnud? Ka meid õpetati, kasvatati kestma katsumusi. Aga mis jäi noist headest õpetussõnadest järele, kui peale veeres aja raudrull, kui meie asjaks oli vastu pidada? Kas me kestsime katsumused? Aganad — seda me olime... Iga puhang pühkis, kuhu tahtis. Määras mitte meie tahe ja valik, vaid sund, käsk, paratamatus... Tegi meist väsinud vanad vareсед. Varesed...

Mis mõte olekski sääraсте kõrvuti loivamisel, paarislenul? Keda see soojendaks, ergutaks? Võib-olla on tõesti aeg käes tiivutada kummalgi oma koosi, minna, kõrvus hälbevihin? Kõik muutub ajaga teiseks, vermetest saavad armid. Kivistunud, püsivaid vahekordi ei ole. Kivistumised toimuvad aastamiljonite, mitte kümnete jooksul, ehkki inimese jaoks on ka aastakümned pikk aeg, on see kõik, mis talle antud. Ütlesin:

«Võib-olla seda teed, mida mina otsisin, ehk ei olegi. Pole kunagi tehtud. Saatus on seadnud teisiti. Ja tema käest me ei pääse. Kujutlused petavad. Kord kujutlesin, et tarvitseb vaid tahta, ja — lendame koos sinuga... Nüüd paistab: minu tahte tiivad ei suutnud kanda... Ja all on tühjus, põhjatu sügav tühjus...»

«Vaiki!» karjatas ta, käed silmil.

Tühjus, tühjus...

Tõusin tundega, et tuba — ei, ma ise kõigun tühjuses. Oli aeg minna. Ära minna.

Aga kuhu loivab üksik vana vares, kuhu?

«Ära pahuksisse jää! Astu vahel sisse!» See oli kõik, mis ta trepilt järele hüüdis.»

Kuutõbisena, midagi enda ümber nägemata, kellelegi pilku pühendamata haaras Vihtra klaasi, tühjendas selle ainsa lonksuga, aplalt ja kiiresti. Herk teisel pool lauda

seiras seda ebaseltskondlikku klaasitõstmist näoga — ei, kogu piinapingel, hüppevalmis vahelesegamistahtega, otsekui kavatsenuks hüüda: hei, sõber, milleks säärane kaeblik lugu viinaklaasi taga! Kuid surus hambad kokku, lõdvestus ja laskus tooliseljale, pea nookumas, nagu kinnitaks kuuldot või võitleks pealetikkuva unega. Ajakirjanik tema kõrval istus liikumatult, pea käte vahel, silmad laual. Vihtra märkas väga hästi meeste meeleolu reetvat asendit. Kuid ilmega, mis ütles: käige kuradile, las ma nüüd räägin, kui olen juba kord hakanud, jätkas ta:

«Kergemeelsus, seiklushimu, lõbujaht naise elus — kõik on ju olemas, karakterikohaselt. Üksnes standard-iseloomusid ei ole. Tihti on naiste asjad keerulised, vahel koguni sünged. Ainult nende loomusesse kuulub südagemuret peita, naeratuse maski taha suruda. Just ahastuse mustadel päevadel kõige meelsamini, sest meeleheite ründu püütakse tõrjuda lootustega.

Tookord ma selle peale ei tulnud. Korviga lahkunud kosilane — ka aastates — on ikka nõrдинud, kui mitte tõre. Enesekohendamiseks vajatakse aega. Ka mina vajasin, et mõista: poisipõlve unistuste teokstegemise katsed hallpeana ei ole au-, vaid pigem jonniasjaks. Hallahärmas närvetanud lilli päikesehelk püsti ei kisu, raagus kask ei kohise. Kaks vana varest... Kui kõik olnu ja läinu nõnda üksipulgi olin läbi sõrmitsenud, analüüsinud ka olevat ning võimalikku eelseisvat, tundsin koguni, et olen teinud ülekohut...

Ülekohut kuidagiviisi heastada püüdes, vähemalt mõista anda tahtes, et olen laukast läbi, endast jagu saanud — see oligi mu siht, kui paar kuud hiljem taas koputasin ta uksele. Avati viivitamatult, nagu oleks aknast mu tulekut nähtud, ja öeldi väga tore olevat, et vaevusin külastama. Kohe palitut ära võttes täheldasin ta kõhetumist, otsekui kolkunud ilmet.

«Sa ei näe just hea välja, sõbrake,» ütlesin. «Tapad end tööga ära.»

Oh ei! Praegu olevat vabamgi kui enne — kolmapäev prii. Ning jutustati õhinal, mis pika päeva jooksul kõik ära jõutakse teha, kui palju koduseid asjakesi korraldada, kus käia, mis näha ja kuulda. Ent sõnad jäid kuidagi kaalutuks, räägituks nagu lapsele, keda tahetakse veenda, et

onu on tõesti hea . . . Liiatigi häiris teine tähelepanek. Sellesse väikesesse ümarasse lõuga, mida olin harvadel hellitushetkedel nagu värvukest tundnud pugevat enda kõrva alla, vastu kaela, — sellesse oli kaevunud kaks võõrast, teravat vagu. Aeg-ajalt puudutas lõuga nagu hirmu- või valusööst, mis tukseldes jooksis piki noid vagusid kaelalihastesse, kuni vaibus, vajus kuhugi õla- või rinnapiirdesse. Otsevaates see naha imelik salaelu silma ei torganud. Ent niipea kui juhtusid vaatama poolprofiilis, teravnurgi — võisid jahmuda. Vägagi sarnanev tahtepingutusega mahasurutud erutuse või valuhoo kajastusele. Küllap aimas ta isegi selle veidra tukse reetlikkust, pöördus järsult ära, vahtis ainiti aknast välja, kui see taas teda ründas.

«Mis sul on?»

«Ah . . . Nii ilus ilm, et imetle kui jõulupühi . . .»

Oli tõesti tore talveõhtupoolik päikeses kiiskava värskel lumega, mis kui särakivide linik kattis tänavaid, aedu, vaalutas männikäharaid ning kübaratena kõrgus postide otsaski. Meenutas see talle üht ammust talvist õhtut, nagu mulle teel, üht pikka-pikka jalutuskäiku vesiselt lõhnavas lumes, kus minevikuvári ähmatas tulevikumõtted? Või hiiliti sellega mööda vastamisest?

«Tahad, lähme hulgume?»

«Ei!» tõusis ta diivanilt, tõmbas halli puuvillase kleidi allapoole ja astus kähku eesriide taha. Otsekui häiritud mu ettepanekust. Või osatasin ma temagi mälestustes hella kohta?

Laual oli lahtine raamat. Piltidega. Naistehaigused, ütles esimene pilk sinnapoole. Tegin näo, nagu poleks seda märganudki. Ta tuli kohe tagasi, aga istus teisele poole lauda, välja teravast valgusejoomest, lõi raamatu möödaminnes kinni, keeras selle kaane nagu kogemata allapoole.

«Puhkad pisut jalgu, lähed . . . Ära — koju.»

«Miks saadad sa mind enda lähedusest kohe — koju?»

Avalalt, suurte silmadega vaatas ta mulle otsa. Need silmad olid täis valgust ja jõudu, kuid neis ei olnud midagi minule. Mitte tundevirvetki. Sama kinnitasid ka sõnad.

«Minu läheduses . . . ei saa olla . . .»

«Mis see tähendab?» haarasin ta käte järele laual.

«Seda, mis ütlesin,» tõmbas ta käed eest.

«Jah, kes teist ülendab, see iseennast alandab.»

«Ära enneaegu hukka mõista, sõbrake.»

Mitte põrmugi teda mõistes, riivatud enesetundega vedasin palitu selga.

«Kas jumalaga siis...»

Ta andis käe, aga ei vastanud. Võib-olla ei saanudki vastata, sest parajasti tõmbles põselihhas õige kurjalt. Alles ukse vahel ütles ootamatult:

«Sülita mu peale, et mul hästi läheks.»

Kuidas oleksin valju häälega palunud, otse nõudnud talle kõike head! Aga kas jonnist või ärritusest kuulsin end ütlevat:

«Kui üks on juba sülitanud, kas maksab teisel vastata samaga? Kukub inetu välja.»

«Ära haugu, häbematu!» lendas uks paukudes kinni.

Jäin hetkeks trepiastmele seisatama. Milleks taoline järskus, mõistukõned? Enne kui endaga valmis sain, läks uks lahti. Sõnatu kutse viis mind tagasi sisse. Ta seisis vastu ahju, käed selja taga, silmad maas, alustas vähemagi ettevalmistuseta, kuid kõlatult, ilmse ponnistusega:

«Minuga on sedamoodi, et...» vahtis ise toatuhvliis närviliselt liikuvaid varbaid ja noogutas, nagu oleks rääkinud mulle ammu teada asjast, «olen kui ootuse peal...»

Vist kargasid mu silmad üllatusest suureks, jalg tegi sammu tagasi, sest...

«Narr!» hüüdis ta erilise rõhuga. Ning taas kõrahtas ta hääl, nagu oleks puudutatud pingestamata viiulikeelt. «Pean haiglasse minema — see on.»

Peast sähvatas läbi mitu vastakat oletust, üks ebameeldivam kui teine. Alles siis turgatas meelde raamat. Sündustunne keelas varjatut meenutada. Läbi häda, kitsa kurguga sain kuuldavale sõnad:

«Kurb lugu. Mis saab siis poistega?»

«Ei taha mitte mõteldagi... Esiailgu tulevad enestega toime, olen harjutanud. Aga kui... Oled ainuke lähem meesterahvas, näed ise...»

«Sa ei taha ometi öelda, et...»

«Kes teab. Ma ei ole sugugi nii terve kui paistab. Ah, mis sellest rääkida!»

«Oleksid pidanud ammuilma konsulteerima, aru pidama.»

«Mis aitab meie arupidamine!»

Olime taas sealmail, kus tema alistuvalt loovutas kõik Suure Tundmatu hooleks, mina aga visalt, krampliku

kirega püüdsin mõistust üles kütta, ajada teda teid leidma arvatava paremuse suunas. Varemalt sellistel puhkudel eri arusaamadesse takerdunud, polnud tänagi paremat loota. Fataalse rahuga, erutumata, vähemalt väliselt, kinnitas ta, et kui see on saatus, siis peab see nõnda olema. Vägisi meenutas ta mulle inimest, kes enesest kõik on ära heitnud, valmis vastu minema viimaselegi ilma kaeblemisseta. See tuim allaheitlikkus, mida pärast Siberist tagasitulekut vahel tema juures olin märganud, ärritas mind, ajas sisemiselt keema. Peab tahtma elada, siis saadakse jagu ka haigusest. Püüdes säästa tema närve, kinnitasin uue tuhinaga:

«Keegi teine meie eest ei mõtle ega võitle.»

«Ja pole ka vaja. Las läheb, nagu peab minema.»

«Meeletu!»

Pikka, uurivalt, otsekui lalisevat last vaatas ta mind poolkahetseva, poolhaletseva pilguga.

«Sa ei mõista. Sa ei ole kunagi saatust mõistnud. Sa oled kembelnud ja kemplesid tühja...»

Kemplesin ka tookord. Minu mehelik loomus ei suutnud leppida juhmi fataalsusega. Ladusin ta ette plaane parimatest ravivõimalustest, nimetasin arste, ise teadmata õieti, missugust ravi ta vajab. Kuid sain vastuseks peaputusi. Viimaks ütlesin, et kui vaja, muretseme tuusiku, toimetame ta lõunasse, erisanatooriumi. See naerdi kibedalt välja.

«Kas sul pole teada mõnd raketti, millega mind kuu peale kupatada? Surrakse ühtviisi nii lõunas kui põhjas, milleks need kõned? Jääb nii, nagu on — tuleval kuul lubati haiglasse sisse võtta.»

Jäigi. Ning poleks ma teda peale hea raviasutuse raatsinud kuhugi kupatada — kui oleksin käsutanud kas või rakette. Lähedase inimese hädas jääd nõutumaks kui juhusliku, maanteel abivajava juures. Mõjule pääsevad kaastunne ja heldimus, mis pigem turgutavad ebalemist kui kiirendavad tegutsemist. Nii ka sedapuhku. Noomisin teda tervisesse kerglase suhtumise pärast, katsusin poisse meelde tuletades peale käia, et nõuaks viivitamata haiglat, lubasin kaasabi sissepääsul, töötasin isegi nädalas paar korda lilledega külastama tulla, aga ta tõrjus kõik nukra naeratusega tagasi.

«Ei tea ju enne midagi, kui on uuritud. Ära rabele!»

Oleksin ehk pidanud pärimistega kaugemale minema.

Kuid too raamat laual... Takerdusin piinlikkusse, taganesin. Või mis tähtsust olnuks sellelgi? Tunned inimest mitu aastakümnet, ent ometi on kuskil piir, kuhu su silm ega arusaamine ei küüni...

Arusaamine tuli kui löök lagipähe, tuli Jaagu lapsest erilise mureta, kui see teatas:

«Ema on meil haiglas, jah. Otsitavat vähki.»

Olime koolimaja ees vastamisi sattunud ja seisatasime keset kõnniteed. Tema oma koolikotiga vehkides, minul käed sügaval taskupõhjas, krae üle kõrvade. Vastlasula ladises meie ümber.

«Kus?» ahmisin õhku.

«Seal — erihaiglas. Käime Hennuga vaatamas.»

«Tublid poisid. Ka mina lähen,» noogutasin ja astusin kähku edasi. Mida ütelda noormehele, kel olukorra tõsidsusest ilmselt aimugi pole, kes vist ei kujutle, mis on vähk, — mida?

Nii see algas, see viimane vaatus...

Keegi meist pole kutsutud kohtumõistjaks, ei. Mina tahan seda kõige vähem olla tema suhtes. Ent ometi ei saa ma lahti tundest, et aimates ise oma seisukorra tõsidust, katsus ta nähtavasti ahastust, pealekippuvat meeleheidet matta hoolimatusse, koguni ülemeelikusse... Nädal pärast meie tõsist jutuajamist nägin teda isetegevuslaste õhtul. Ta mängis üle hulga aja jälle kvartetis, koguni tantsis, sellise hea hooga, et kohatu paistis rääkida haigusest, ma isegi kahtlema löin, kas too kaebamine polnud ehk sihilikult minu jaoks paisutatud... Eriti siis, kui kogemata juhtusin nägema teda kellegi mehega trepi ees ootavasse autosse istuvat. Loogiline, kinnitasin endamisi: eemalepeletamiseks vahendeid ei valita.

Ent järgmisel esmaspäeval helistas ta mulle ootamatult büroosse ja palus kohvikusse lõunastama, kui saan tulla. Pärimisele, kas on midagi juhtunud, vastas ühesõnaliselt: räägin.

Rääkiski, ise närvalt, tilgaviisi kohviga huuli niisutades, et laupäevane olnud kõik üks suur-suur katse iseenesega, võib-olla viimane katse. (Tollal ei aimanud ma midagi vähjakahtlusest!) Ta märganud mind uksel, tahtvat paluda, et ärgu ma teda päris hukka mõistku... Masendustunne kihutanud ta kodunt välja, ajanud vigurdama. Tahtnud ainult katsetada, ennast proovile panna, püüdku ma mõista...

Üritasin, aga õieti ikkagi ei mõistnud — tookord. Nüüd küll. Siis tundsin end keeratavat ja küpsetatavat nagu orgi otsas. Tühi jutt. Naine ei lähe mingi katse peale välja huupi, niisama, liiatigi temataoline, praktilise meelega. Et katset korratakse, kuni tulemused käes — ka see on selge. Ainult mille kuradi pärast pean mina seda kuulma ta enese suust! Sülitab näkku, silub siis pihuga üle, teotab ära ja irvitab... Pärisin mornilt, ise teisale vaadates, nagu tõe eest varjudes:

«Ja katse — lõppes tagajärjekalt?»

«Talleke!» üritas ta naeratada. Kuid see pani põselihase liikuma, vedas näo teravaks ja karmiks. Tusahoos sõidutas ta tassi eemale, sirutas käe suitsupaki järele.

«Sina — suitsetad?!»

«Ei. Aga luba üks. Mul pole hea olla.»

Nägin seda isegi. Sigaret pani ta läkastama, ajas silmad vett täis. Paistis, nagu oleks ta sihilikult mäkinud end suitsu, et varjata meelegaledust. Seepärast loobusin katseteema taaspuudutamisest, ehkki keelel kibeles ränki sõnu. Lahkusime all, ukse ees dissonantsitujudes, mõlemad endassetõmbunud. Ei mahendanud solvumist seegi, et ta palus endale pöialt hoida, töötas kui ainust sõpra alati sõbrasüdames kanda, juhtugu, mis juhtub...

Sõbrasüda, kes sinuga katsetab kui bioloog küülikuga, turtsusin endamisi. Ei läinud enam abi pakkuma ega rutanud haiglasse vaatama. Ka siis mitte, kui teadsin ta juba seal olevat. Hoidusin meelega, kuni Jaagult kuulsin oleteuse häda iseloomu kohta... Järgmisel päeval olin varakult kohal, lillekimbuga, nagu lubatud. Säärases olukorras inimest peab mõistma, ei tohi hüljata, kui peetakse end sõbraks, kinnitasin arukalt, püüdes ette manada võimalikult muretut nägu. Milleks haiget erutada!

Aga mind saadeti tagasi ainsa sõnaga: protseduurid. Teist korda sedasama kuuldes tärkas protest nii lihtsa ettekäande vastu. Valetavad! Otsisin üles tuttava arsti, endavanuse mehe, palusin selgitust. Kuulnud, et tegemist on põliselt lähedase inimesega, võttis arst prillid eest ning ütles, enne mind läbitungivalt uurinud, otse näkku:

«Ta ei võta kedagi vastu — peale oma poiste.»

«Ons seisukord nii tõsine?»

«Siin majas on kõik tõsine... Pealegi kui ilmnevad vanad naistehädad... Üsna komplitseeritud juhtum!...»

Katse! käis välguna läbi pea. Kiskusin enese taolisest kujutlusest jõuga lahti. Rumal!

«Nii et kokkusaamine...?»

«Jääb ära, kahjuks... Valmistame ette kohese operatsiooni vastu,» jätkas arst murelikult. «Nõrgavõitu, kurnatud organism,» kehtitas rippuvaid õlgu. «Loodame, et läheb normaalselt, see tähendab hästi... Teeme, mis suudame... Kirjutage talle.»

Vägisi meenusid nood kirjad, mis kunagi tulid tagasi märkusega: adressaat tundmatu. Kas äkki nüüd ei võida võtta saatjat tundmatuna? Olime ju viimati... Jajah! Suurivaevu, ebaledes seadsin kokku mõned read. Et olen kindel peatses paranemises, rõõmsas jälleenagemises, tema võidus haiguse üle. Seadsin kokku ja saatsin koos lilledega ära, ise tuiutama jäädes ooteruumi.

Vastus toodi otsemaid, kinnises aadressi ja margiga ümbrikus — ilmselt varem valmis pandud. Omapärane, tormaka kallakuga, ebaühtlane ja tihe, kuid siiski hõlpsasti loetav käekiri. Kiri nagu võhivõõralt, ehkki tunned inimest aastakümneid! Läbematus kärsituses rebisin ümbriku sealsamas, püstijalu lahti. Harvad pliiaatsiga visatud read risti üle noodijoonte:

«Sajab laia lund ning on tunne, et oled isegi üks lumehelvest, mida lennutab tuul... Kuhu, milleks — keegi ei ütle, mingit vastust ei ole... Kõik läheb nõnda, nagu ta minema peab. Sina, Sa ei tahtnud seda uskuda, aga näed... Pole parata! See paljus eksinud, palju talunud ja mõndagi mõistnud hing ei suuda enesele iial andestada üht ammust hetke, kus jäi ujedaks lapseks... Kõik hilisem püüdlus oli tühi enesepete... Nüüd Sa ehk taipad ega riidle sellega, kes aastaid polnud enam rohkem kui vare, kuiv känd, tulepuu... Ela hästi!»

Tulepuu! Vare — aastaid, see, kes iial ei kaevanud ega kurtnud! Komberdasin trepist alla kui pime, pomisedes endamisi:

«Meeletu, meeletu Merike!»»

Kolmas lauas, ajakirjanik Taran, tõusis järsku kolinal ning astus, kellelegi pilku heitmata, uksest välja.

Kaks kõssitasid, küünarnukid haljal klaasil, tummalt vastamisi, võõrad ja endassetõmbunud nagu esimest korda ühe laua taha sattunud. Alles soe, läbi vaguni puhatav tuuletõmme tõstis nende silmad. Tõstis, kui oleks nõtkete kahujuukseline Merike ise neist mööda vilksatanud, neid oma lehviva mantlihõlmaga riivanud. Ning imeliku seemise värinaga teineteisele silma vaadates küsisid mõlemad iseeneselt, et miks õieti on nad siin — ühe laua ääres koos?

Õpetaja Herk tahtis midagi sõnada, aga ei saanud — lõug tõmbles. Vihtra, õhanud korra vaikselt, jätkas:

«Ja kujutle, too mees ei pidanudki end õnnetuks... Löödud, omajagu, muidugi. Aga, ütles ta: inimene peab millelegi elama, mina elasin oma unelmale. Kui keegi kedagi pettis, siis küll mina iseennast. Ulmad, mis meid tiivustavad, ühtlasi ka hukutavad...»

Hingamisi, otsekui saladust avaldades vastas teine:

«Kirjutatud on: ärgem tehkem enestele ebajumalaid... Aga kas ei nõtkuta me kõik põlvi nii- või teistsuguste enda tehtud puuslike ees?» Ja lisas siis tõusva häälega: «Inimese paleuseks olgu idee, suur, üllas ja käsitamatu nagu kõigevägevam... Ta jäägu kujutluseiluks, ahvatluseks ja mõistatuseks kui see, keda me iial ei näe, aga kelle poole hingehädas hüüame... Toome ta maa peale, teeme endasarnaseks, pudeneb kõik põrmuks...»

Märkamamatult tagasi tulnud Taran seisis veidi kõikudes, juuksed silmile vajunud, laua nurga juures. Niipea kui õpetaja Herk lõpetas, tõstis ta hoiatavalt sõrme:

«Või juhhib karile kui tule torn, mis on sattunud mere-röövlite kätte... Õnne retsepti, kus iganes otsid, koer, ebajumalaid endale potsid... Nuusuta nuuti ja pea lõuad, luuleta tänusalmik, kui jõuad... Muidu sinuga ei tehta nalja, naise juuksega puuakse võlla... Sedapidi, mis?»

«Poiss, sa oled täis,» vangutas Vihtra isalikult pead.

«Purjus, purjus kui lakitud pinal jutust, mis jooksis su kinolinal!»

«Oh-oh-hoo!» pursatas närvilise ägedusega naer Vihtra suust. Naeris vaguni kajama, siis ütles virila kahetsusega: «Vennike, kuivata pisarad! See oli ju puhas luule. Samasugune kui sinu riimid... Algul, nägid, ei võtnud hästi vedu, pärast kisu aga otsi kokku... Ma ju ütlesin, et kui lubate...»

«Patukott!» pahandas õpetaja Herk. Kuid selles pahandamises kõlas kaasa kergendustunne. «Kes meist on see

veatu ja õige — ühed kõverad oleme kõik!» pani käed risti ja tõstis silmad sinnapoole, kuhu ta ameti kohaselt nad vahel peab tõstma — olgu tões või teeskluses.

Vihtra kergitas aknaeesriide serva, vaatas välja. Sügav, pime öö. Tuled, mingid kauged tuled.

Tulbad, tulbad, tulbad. Mööda, mööda, aina mööda — kõigest.

Ning taas valusalt kuulmeisse löikuvad romansi helid.

Rong aga ruttab, rühib edasi, viies oma süles kaasa nii reipaid kui muserdatuid, nii õnnelikke kui õnnetuid, nii lootusrikkaid kui lohutamatu, ideedest haaratu kui ka illusioonidest väsinuid — kõike inimlikku ja igapäevast — vastu uutele unistustele, vastsetele hõiskamistele, aga koos nendega ka katsumustele ja kannatustele.

1966—1968